

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ALİ B. MUHAMMED EL-UCHÛRÎ VE NUHBETU'L-FİKER ŞERHİ
ÜZERİNE HÂŞİYESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TUĞBA METİN

Tez Danışmanı
PROF. DR. MİRZA TOKPUNAR

ÇANAKKALE-2024

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**ALİ B. MUHAMMED EL-UCHÛRÎ VE NUHBETU'L-FİKER ŞERHİ
ÜZERİNE HÂŞİYESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TUĞBA METİN

Tez Danışmanı

PROF. DR. MİRZA TOKPUNAR

ÇANAKKALE -2024

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Tuğba METİN tarafından Prof. Dr. Mirza TOKPUNAR yönetiminde hazırlanan ve 30/01/2024 tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan “**Ali b. Muhammed el-Uchûrî ve Nuhbetu’l-Fiker Şerhi Üzerine Hâşiyesi**” başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**’nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oy birliği/oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Prof. Dr. Mirza TOKPUNAR

.....

(Danışman)

Prof. Dr. İbrahim HATİBOĞLU

.....

Dr. Öğr. Üyesi Rukiye OĞUZAY

.....

Tez No :

Tez Savunma Tarihi : .././20..

.....

İSİM SOYİSMİ

Enstitü Müdürü

.././20..

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Tuğba METİN

../../20..

ÖNSÖZ

Hadis usulü literatürüne baktığımız zaman, er-Râmeürmûzî'nin (ö. 360/971) *Muhaddisu'l-fâsıl* isimli çalışmasını kaleme almadan önce kapsamlı ve derin bir çalışmanın olmadığını söylemek mümkündür. Râmeürmûzî'nin bu çalışması hadis usulü alanında büyük bir çıkır açmıştır. *Muhaddisu'l-fâsıl*'dan sonra müstakil bir çalışma olarak zikredebileceğimiz bir diğer eser de hiç şüphesiz İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin (ö. 643/1245) *Mukaddimetu İbnü's-Salâh* isimli eseridir. Râmeürmûzî'den sonra birçok önemli eserler yazılmıştır. Fakat İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'si en kapsamlı çalışma olmuştur.

Mukaddimetu İbnü's-Salâh, İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin hadis usulüne dair meşhur bir eseri olup hadis ilmi açısından önem arz eder. *Nuhbetu'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser* ise *Mukaddime* üzerine Hâfız İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448) tarafından kaleme alınmış muhtasar bir çalışmadır. Hiç şüphesiz *Nuhbetu'l-Fiker*, hadis ilimleri alanında te'lif edilen en önemli eserler arasındadır. Söz konusu eserler, hadis ilmi açısından son derece önem taşıdığı için üzerlerine birçok şerh hâşiye ve ta'lik çalışması yapılmıştır. Yapılan bu çalışmaların her biri ayrı bir önem arz ettiğinden titizlikle çalışılması ve incelenmesi gerekir.

Hadis usulü ile ilgili neredeyse tüm konuları içerisinde barındıran *Mukaddime*, daha önce yazılmış olan eserlerde geçen konuları sistematik bir tarzda ele almıştır. Fakat tertip açısından bu eser yetersiz kalmıştır. İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'deki düzen eksikliğinden kaynaklanan yetersizlik, İbn Hacer'in, *Nuhbetu'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser* ve onun şerhi olan *Nuzhetu'n-Nazar fi Tavzîhi Nuhbetu'l-Fiker* isimli eserlerini yazması ile iyi bir düzene kavuşmuştur. İbn Hacer, *Nuhbe*'de daha önce dağınık halde bulunan hadis usulü konularını sistematik bir tarzda incelemiştir. *Nuhbe*'nin özet mahiyetinde olması hasebiyle daha sonra *Nuzhe*'yi kaleme alarak ona önemli bir şerh yazmıştır.

İbn Hacer el-Askalânî'nin yazmış olduğu *Nuzhetu'n-Nazar* isimli eserinin üzerine yapılan çalışmalardan biri de XI. yüzyılda yaşamış olan Ali b. Muhammed el-Uchûrî'ye aittir. Bu âlimin *Hâşiye alâ Şerhi Nuhbetu'l-Fiker* eseri, hadis usulü alanında önemli bir konum kazanan *Nuzhetu'n-Nazar*'ın daha iyi anlaşılması, hadis usulüne katkı sağlaması ve

ilgililere farklı bir bakış açısı kazandırabilmesi maksadıyla tarafımızdan incelenmesi gerekli görülmüştür.

Tezimiz girişten sonra üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. el-Uchûrî'nin üzerine hâşiye yazdığı eser *Nuzhe* olması sebebiyle Giriş Bölümü'nden sonra İkinci Bölüm'de İbn Hacer, *Nuhbe* ve *Nuzhe* 'si hakkında bilgi verilmiştir. Tezin Üçüncü Bölüm'ünde ise el-Uchûrî'nin hayatı, ilmî kimliği, tasavvufî yönü, şeyhleri, talebeleri, eserleri, hadis dünyasındaki etkilerinden ve çalışma konumuz olan hâşiyesi detaylıca incelenmiştir. Dördüncü Bölüm'de gerek el-Uchûrî gerek onun atıflarda bulunduğu âlimlerin hadis usulü konuları hususunda İbn Hacer'e yöneltmiş olduğu itirazlardan bahsedilmiştir.

Tez konusunun belirlenmesinde ve tamamlanmasında yol gösteren, tezi her safhasında rehberlik eden danışman hocam Prof. Dr. Mirza TOKPUNAR'a, çalışma konusu olan hâşiyeyi benimle birlikte baştan sona okuyarak katkı sağlayan hocam Hüseyin ÖZKAN'a, maddi ve manevi hiçbir desteği eksik etmeyen, merhum babamın yokluğunu hiçbir zaman aratmayan abim Melik METİN'e, bu günlere gelmemde büyük emekler veren annem Aklime METİN'e teşekkürü borç bilirim.

Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.

Tuğba METİN
Çanakkale Ocak 2024

ÖZET

ALİ B. MUHAMMED EL-UCHÛRÎ VE NUHBETU'L-FİKER ŞERHİ ÜZERİNE HÂŞİYESİ

Tuğba METİN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı/Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Mirza TOKPUNAR

30/01/2024, 82

Hâfız İbn Hacer el-Askalânî'nin *Nuhbetu'l-Fiker fi Mustalahi ehli'l-Eser* ve *Nuzhetu'n-Nazar fi Tavzîhi Nubhetu'l-Fiker* isimli eserleri, hadis usulü alanında önem arz etmiş ve yapılan hadis usulü çalışmalarına kaynaklık etmiştir. İbn Hacer el-Askalânî'nin *Nuhbetu'l-Fiker* ve *Nuzhetu'n-Nazar* isimli eserleri, muteahhirûn dönemi eserleri içerisinde zirve iki eser olarak yerini almıştır. İbn Hacer el-Askalânî'nin bu iki eseri üzerine birçok şerh, hâşiye ve ta'lik çalışması yapılmıştır. *Nuhbetu'l-Fiker* ve *Nuzhetu'n-Nazar* üzerine pek çok çalışmanın mevcut olması aslında eserin ehemmiyetini ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, XI. yüzyıl âlimlerinden Malikî mezhebinin bayrağını taşımış ve asrının yıldızı olmuş Ali b. Muhammed el-Uchûrî'nin (ö. 1066/1656) hayatını, hadis usulü alanındaki etkilerini içermektedir. Akabinde âlimin ve İbn Hacer'in *Nuhbetu'l-Fiker* isimli eserinin şerhi olan *Nuzhetu'n-Nazar* üzerine yapmış olduğu hâşiyesinin tanıtımı, değerlendirilmesi ve hâşiyenin hadis usulüne olan katkısını içermektedir.

el-Uchûrî'nin üzerine hâşiye yazdığı eser *Nuzhe* olması sebebiyle İkinci Bölüm'de İbn Hacer'in hayatı, ilmî şahsiyeti, hocaları, talebeleri ve eserleri hakkında bilgi verilmesi gerekli görülmüştür. Daha sonra *Nuhbe* ve *Nuzhe* hakkında bilgi verilip bu iki eser üzerine yapılmış çalışmalar zikredilmiştir.

Tezin Üçüncü Bölüm'ünde ise el-Uchûrî'nin hayatı, ilmî kimliği, tasavvufi yönü, şeyhleri, talebeleri, eserleri ve hadis dünyasındaki etkilerinden bahsedilmiştir. el-Uchûrî hakkında detaylıca bilgi aktarıldıktan sonra kaleme almış olduğu hâşiyesi kapsamlı olarak

incelenmiştir. Eserden yola çıkarak âlimin hadis usulü konularına yönelik görüşleri, İbn Hacer'e olan eleştirileri detaylı olarak incelemeye tabi tutulmuştur.

el-Uchûrî, hâşiyesinde İbn Hacer'e farklı açılardan itirazlarda bulunmuştur. Onun *Nuhbetu'l-Fiker*'in şerhi üzerine yapmış olduğu çalışmasındaki itirazlardan bahsedilecektir. el-Uchûrî'nin İbn Hacer'e yöneltmiş olduğu itirazları incelenecek ve bu itirazların ilzam edici olup olmadıkları ve ne kadar isabetli oldukları değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: el-Uchûrî, Nuhbetu'l-Fiker, Nuzhetu'n-Nazar, İbn Hacer, Hâşiye.

ABSTRACT

ALI B. MUHAMMED AL-UCHÛRÎ AND NUHBETU'L-FIKER HIS COMMENTARY ON THE FOOTNOTES

Tuğba METİN

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Master of Science Thesis in Basic Islamic Sciences

Advisor: Prof. Dr. Mirza TOKPUNAR

30/01/2024, 82

Hafiz Ibn Hajar al-Askalānī's (d.852/1448) Nuhbet al-Fiker fi mustalahi ehli al-asar and Nuzhetu al-Nazar fi Tawzīhi Nubhetu al-Fiker have been important in the field of hadith methodology and have been a source of hadith methodology studies. Ibn Hajar al-Askalānī's Nuhbet al-Fiker and Nuzhetu al-Nazar have taken their place as two pinnacle works among the works of the muteahhirūn period. These two works of Ibn Hajar al-Askalānī have been the subject of many commentaries, glosses and ta'lik studies. The fact that there are many studies on Nuhbet al-Fiker and Nuzhetu'n-Nazar actually reveals the importance of the work.

This study includes the life of Ali b. Muhammed al-Uchūrī (d.1066/1656), one of the 11th century scholars who carried the flag of the Maliki sect and became the star of his century, his influences in the field of hadith methodology, the introduction and evaluation of his commentary on "Nuzhetu'n-Nazar", which is the commentary of Ibn Hajar Nuhbet al-Fiker, and the contribution of the commentary to hadith methodology.

The study consists of an introduction, two chapters and a conclusion. Since the work on which al-Uchūrī wrote a commentary is Nuzhetu'n-Nazar, it was deemed necessary to give information about Ibn Hajar life, scholarly personality, teachers, students and works in the first chapter. Then, information about Nuhbet and Nuzhet was given and the studies on these two works were mentioned.

In the second part of the thesis, Ali b. Muhammad al-Uchūrī's life, his scholarly identity, his Sufi identity, his shaykhs, his students, his works and his influence on the world of hadith are mentioned. After providing detailed information about the scholar, his gloss is analyzed in detail. Based on the work, the scholar's views on the hadith methodology and his criticisms of Ibn Hajar are analyzed in detail.

In his commentary, al-Uchūrī objected to Ibn Hajar from different aspects. The objections in his work on the commentary of Nuhbet al-Fiker will be mentioned. al-Uchūrī's objections to Ibn Hajar will be analyzed and whether these objections are convincing and how accurate they are will be evaluated.

Keywords: al-Uchūrī, Nuhbet al-Fiker, Nuzhetu al-Nazar, Ibn Hajar, Hāshiya.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

JÜRİ ONAY SAYFASI.....	i
ETİK BEYAN	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
KISALTMALAR	xii

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

İKİNCİ BÖLÜM

İBN HACER EL-ASKALÂNÎ

2.1. İbn Hacer el-Askalânî'nin Hayatı.....	4
2.1.1. İlmî Hayatı	5
2.1.2. Hocaları	6
2.1.3. Talebeleri.....	7
2.1.4. Eserleri	8
2.2. Nuhbetu'l- Fiker ve Nuzhetun'n-Nazar.....	10
2.2.1. Nuhbetu'l-Fiker Üzerine Yapılmış Çalışmalar	13
2.2.2. Nuzhetu'n-Nazar Üzerinde Yapılmış Çalışmalar	15
2.2.3. Nuhbe ve Nuzhe'nin Hadis İlmindeki Yeri	16

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALİ B. MUHAMMED EL-UCHÛRÎ VE NUZHETU'N-NAZAR'A HÂŞİYESİ

3.1. Şerh, Hâşiye ve Ta'lik Kavramları	19
3.2. Ali b. Muhammed el-Uchûrî'nin Hayatı ve Yaşadığı Dönem.....	21
3.2.1. İlmî Hayatı	22
3.2.2. Hocaları	24
3.2.3. Talebeleri.....	25
3.2.4. Eserleri	26
3.2.5. el-Uchûrî'nin Tasavvufi Yönü.....	30
3.2.6. el-Uchûrî'nin İlim Dünyasındaki Etkileri	31
3.2.7. el-Uchûrî'ye Atıf Yapılan Eserler	33
3.3. Ali b. Muhammed el-Uchûrî'nin Nuhbetu'l-Fiker Şerhi Nuzhetu'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbetu'l-Fiker'e Hâşiyesi	34
3.3.1. Kitabın Adı ve el-Uchûrî'ye Nispet Edilmesi.....	34
3.3.2. Kitabın Nüshaları ve Nüshaların Özellikleri.....	36
3.3.3. el-Uchûrî'nin Kaynakları	38
3.3.4. el-Uchûrî'nin Kitabında İzlediği Yöntem	44
3.3.5. el-Uchûrî'nin Hadis Usulündeki Bazı Konulara Yönelik Görüşleri	49

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İBN HACER'E İTİRAZLAR

4.1. el-Uchûrî'nin İbn Hacer'e İtirazları.....	62
4.1.1. Zarûrî İlim ile Nazarî İlim Arasındaki Fark.....	62
4.1.2. Garîb Hadis	62
4.1.3. Âhad Hadis ve Kısımları Olan Makbûl-Merdûd Hadis	63

4.1.4. Ferd ve Nisbî Garîb Arasındaki Fark	63
4.1.5. Sahih li Gayrihî	64
4.1.6. Mahfûz ve Şâz	65
4.1.7. Şâz ve Münker Arasındaki Fark	65
4.1.8. Mütâbi'	66
4.1.9. Mürsel Hadis	67
4.1.10. Müdelles	67
4.1.11. Muzdarîb	68
4.2. el-Uchûrî'nin Yararlandığı Kaynakların Müelliflerinin İbn Hacer'e İtirazları	68
4.2.1. Mütevâtir Hadis	68
4.2.2. Garîb ve Ferd	69
4.2.3. Şâz Hadisin Tarifi	69
4.2.4. Çıkış Yerleri İtibari ile Sahihin Mertebeleri	70
4.2.5. Hasen li Zâtihî	71
4.2.6. Müdelles	72
4.2.7. Hadislerin Rivâyeti	72
4.3. Hâşiyede Olup da Nuzhe'de Bulunmayan Konular	72
4.4. Eserin Hadis İlmindeki Yeri	73

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

KAYNAKÇA	79
ÖZGEÇMİŞ	I

KISALTMALAR

Age.	Adı geçen eser
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
dp.	Dipnot
h.	Hicri
Hz.	Hazreti
nşr	Neşreden
ö.	Ölümü
s.	Sayfa
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
sav	Sallallahu alâyhî ve sellem
thk	Tahkik
İFAV	İlahiyat fakóltesi vakfı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
trc	Tercüme
ts	Tarih yok
vb.	Ve benzeri
yy.	Yüzyıl

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Tezin konusu, Mâlikî mezhebinin büyük imamı, muhaddis ve mutasavvıf olan Ali b. Muhammed el-Uchûrî'nin hayatı, ilmî şahsiyeti, hadis anlayışı ve kaleme aldığı *Nuhbetu'l-Fiker* şerhi üzerine hâşyesidir.

İrşâd ehli Ali b. Muhammed el-Uchûrî, 1567-1656 yılları arasında yaşamış, fıkıh alanıyla birlikte birçok ilmî alanda derinleşmiş bir âlimdir. el-Uchûrî, birçok alanda eser vermiş olup eserleri arasında şerh ve hâşiye çalışmaları da mevcuttur. Onun kaleme aldığı bir hâşiye çalışmalarından birisi de *Nuhbetu'l-Fiker* şerhi üzerinedir. el-Uchûrî'nin büyük bir fakîh, muhaddis, mutasavvıf olmasının, yani çok yönlü bir âlim olmasının, onun hadis usulü ilmine dair fikirlerinin bilinmesinin hadis usulü ilmine fayda sağlayacağı kanaatindeyiz. Dolayısıyla *Nuhbetu'l-Fiker* şerhine yazdığı hâşyesini incelemenin, *Nuhbetu'l-Fiker* ve şerhi olan *Nuzhetu'n-Nazar*'a olan bakış açısını ortaya koyacağı için âlimin ve söz konusu eserinin incelenmesini gerekli kılmıştır.

Muhaddimetu İbnü's-Salâh, İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin (ö. 643/1245) hadis usulüne dair meşhur bir eseri olup hadis ilmi açısından önem arz etmektedir. Hadis usulü ile ilgili tüm konuları içeren *Mukaddime*, daha önce yazılmış olan eserlerde geçen konuları sistematik bir tarzda bir araya getirmiştir. Fakat bu eser, tertip açısından tenkit edilmiştir. *Mukaddime*'deki tertip eksikliği, İbn Hacer'in *Nuhbetu'l-Fiker* ve onun şerhi *Nuzhetu'n-Nazar* isimli eserini yazması ile büyük ölçüde ortadan kalkmıştır.

Nuhbetu'l-Fiker, İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'si üzerine İbn Hacer tarafından kaleme alınan bir muhtasar çalışmasıdır. İbn Hacer, *Nuhbe*'de daha önce karışık halde bulunun hadis usulü konularını sistematik bir tarzda bir araya getirmiştir. Müellif, *Nuhbe*'nin özet mahiyetinde olması hasebiyle daha sonra *Nuzhetu'n-Nazar*'ı yazarak *Nuhbe*'yi şerh etmiştir. Hiç şüphesiz *Nuhbe* ve *Nuzhe*, ulûmü'l-hadis alanında te'lif edilen en önemli eserler arasındadır. Söz konusu eserler, hadis usulü açısından son derece önem taşıdığı için üzerlerine birçok şerh, hâşiye ve ta'lik çalışması yapılmıştır. Yapılan bu çalışmaların her biri ayrı bir önem arz ettiği için üzerinde titizlikle çalışılması ve incelenmesi gerekmektedir.

İbn Hacer el-Askalâni'nin yazmış olduğu *Nuzhetu'n-Nazar fî Tavzîhi Nubhetu'l-Fiker* isimli eserinin üzerine yapılan çalışmalardan biri de XI. yüzyılda yaşamış olan Ali b. Muhammed el-Uchûrî'ye aittir. Hadis usulü alanında önemli bir konumda olan *Nuzhetu'n-Nazar*'ın daha iyi anlaşılması, hadis usulüne katkı sağlaması ve ilgililere farklı bir bakış açısı kazandırabilmesi maksadıyla bu eserin incelenmesi gerekli görülmüştür. Tezin amacı, öncelikle el-Uchûrî'nin hayatını, ilmî şahsiyetini, hadis anlayışını derinlemesine ele almak olup aynı zamanda *Nuhbetu'l-Fiker* şerhi üzerine yazmış olduğu hâşiyesini incelemektir.

Tez konumuzun el-Uchûrî'nin *Nuhbetu'l-Fiker*'in şerhi üzerine yazdığı hâşiyesi olarak belirlememizin birden fazla sebebi olduğunu söylemeliyiz. Birinci sebep, *Nuhbetu'l-Fiker* ve *Nuzhetu'n-Nazar* isimli eserlerinin hadis usulündeki konumundan dolayı böyle bir çalışmayı tercih ettik. İbn Hacer'in yazmış olduğu söz konusu iki eser, birçok bölgede hadis usulünde ana kaynak olarak kabul edilmiş ve asırlar boyu medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu eserler, günümüzde dahi zirve konumunu korumaktadır. Nitekim bu iki eser, hadis usulü deyince akla gelen ilk eserler arasındadır. Dolayısıyla üzerlerine yapılmış en küçük bir risale çalışmasının dahi incelenmeye değer olduğu kanaatindeyiz. Tez konumuzun el-Uchûrî'nin *Nuhbetu'l-Fiker*'in şerhi üzerine yazdığı hâşiyeye olarak seçmemizin diğer bir sebebi ise imam el-Uchûrî'nin muhaddis olması ile birlikte bu yönüyle tanınmayan bir âlim olması ve bu hâşiyesinin tanıtılmasının gerektiğidir.

Konumuz olan hâşiyenin Türkçe tercümesi olmadığı için öncelikle eser Türkçeye tercüme edilmeye çalışılıp gerekli notlar alınmış, akabinde tez yazım süreci başlamıştır. Müellifin hâşiyesinin özellikleri, konuları işleyiş metodu, kaynakları kullanma metodu bir konuya getirdiği eleştiri metodu gibi hususlar tespit edilip bilgi verilmiştir.

Tezin İkinci Bölüm'ünde İbn Hacer el-Askalâni'nin hayatı, ilmî çalışmaları, hocaları, talebeleri ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Akabinde *Nuhbetu'l-Fiker* ve *Nuzhetu'n-Nazar* hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü Bölüm'de ise Ali b. Muhammed el-Uchûrî'nin hayatı hakkında detaylıca bilgi verildikten sonra âlimin *Nuhbetu'l-Fiker*'in şerhine yazmış olduğu hâşiyesi detaylı bir incelemeye tâbi tutulmuştur. Hâşiyeden yola çıkarak imam el-Uchûrî'nin hadis anlayışı hakkında bilgi edinmeye çalışılmıştır.

İmam el-Uchûrî'nin kitabını yazarken nasıl bir yöntem izlediği, *Nuzhe* üzerine bir hâşiye yazmasındaki gerekçesinin ne olduğu, nakillerde bulunmuş olduğu kaynakların neler olduğu, kendisinden sonra yazılan eserlerde hangi hususlarda atıflar yaptığı, hangi âlimler tarafından eserlerinde onun görüşlerine yer verildiği vb. sorulara cevap bulmaya çalışılmış ve eser hakkında detaylıca bilgi vermek için gayret edilmiştir.

İmam el-Uchûrî, hâşiyesinde başta kendisinin olmak üzere birçok âlimin İbn Hacer'e yöneltilen tenkitlerine yer vermiştir. Âlimler arasında görülen ilmî çatışmalar, farklı bakış açılarını görmek için yararlıdır. Hadis usulü terimleri hususunda İbn Hacer'e yöneltilen itirazlar tespit edilip sistematik bir şekilde sunulmaya çalışılmıştır. Bu sebeple konunun anlaşılmasında yarar sağlayacağı ve farklı görüş açısı kazandıracağı düşüncesiyle zikredilen bu itiraz ve görüşleri aktarmak faydalı görülmüştür.

İKİNCİ BÖLÜM

İBN HACER EL-ASKALÂNÎ

Bu bölümde İbn Hacer'in hayatı ve “*Nuhbetu'l-Fiker*” ve “*Nuzhetun'n-Nazar*” adlı eserlerine yer verilecektir.

2.1. İbn Hacer el-Askalânî'nin Hayatı

Nuzhetu'n-Nazar müellifi İbn Hacer'in adı, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Mahmûd b. Ahmed b. Hacer'dir (773-852/1372-1448). İbn Hacer el-Askalânî diye şöhret bulmuştur. Onun İbn Hacer diye tanınmasının sebebi, yedinci göbekten dedesi olan Hacer'den dolayıdır.¹ İbn Hacer'in künyesi Ebû'l-Fazl olup lakabı, Şihâbuddîn'dir. İmam Sehâvî, İbn Hacer'in nesebi hakkında “*En güvenilir kaynaklara göre nesebi bu şekildedir.*”² demiştir. İbn Hacer'in bu lakap ile anılmasının sebebi çok zengin olması, kıvrak bir zekaya sahip olması, sert görüşlü olması, sert bir duruşunun olmasından kaynaklı olduğu söylenir.³

İbn Hacer, Kinâne kabilesine mensuptur. Bu sebeple Kinânî olarak anılmıştır.⁴ Askalânî ise Filistin'de bir sahil şehri olan Askalân şehrine nispettir. Dolayısıyla İbn Hacer'in dedelerinin diyarı Askalân olup İbn Hacer de Askalân'a nispetle Askalânî olarak anılmıştır.⁵

İbn Hacer, 773/1372 yılında Şaban ayının 12. günü Mısır'da dünyaya gelmiştir. Âlimler, İbn Hacer'in doğum tarihine dair ihtilafa düşmüştür. İbn Hacer'in talebesi olan Sehâvî ve Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) naklettiğine göre h. 773'te doğmuş ve yaklaşık seksen yaşa yakın bir hayat sürmüştür. Babası h. 777 yılının Receb ayında vefat etmiştir.

¹ Şemsüddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Ebû Bekr b. Osman b. Muhammed Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-Dürer fî Terceme-i Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer*, thk. İbrahim Bâcis Abdülmecid, nşr. Dâru İbn Hazm (Beyrut: b.y.1419/1999), 101; Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Ebu'l-Fadl Takıyuddîn el-Haşimî İbn Fahd, *Luhazü'l-Elhâz bi-Zeyli Tabakâti'l-Huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1419/1998), 211.

² Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-Dürer*, 101.

³ Ali b. Kârî, Muhammed Ebu'l-Hasan Nureddin, *Şerhu Şerhi Nuhbetu'l-Fiker fî Mustalahât Ehli'l-Eser*, thk. Muhammed Nezzâr-Heysem Nezzâr Temim (Beyrut: Dâru'l-Erkâm, ts.), 26.

⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mecmau'l-Muesses li'l-Mu'cemi'l-Müfehres* thk. Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlî, (Beyrut: Dâru'l Ma'rife, 1415/1994), 3/196.

⁵ Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-Dürer*, 101-102.

İbn Hacer babasını kaybettiğinde henüz dört yaşındaydı. Babasının vefatından kısa bir süre önce de annesini kaybetmiştir.⁶ M. Yaşar Kandemir'e göre İbn Hacer'in annesi babasından sonra vefat etmiştir.⁷ Lakin İbn Hacer'in kaleme almış olduğu *İnbâu'l-Gumr* adlı eserinde, önce annesinin vefat ettiğini ve babasının dört yaşını doldurmadan kendisini terk ettiğini ifade etmiştir.⁸ Ali el-Kârî de *Şerhu Şerhi Nuhbetu'l-Fiker fi Mustalahâti Ehli'l-Eser* isimli eserinde, onun annesinin babasından evvel vefat ettiğini söylemiştir.

İbn Hacer'in babası, vefat etmeden önce çocuklarına bakmaları için iki yakın dostuna vasiyette bulunmuştur. Bu iki dosttan biri, Mısır'ın büyük tüccarlarından olan Zekiyyuddin Ebu Bekr b. Nureddin b. Ali el-Harûbî'dir (ö. 787/1385). Diğeri ise Şemseddin b. Kattân es-Semennûdî'dir (ö. 813/1411).⁹

2.1.1. İlmî Hayatı

İbn Hacer, dokuz yaşında iken Sadruddîn Muhammed b. Muhammed b. es-Seftî'nin (ö. 808/1405) yanında hâfızlığını bitirmiştir. Keskin zekâ ve süratli bir hafızaya sahip olan İbn Hacer'in Meryem Suresi'ni bir günde ezberlediği söylenir. Abdülgaaffâr b. Abdülkerîm el-Kazvînî'nin (ö. 665/1266) *el-Hâvîs'-Sağîr* isimli eserinden bir sayfayı sadece iki okuyuşta ezberlediği rivâyet edilir. Hocası olan Zeynüddin el-İrâkî'nin (ö. 806/1404) *Elfiyye'si*, İbn Kudâme'nin (ö. 620/1223) Hanbelî fikhına dair eseri olan *el-Umde*, *el-Hâvî'Sağîr* gibi birçok eser ezberlemiştir. İlmî hayatının ilk zamanlarında tarih ile iştigâl etmiştir. 793 yıllarında edebiyat alanına yönelmiş ve şiirler yazmıştır. Daha sonra râvilerin hâlleri ve rivâyetleri hakkında birtakım hususlar kafasına takılınca hadis alanına yönelmiştir. İbn Hacer, H. 797 senesinden sonra artık hadis sahasında ilmî çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. İbn Hacer, on yıla yakın İrâkî'nin ders halkasında bulunmuştur. Hocasının *Elfiyye* isimli eserini okumuş ve daha sonra bu eserini şerh etmiştir.¹⁰

⁶ Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbetu'l-Fiker*, 27.

⁷ M. Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 19/514-517.

⁸ İbn Hacer, "Mukaddime", *İnbâu'l- Gumr bi- Enbâi'l-Umr*, thk. Hasan Habeşî (Cumhuri Mısır el-Arabiyye, 1419-1998), 13.

⁹ Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-Dürer*, 121; Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbetu'l-Fiker*, 62.

¹⁰ İbn Hacer, *el-Mecmau'l-Müesses li'l-Mu'cemi'l-Müfehres*, 3/218-219. Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbetu'l-fiker*, (Dârul'l-erkam, Beyrut, 1994) 26.

İbn Hacer, ilim talebi için birçok mekânda bulunmuştur. H. 800'den önce Kâhire'ye gitmiştir. Ardından Şam, Hicaz, Yemen, Nablus, Kudüs, el-Halîl gibi birçok yerde ilmî çalışmalarda bulunmuştur.¹¹ On iki yaşında iken el- Harûbî ile birlikte ilim öğrenmek için Mekke'ye gitmiştir. Mekke'de iken Afîfüddîn Abdullah b. Muhammed en-Neşeverî'den (ö. 790/1388) Sahîh-i Buhârî dersleri almıştır.¹² Mekke, Medine, İskenderiye, Şam, Gazze, Remle gibi birçok mekânda büyük âlimlerden ilim okumuştur.¹³ İbn Hacer, İskenderiye'de iken görüşmüş olduğu âlimlerin çoğundan ilmî istifadelerde bulunmuş ve orada yazmış olduğu şiirlerini *ed-Dürerü'l-Müdiyye min Fevâidi'l-İskenderiyye* adlı kitabında bir araya getirmiştir.¹⁴

2.1.2. Hocaları

İbn Hacer'in hocalarının adedine dair farklı rivâyetler mevcut olup âlimin, *el-Mu'cemu'l-Müesses li'l-Mu'cemi'l-Müfehres* adlı eseri, onun hocaları hakkında belki de bize en doğru bilgiyi verecek niteliktedir. Kettânî (1886/1962), İbn Hacer'in *el-Mu'cemu'l-Müesses* 'inde, akranları yahut ilim seviyesi eşit olan hocalar hariç 600 hocasından bahsettiğini söyler.¹⁵ Sehâvî'ye göre İbn Hacer'in hocalarının adedi 630 kadardır.¹⁶ İbn Hacer'in 55'i kadın olmak üzere toplamda 628 hocası olmuştur.¹⁷

İbn Hacer'in hocalarından birkaçı şunlardır:

1. Irâkî, Abdurrahim b. Hüseyin b. Abdurrahman b. Ebû Bekr b. İbrahim el-Kurdî (ö. 806/1404).
2. Heysemî, Ali b. Ebû Bekr b. Süleyman b. Ebû Bekr (ö. 807/1405).
3. Cemalüddin İbn Zahîre (ö. 817/1414).

¹¹ Kandemir, "İbn Hacerel-Askalânî", 19/514. İbn Hacer'in ilmî seyahatleri hakkında Geniş bilgi için bkz. Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-Dürer*, 192-195.

¹² Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-Dürer*, 125.

¹³ Ali el-Kârî, *Şerhu şerhi Nuhbetu'l-Fiker*, 26-27.

¹⁴ Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", 19/514.

¹⁵ Muhammed Abdülhayy b. Abdülkebîr b. Muhammed el-Hasanî el-İdrisî Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris ve'l-Esbât ve Mu'cemü'l-Meâcim ve'l-Meşîhât ve'l-Müselselât*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut. Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1402/1982) 326.

¹⁶ Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-Dürer*, 240.

¹⁷ Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", 19/514. İbn Hacer'in kendilerinden ders aldığı bayan hocalar için bkz. Muhammet Yılmaz, *İbn Hacer'in Hocaları Bağlamında Kadın Hadîşçiler* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2008).

4. Sirâcüddîn Ömer b. Reslân b. Sâlih el-Bulkînî (ö. 805/1403).
5. Ebûl Hafs Ömer b. Ahmet el-Ensârî İbnü'l-Mülakkin (ö. 804/1401).
6. İbrahim b. Ahmed et-Tennûhî (ö. 800/1397).
7. Sadruddin Muhammed b. Abdürrezâk es-Seftî (ö. 808/1406).
8. eş-Şihâb Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Fakih Aliyü'l-Hayûtî (ö. 807/1406).
9. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Abdurrezâk (ö. 802/1400).
10. Muhammed b. İbrahim el-Biştekî (ö. 830/1426).
11. el-Muhib İbn Hişâm (ö. 799/1397).
12. Fatma bt. el-Müneccâ et-Tenûhiyye (ö. 803/1401).
13. Fatma el-Makdisiyye (ö. 801/1399).
14. Zeyneb bt. Osman (ö. 800/1398).¹⁸

2.1.3. Talebeleri

İbn Hacer, birçok talebe yetiştirmiştir. Onun ders halkasında bulunmuş ve kendisinden istifade etmiş bütün öğrencilerine yer vermek elbette mümkün olamayacaktır. Bunlardan meşhur olanlarından birkaçını zikretmek ile yetinilecektir:

1. Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer Bikâî (ö. 885/1480).
2. Ebû Naîm Rıdvân (ö. 852/1448).
3. İbn Fahd el-Mekkî (ö. 871/1466).
4. Zekerîya b. Muhammed el-Ensârî (ö. 926/ 1520).
5. Ali et-Takkıyyü'l-Fâsî el-Mekkî (ö. 832/1429).
6. Yusuf el-Atâbekî (ö. 873/1468).
7. Kâsım İbn Kutluboğa (ö. 879/1474).
8. Muhammed b. Süleyman el-Kâfiyecî (ö. 879/1474).
9. Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî (ö. 902/1496).
10. Kemal İbnu Ebî Şerîf (ö. 906/1500).
11. Ebî Bekr b. İsmâîl el-Bûsîrî (ö. 840/1436).
12. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî (ö. 861/1457).¹⁹

¹⁸ İbn Hacer'in hocaları hakkında ayrıntı bilgi için bkz. Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-Dürer*, 200-240.

¹⁹ Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, 326. Kettânî, İbn Hacer'in hocaları veya talebelerinden bahsederken bazı âlimlerin izlediği metottan farklı bir metot izlemiştir. O, İbn Hacer'in hocalarını ve talebelerini silsileler halinde vermiştir.

2.1.4. Eserleri

İbn Hacer el-Askalânî, sadece hadis usulü alanında değil fıkıh, edebiyat, mantık, Kur'ân ilimleri, akâid, tarih gibi birçok alanda eserler kaleme almıştır. İbn Hacer'in kaleme aldığı eserlerin tümünü zikretmek ve tanıtmak çalışmamızın hacmini aşacağı için birkaçı ismen zikredilecektir:

1. *Nuhbetu 'l-Fiker*
2. *Nuzhetu 'n-Nazar*
3. *Hedyu's-Sârî Mukaddimetu Fethu'l-Bârî*
4. *Fethu 'l-Bârî*
5. *el-İsâbe*
6. *İnbâu 'l-Gumr*
7. *Tabsîrû 'l-Müntebih bi-Tahrîri 'l-Müştebih*
8. *Ta'cîlû 'l-Menfaâ*
9. *Tağliku 't-Ta'lik*
10. *Takribu 'l- Garîb fî Garîbi Buhârî*
11. *Şerhu 't-Tirmizi*
12. *Et-Tergîb ve 't-Terhîb*
13. *Tehzîbu 't-Tehzib*
14. *İhtisâru Nasbur ' - Rayye fî Tahrîci Ehadîsi Hidaye*
15. *Dirâye fî Tahrîci Ehâdîsi 'l-Hidâye*
16. *Lisânu 'l-Mîzan*
17. *Bulûğu 'l-Merâm*
18. *Metâlibu 'l-Âliyye*
19. *Nuzhetu 'l-Elbâb*
20. *Bezlû 'l-Maûn fî Fadli 't-Tâûn*
21. *En-Nüket alâ Sahîhi 'l-Buhârî*
22. *En-Nüket alâ Şerhi Sahîhi Müslim²⁰*

²⁰ İbn Hacer'in Eserleri için bkz. Kettânî, *Fihrisü 'l-Fehâris*, 333-337; Kazan, Tahsin. *İbn Hacer el-Askalânî'nin Hadîs Usûlündeki Özgünlüğü*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018. 88-98.

İbn Hacer'e ait eserler yalnız bu zikrettiklerimizden ibaret olmayıp fazlasını zikretmek mümkündür. Lakin çalışmamızın hacmini aşacağı için bazılarına yer vermekle iktifa ettik. Şah Veliyyullah Dihlevî (ö. 1247/1831), İmam Süyûtî'nin (ö. 911/1505) kaleme aldığı eserler, İbn Hacer'in yazdıklarından daha fazla olsa da İbn Hacer'in eserlerinin çok daha faydalı ve daha sağlam olduğunu ifade ederek bir kıyaslamaya gitmiştir.²¹

Hayatta iken “Emiru’l- mu’minin” diye hitap edilen İbn Hacer, ulemâ katında da büyük bir ilgi görmüş ve övgülere mazhar olmuştur. İmam Süyûtî, *Tabakatu’l-Huffaz* isimli eserinde İbn Hacer’den bahsederken onun, Zehebî’nin (ö. 748/1348) mertebesine ulaşmak niyeti ile zemzem suyunu içtiğini ve niyetinin kabul olduğunu; hatta Zehebî’nin mertebesinden daha üstün bir mertebeye geldiğini söylemiştir.²² Yine İmam Süyûtî, Irâkî’nin ölüm döşğinde iken kendisinden sonra ilim sahasında kimin halife olduğu sorulunca o da kendisinden sonra ilimde halifenin İbn Hacer olduğunu söylediğini nakletmiştir. İmam Dimyâtî de (ö. 705/1306) İbn Hacer için, “*Hadis rivâyet edenler her ne kadar çok olsa da sanki bu rivâyetin merkezinde İbn Hacer vardır.*” diyerek övgüde bulunmuştur. İbn Hacer’in talebelerinden Burhan el-Kalkaşendî (ö. 1382/1962) “*İbn Hacer, İslâm’ın şeyhi ve İslâm ümmetinin müceddididir.*” diyerek hocasını övmüştür.²³

İbn Hacer, yirmi beş yaşında iken evlenmiş ve kendisini ilmî alanda geliştirdiği gibi eşinin de ilmî açıdan gelişmesinde destek olmuştur. O, eşinin bazı âlimlerin ders halkasında bulunmasını sağlamıştır. Eşi, ilmî çalışmaları neticesinde döneminin birçok âliminden icâzet almıştır. İlimde köklü bilgiler edinen İbn Hacer’in eşi, hadis rivâyetinde bulunmuş ve birçok talebe yetiştirmiştir.²⁴

İlimde dolu dolu bir hayat süren İbn Hacer, h. 852’de Zilhicce ayının sonlarında Kâhire’de vefat etmiştir.²⁵ Cenazesi kalabalık bir topluluk tarafından kaldırılmış olup birçok âlim, sultan, emir cenazeye iştirak etmiştir. O güne kadar böyle bir kalabalığın görülmediği rivâyet edilir. Âlimin naaşı, Memlûk sultanı (1438-1453) olan Ebû Saîd Seyfüddîn el-Alâî Zâhir Çakmak (ö. 857/1453) tarafından kaldırılmıştır. İbn Hacer

²¹ Abdülazîz b. Şâh Veliyyullah Dehlevî, *Büstânu’l-Muhaddisîn*, trc. Ali Osman Koçkuzu (Ankara: DİB Yay. 1986), 205-206.

²² Sehâvî, *el-Cevâhir ve’l-Dürer*, 166-167; Kettânî, *Fihrisü’l-Fehâris*, 322.

²³ Kettânî, *Fihrisü’l-Fehâris*, 322.

²⁴ Sehâvî, *el-Cevâhir ve’l-Dürer*, 3/1207; Kandemir, “İbn Hacer el-Askalânî”, 19/515.

²⁵ Kandemir, “İbn Hacer el-Askalânî”, 19/514-517.

Mısır'da Benî Harûbî kabristanında İmam Şâfi (ö. 204/820) ve İmam Müslim es-Sülemî (ö. ?) türbelerinin arasına defnedilmiştir.²⁶

2.2. Nuhbetu'l- Fiker ve Nuzhetun'n-Nazar

İbnu's-Salâh'ın kaleme almış olduğu *Ulûmü'l-Hadîs* adlı çalışma, hadis usulü alanında bir dönüm noktası teşkil etmektedir. *Ulûmü'l-hadis* üzerine birçok şerh, hâşiye, ihtisâr vb. çalışmalar yapılmıştır. İbn Hacer'in *Nuhbetu'l-Fiker* isimli çalışması ve bu eserin şerhi olan *Nuzhetu'n-Nazar*'ı da *Ulûmu'l-Hadis* üzerine yapılan çalışmalardandır.

İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın hadis ilimlerini altmış beş nevi şeklinde incelemiş olduğu *Mukaddime*'sine kırk nevi daha ekleyerek muhtasar çalışmasını yapmıştır. Müellif 812/1409'da tamamladığı bu çalışmasına *Nuhbetu'l-Fiker* adını vermiştir. 818/1415 yılında da bu muhtasarı üzerine şerh çalışması yapan İbn Hacer, şerhine *Nuzhetu'n-Nazar fî Tavzihi Nuhbetu'l-Fiker* adını vermiştir.²⁷ İbn Hacer, yapmış olduğu çalışmasında İbnü's-Salâh'ın ele aldığı yöntemden farklı olarak kendine özgü bir tertip edinmiştir. Dolayısıyla çalışma, *Ulûmü'l-Hadîs*'in muhtasarı olduğu fark edilmeyecek niteliklerdedir.²⁸

Nuhbetu'l-Fiker, İbn Hacer'in hadis usulü ilmi alanında yazmış olduğu eseridir. *Nuzhetun'-Nazar* ise *Nuhbetu'l-Fiker*'e yine kendisinin yazmış olduğu şerhtir. İbn Hacer, ilk dönemden başlayıp kendi dönemine kadar te'lif edilen eserleri incelemiştir. Daha sonra *Mukaddime*'yi baz alarak *Nuhbetu'l-Fiker* adlı eserini yazmıştır. İbn Hacer, *Mukaddime*'de görmüş olduğu eksiklikleri dikkate alarak çalışmasını ona göre sürdürmüştür. İbn Hacer, bu ihtisâr çalışmasını *Nuzhetu'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbetu'l-Fiker* adıyla şerh etmede niyeti, ilme yeni başlayan kimselere faydalı olmaktır.²⁹

İbn Hacer, *Nuzhe*'nin mukaddimesinde hadis usulüne dair ilk dönem âlimleri ve onların yazmış oldukları eserleri hakkında bilgi vermiştir. Mukaddimesinin son kısmında “*Bâzı dostlar, kendileri için bu kitabı özetlememi benden istediler. Ben de onu küçük bir*

²⁶ Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbetu'l-Fiker*, 28. *Lahzu'l-Elhaz*'da geçen bir kenar notuna göre İbn Hacer'in cenazesini Bulkîni'in kıldırıldığını söyler.

²⁷ Kandemir, “Mukaddimetü İbni's-Salâh”, 31/122.

²⁸ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usulü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, 2018), 19.

²⁹ İbn Hacer, *Hadis Istılahları Hakkında Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, 21.

kitap halinde özetledim ve Nuhbetu'l-Fiker fi Mustalahu Eser adını verdim. Bu işi yaparken, bazı nâdir ve faydalı ilâveler yaparak onu kendime has bir şekilde tertip ve izah ettim. İkinci defa bende bir heves uyandı ve bu ilme yeni başlayanlar için gizli taraflarını açıklayan, faydalı taraflarını gösteren ve müşküllerini halleden bir şerh yazmak fikri belirdi.”³⁰ diyerek eseri kaleme alma sebebini ifade etmiştir.

İbn Hacer, *Nuzhe*’sine “haber” başlığı ile başlamış ve bu başlığı da kendi içinde dörde taksim etmiştir. İlki “mütevâtir”, diğerlerini “meşhur”, “azîz” ve “garîb” şeklinde başlıklar ile sıralamıştır. Diğer haber çeşitlerini de “makbûl” ve “merdûd” olarak iki kısma ayırarak incelemiştir; makbûl haberleri kendi içerisinde Sahih haberler, Hasen haberler, Hadiste ziyade, Mahfûz-Şâz, Ma’ruf-Munker, Mutâbi-Şâhid, itibar, Muhkem-Muhtelif, Nâsih-mensûh olarak alt başlıklara ayırmıştır.

İbn Hacer, isnad ile ilgili kısımda, haberi kaynakları açısından “merfû”, “mevkuf”, “maktu”, “müsned” olarak dört başlıkta ele almıştır. Devamında ise Âli ve Nâzil isnadlar başlığı altında konuya dair izahlarda bulunmuştur. Müellif, eserinin son bölümünde ise Hadis Râvileri ve Rivâyet Şekilleri ana başlığı altında Rivâyetu'l-akran, Mudebbec, Rivâyetu'l-ekâbir ani'l-esağir, Rivâyetu'l-âbâ, Sabık ve lahık, Muhmel, Muselsel, Rivâyet sigaları, Muttefik ve mufterik, Mu'te'lif ve Muhte'lif, Muteşâbih alt başlıklarına yer vererek konuları işlemiştir.

İbn Hacer’in *Nuzhe*’de izlemiş olduğu metodu incelediğimizde eserinde kimi zaman bir görüşü naklettiğinde “bâzıları” diyerek âlimin ismini ya da eseri zikretmez. Bazen de şahsı ve kitabını zikreder. Çalışmamızın üçüncü bölümünde incelediğimiz hâşiye sahibi imam el-Uchûrî’nin de böyle bir metot izlediğini görmekteyiz.³¹ Çalışmamızın üçüncü bölümünde âlimin metodu hakkında detaylıca bilgi verilecektir. Örneğin; İbn Hacer çalışmasında mâna ile rivâyete dair “Bazılarına göre mâna ile rivâyet müfredatta câiz olduğu halde, mürekkebatta câiz değildir. Bazılarına göre de lafızları ve bunlar üzerinde tasarrufa ehil olan kimseler için câizdir. Bazıları ise demişlerdir ki: Mâna ile rivâyet, yalnız, hadîsi hıfzeden, sonra lafızları unutan ve sadece manası hatırında kalan

³⁰ İbn Hacer, *Hadis Istılahları Hakkında Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, 21.

³¹ Alî b. Muhammed el-Uchûrî (ö. 1066/1655), *Hâşiye alâ Şerhi Nuhbetu'l-Fiker*, thk. Halil el-Kaysî, (Kerkük: Dâru İbn Hazm, 2016), 64.

kimseler için câizdir. Böyle kimselerin, hüküm çıkarmak maksadıyla, hadîsi manen rivâyet etmeleri lazımdır; fakat lafzı hatırlayan kimseler için bu câiz değildir.”³² Demiştir.

İbn Hacer’in *Nuzhe*’deki metodu hadis usulüne dair terimleri bir inceleme ve araştırmaya tâbi tutma, örneklerle tarifleri açıklama, farklı ilim alanlarında yazılmış eserlere değinme şeklindedir. İbn Hacer, âlimlerin nesep ve yer adlarına önem vermiş, ıstılâhi kelimelerin isimlendirme sebeplerine değinmiştir. Aynı zamanda farklı görüşler de varsa bunlara yer verip kabul ya da itirazlarda bulunmuştur.³³

İbn Hacer’in *Nuzhetu’n-Nazar*’ ı kaleme alırken başta İbnu’s-Salâh’ın *Ulûmu’l-Hadîs* adlı eseri olmak üzere birçok âlimin çalışmalarından istifade etmiştir. Bunlardan bazısını ismen zikredecek olursak:

1. Kâdı Ebû Muhammed er-Râmhürmüzî (ö. 369/971), “*el-Muhaddisü’l-Fâsıl Beyne’r-Râvî ve’l-Vâî*”.
2. Hâkim en-Nîsâbü’rî (ö. 405/1014), “*Marîfetü Ulûmi’l-Hadîs*”.
3. Ebû Nuaym el-İsfehânî (ö. 405/1014), “*el-Müstahrec alâ Marîfeti Ulûmi’l-Hadîs*”.
4. Hatîb el- Bağdâdî (ö. 463/1071), “*el-Kifâye fî İlmi’r-Rivâye*”.
5. Hatîb el-Bağdâdî, “*el-Camî li Ahlakî’r-Râvî ve Adâbi’s-Sâmî*”.
6. Hatîb el- Bağdâdî, “*Takyîdü’l-İlm*”.
7. Kâdı İyaz (ö. 544/1149), “*el-İlma ilâ Marîfeti Usûli’r-Rivâye ve Takyîdi’s-Sema*”.
8. Ebû Hafs Ömer b. Abdülmecîd el-Mâyencî (ö. 580/1184), “*Mâ Lâ Ye’su’l-Muhaddise Cehluhû*”.³⁴

İbn Hacer’in yapmış olduğu söz konusu çalışmalar, yazıldığı ilk günden günümüze kadar hadis usulü alanında başyapıt olarak yerini almıştır. *Nuhbetu’l-Fiker* ve *Nuzhetu’n-Nazar* zamanla büyük bir ilgi odağı olmuş ilim meclislerinde, ders halkalarında okutulmuş;

³² İbn Hacer, *Hadîs Istılahları Hakkında Nuhbetu’l-Fiker Şerhi*, 65.

³³ Gökçe, İbrahim. *Nuhbetu’l-Fiker ve Nuzhetu’n Nazar Özelinde İbn Hacer’in Hadîs Usulü Alanında Yaptığı Çalışmaların Değerlendirilmesi*. Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans tezi, 64.

³⁴ Şimşek Öztürk, Betül. *İbn Hacer el-Askalânî’nin Hadîs Usûlcülüğü*. Konya: Selçuk Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2007. 67.

başka birçok dilde de tercümesi yapılmıştır. *Nuzhetu'n-Nazar*, Prof. Dr. Talat Koçyiğit tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.³⁵

Nuhbetu'l-Fiker ve *Nuzhetu'n-Nazar*, Osmanlı döneminde de büyük rağbet görmüş ve ilim meclislerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. *Nuhbe* ve *Nuzhe* üzerine gerek önceki âlimler gerekse Osmanlı döneminin âlimleri olsun birçoğu tarafından şerh ve hâşiye çalışmaları yapılmıştır.³⁶ *Nuhbe* üzerine yapılan çalışmaları aşağıda verilmiştir.

2.2.1. Nuhbetu'l-Fiker Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Nuhbetu'l-Fiker üzerine birçok şerh, hâşiye, ta'lik, nazm gibi çalışmalar yapılmıştır.³⁷ Bunlardan bazıları şunlardır:

Şerh çalışmaları

1. İbn Hacer el-Asakalanî (ö. 852/1449), “*Nuzhetu'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbetu'l-Fiker*”.
2. Muhammed İbnu'l-Hasen eş-Şumunnî (ö. 872/1768), “*İm'anu'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbetu'l-Fiker*”.
3. Şihâbuddin Ebû'l-Fadl Ahmed b. Sadaka b. Ahmed b. Hüseyin (ö. 829/1426), “*Ünvânu Meânî Nuhbetu'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*”.
4. Zeynu'l-Abidin el-Haddâdî (ö. 952/1519), “*Netîcetü'l-Fiker fî Şerhi Nuhbetu'l-Fiker*”.
5. İsmail Hakkı Mustafa Bursevî et-Türkî (ö. 1137/1724-25), “*Şerhu Nuhbetu'l-Fiker*”.³⁸

³⁵ Baskı tarihi:1971; Baskı yeri: Ankara.

³⁶ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 226-227.

³⁷ Bu şerhlerin bazıları için bkz. Kettânî, *Hadis Literatürü*, 430-432; Hanbelî, *Kafvu'l- Eser fî Sufûfi Ulûmi'l-Eser*, haz. Abdülfettah Ebû Gudde (Halâb: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslamiyye, ts.), 24-29; Gökçe, *Nuhbetu'l-Fiker ve Nuzhetu'n-Nazar özelinde İbn Hacer'in Hadîs Usulü Alanında Yaptığı Çalışmaların Değerlendirilmesi*, 35-45.

³⁸ Bu konuda Nemci Sarı'nın yapmış olduğu “İsmail Hakkı Bursevi'nin *Şerhu Nuhbeti'l-Fiker* Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili” isimli doktora çalışması mevcuttur.

Hâşiye ve ta'likât çalışmaları

1. Ali b. Muhammed el-Kâri (ö. 1014/1605); *Şerhu Nuhbetu'l-Fiker fi Must'alâhi Ehli'l-Eser.*
2. Kasım Kutluboğa (ö. 879/1474); *Ta'lika alâ Şerhi Nuhbetu'l-Fiker Unvanu Me'ani Nuhbetu'l-Fiker.*
3. Muhammed İbnu's-Seyyid Ali el-Malâtî (ö. 1316/1898); *Nuhbetu'l-Belîğa fi Şerhi Nuhbetul-Fiker.*
4. Muhammed b. Abdullah el-Âmîdî (ö. 1097/1686); *Hâşiye alâ Şerhi Nuhbetu'l-Fiker.*
5. Mustafa b. Muhammed el-Elbistânî (ö. 1294/1877); *Hâşiye alâ Nuhbetu'l-Fiker.*
6. Ali b. Muhammed el-Ukbî (ö. 1033/1624); *Şerh alâ Nuhbetu'l-Fiker.*
7. İsmail Hakkı b. Mustafa el-İstanbûlî (ö. 1068-1137); *Hâzâ mâ Erâdellâh Behcetü'n-Nazar alâ Şerhi Nuhbetu'l-Fiker.*

Nazım çalışmaları

1. Yusuf b. Abdülhadi ed-Dımaşkî (ö. 909/1503); *Bulğatü'l-Hasîs fi Ulûmi'l-Hadîs.*
2. Muhammed İbnu'l-Hasen eş-Şumunnî (ö. 872/1768); *Nazmu Nuhbetu'l-Fiker.*
3. Abdullah b. Umer el-Yemenî (ö. 1196/1685); *Nazmu Nuhbetu'l-Fiker.*
4. Muhammed b. Ebi Bekr b. Ali es-Suyûtî (ö. 783/1381); *Nazmu Nuhbetu'l-Fiker.*
5. Ebû Bekr b. Ebi'l-Kasım İbnu'l-Ehdel (ö. 1035/1626); *Nazmu Nuhbetu'l-Fiker.*
6. Ahmed b. Muhammed b. Abdurrahman et-Tavhi (ö. 893/1488); *Nazmu Nuhbetu'l-Fiker fi Mustalâhi Ehli'l-Eser.*
7. Muhammed b. Muhammed, Ebû'l-Berakat (ö. 935/1529); *Silkû'd-Dürer fi Musf'alâhi Ehli'l-Eser ve Nazmu Nuhbetu'l-Fiker.*
8. Muhammed b. Ebi İshak İbrahim el-Makdisî (ö. 900/1495); *Nazm Nuhbetu'l-Fiker fi Mustalâhi Ehli'l-Eser.*

9. Emir San'ânî (ö. 1182/1768); *Kasabu's-Sükker Nazmu Nuhbetu'l-Fiker*.
10. Ebû'l-Meâli Cemaluddin el-Âlûsî (ö.1342/1924); *'İkdü'd-dürer fî Şerhi Muhtasari Nuhbetu'l-Fiker*.³⁹

2.2.2. Nuzhetu'n-Nazar Üzerinde Yapılmış Çalışmalar

Nuhbe üzerine şerh çalışmaları yapıldığı gibi *Nuzhe* üzerine de şerh çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar şunlardır:

Şerh Çalışmaları

1. Vecihuddin b. Nasrullah b. İmaduddin el-Alâvî el-Kucurâtî (ö. 998/1590); *Şerhu Nuzhetu'n-Nazar*.
2. Abdurraûf el-Münâvî (ö. 1031/1622); *el-Yevâkıt ve'd-Dürer Şerhu Şerhi Nuhbetu'l-Fiker*.
3. Muhammed Ekrem b. Abdurrahman es-Sindî (ö. 1138/1726); *İm'ânü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbetu'l-Fiker*.
4. Ebû Muâz Tarık b. İvadullâh; *Şerhu Nuzhetu'n-Nazar*.⁴⁰

Hâşiye Çalışmaları

1. İbn Kutluboğa (ö. 879/1474); *el-Kavlu'l-Mübtaker alâ Şerhi Nuhbetu'l-Fiker*. (*Nuzhetu'n-Nazar ve Meahû el-Kavlu'l-Mübtaker alâ Şerhi Nuhbetu'l-Fiker*).
2. İbn Ebû Şerif (ö. 906/7150); *Hâşiye alâ Nuzhetu'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbetu'l-Fiker*. (*Hâşiye alâ Şerhi'n-Nuhbe*)
3. Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Yusuf el-Halâbî (ö. 971/1563); *Menhu'n-Nukbe alâ Şerhi'n-Nuhbe*.
4. İbrahim el-Lekânî (ö. 1041/1632); *Kazâu'l-vatar min Nuzhetu'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbetu'l-Fiker*.⁴¹

³⁹ Kettânî, *Hadis Literatürü*, 430-432; Hanbelî, *Kafvu'l-Eser fî Sufîfî Ulûmî'l-Eser*, 24-29; Gökçe, *Nuhbetu'l-Fiker ve Nuzhetu'n-Nazar Özelinde İbn Hacer'in Hadis Usulü Alanında Yaptığı Çalışmaların Değerlendirilmesi*, 35-45; Betül Şimşek Öztürk, *İbn Hacer el-Askalânî'nin Hadis Usûlcülüğü*, 58-61.

⁴⁰ Engin, Sezai. "Hadis Literatüründe Hâşiyeler: Nuhbetul-Fiker ve Nuzhetu'n-Nazar Üzerine Yapılan Hâşiye Çalışmaları Bibliyografyası", *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 1/1 (2015), 82.

⁴¹ Metin Yurdağür, "Lekânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, ts.), 27/131.

5. Ali b. Muhammed el-Uchûrî (ö. 1066/1656); *Hâşiye alâ Şerhi Nuhbetu'l-Fiker*.⁴²
6. Sariyyuddin Molla (ö. 1069/1658-59); *Hâşiye alâ Şerhi Nuhbetu'l-Fiker*.
7. İbrahim el-Gûrânî (ö. 1101/1690); *Hâşiye alâ Nuzhetu'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbetu'l-Fiker*.
8. Kara Halil b. Hasan b. Muhammed el-Boyabâdî (ö. 1123/1711); *Hâşiye ala Hâşiyeti'l-Kürdî ala Şerhi Nuhbe fî Usûli'l-Hâdî*.
9. Ahmed b. Muhammed el-Kevâkibî (ö. 1124/1712); *Hâşiye alâ Şerhi Nuhbetu'l-Fiker*.
10. Muhammed el-Medranî (ö. 1136/1724); *Hâşiye ala Şerhi Nuhbetu'l-Fiker fî Mustalahâtî Ehli'l-Eser*.
11. Ebü'l-Hasan Gulâm Hüseyin b. Muhammed Sâdık es-Sindî (ö. 1187/1173); *Behcetü'n-Nazar alâ Şerhi Nuhbetu'l-Fiker*.
12. Mehmed Trabzonî (ö. 1200/1786); *Hâşiye alâ Nuzhetu'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbetu'l-Fiker*.⁴³
13. Muhammed Şerefuddin (ö. 1100/1689); *Hâşiye alâ Şerhi Nuhbetu'l-Fiker*.⁴⁴

İbn Hacer'in *Nuhbetu'l-Fiker* isimli çalışması ve bu eserin şerhi olan *Nuzhetu'n-Nazar*'da geçmişten günümüze hadis usulü alanında yüksek bir mertebeye yerini almıştır. İbn Hacer'in bu iki eseriyle ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Çalışmamızın konusu da bu çalışmalardan biri olan el-Uchûrî'nin hâşiyesidir. Çalışmamızın üçüncü bölümünde söz konusu hâşiyeyi inceleyeceğiz.

2.2.3. Nuhbe ve Nuzhe'nin Hadis İlmindeki Yeri

Nuhbe ve *Nuzhe*, her mezhep mensubu çok âlimler tarafından rağbet görmüştür. İbn Hacer, sadece mensubu olduğu mezhep ve bölgeden değil tüm İslam âlemi tarafından saygın bir âlimdir. Aynı şekilde eserleri de ün kazanmıştır. İbn Hacer'in yazmış olduğu *Nuhbetu'l-Fiker* ve *Nuzhetu'n-Nazar* isimli eserleri hadis usulü alanına dair önemlidirler.

⁴² Çalışmamızın konusu olan eserdir. Süleymaniye Murad Molla Ktp. nr. 00326-004.

⁴³ Bu eser üzerine Mehmet Ali Aysan tarafından “*Mehmed et-Trabzonî'nin er- Risâle fî fenni usûl'l-Hadîs: Hâşiye alâ Nuzhetu'n-Nazar fî tavzîhi Nuhbetu'l-Fiker Adlı Eseri ve Hadis Usulüne Katkısı*” adlı Yüksek Lisans tezi yapılmıştır.

⁴⁴ Daha fazla bilgi için bkz. Engin, "Hadis Literatüründe Hâşiyeler", 81-89.

Bu iki eser üzerine birçok çalışmanın yapılması söz konusu eserlerin önemini gösteren bir delildir.

Hadis usulüne dair birçok ihtisâr çalışması mevcut olup bu çalışmalar arasında hadis edebiyatındaki en önemli kaynak eser ise İbn Hacer'in *Nuhbetu'l-Fiker* isimli eseridir. Onun, bu çalışmasına yapmış olduğu şerh olan *Nuzhetu'n-Nazar* da çok önemlidir. İbn Hacer, *Nuhbetu'l-Fiker*'i yazdıktan sonra şerhinde bazı kapalı ifadeleri gidermek ve hadis ilmi ile meşgul olanlara kolaylık sağlamak için *Nuzhetu'n-Nazar*'ı yazmıştır.⁴⁵ O, bu çalışması için takip etmiş olduğu metot ve tertipte izlemiş olduğu yöntemin benzerine daha önce rastlanmadığını kendine özgün bir metot izlediğini ifade etmiştir. İbn Hacer'in eserinde kendine has takip etmiş olduğu tertip için Prof. Dr. Talat Koçyiğit, “*Bu tertib, usul-i hadîse müteallik meşhur kitaplar arasında belki ilk defa görülen ve zamanımızın ilim anlayışına son derece uyan şayan-ı dikkat bir tertiptir.*”⁴⁶ şeklinde bir yorumda bulunmuştur.

Prof. Dr. İsmail Lütfi Çakan, *Nuhbe* 'nin önemine binâen şunu söylemiştir: “*Nuhbe, veciz oluşu, faydasının bolluğu, müellifinin müstakil ilmî kişiliği ve olgunluğu ile öteki eserlerden ayrılmaktadır.*”⁴⁷

İbn Hacer, *Mukaddime* 'de var olan eksikleri tespit etmiş; akabinde *Nuhbetu'l-Fiker* ve şerhi *Nuzhetu'n-Nazar* eserlerini kaleme almıştır. O, *Mukaddime* 'de ve öncesinde yazılmış hadis usulü ile ilgili kitaplarda düzensiz ve eksik olan konuları bir düzen halinde bizlere sunmuştur. Ayrıca *Mukaddime* 'de bulunan konuları *Nuhbe* 'de özetlemiştir. Yaklaşık yedi-sekiz sayfadan oluşan *Nuhbe*, her ne kadar hacim açısından küçük olsa da öz ve faydalı bilgiler ihtiva eder. Eser, kısa ve özet mahiyetinde olduğu için birtakım anlaşmazlıklara yol açmıştır. Bundan dolayı İbn Hacer'e eserini şerh etmesi istenince o da *Nuzhe* 'yi yazmıştır.

Nuzhetu'n-Nazar, İbnu's-Salah'ın *Mukaddime* adlı çalışmasına oranla çok küçük hacimli bir çalışma olmasına rağmen içinde yer alan ıstılah konu ve hükümler daha geniş yer kaplamaktadır. İbn Hacer'in, konuları izah ederken tertipli bir şekilde ele alması ve

⁴⁵ İbn Hacer, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, 21.

⁴⁶ İbn Hacer, *Nuhbetu'l-Fiker şerhi*, 15.

⁴⁷ İ. Lütfi Çakan, *Ana Hatlarıyla Hadis* (İstanbul /Ensar, 2015), 126.

konunları birbiriyle irtibatlı ve intizamlı bir şekilde yazması, eseri seçkin kılıp hadis usulü alanında yapılan diğer çalışmalardan daha yüksek bir konuma çıkarmaktadır.

İbn Hacer'in yapmış olduğu bu çalışmaların, hadis usulü alanına damgasını vuran iki başyapıt olduğunu söylemek mümkündür. Yazıldığı günden bugüne kadar zirve yerini koruyan bu iki çalışma, hadis usulü alanında çalışmalar yapan ilim yolcularının başvuru kaynağı olup onlara rehberlik etmektedir. Bu iki eser gerek çağdaşları olsun gerek sonraki dönemler olsun birçok âlim tarafından pek çok eleştirilere ve itirazlara maruz kalmıştır. Tüm eleştiri itirazlara rağmen *Nuhbe* ve *Nuzhe*, ilim dünyasında önemini ve özgünlüğünü korumaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALİ B. MUHAMMED EL-UCHÛRÎ VE NUZHETU'N-NAZAR'A HÂŞİYESİ

Bu bölümde ilk olarak şerh, hâşiye ve talik kavramları açıklanacak ve daha sonra el-Uchûrî'nin hayatı ve “*Nuzhetu'n-nazar*”a yapmış olduğu hâşiye hakkında bilgi verilecektir.

3.1. Şerh, Hâşiye ve Ta'lik Kavramları

Şerh kelimesi, sözlükte “açmak, ortaya çıkarmak, yarmak, kapalı bir şeyi açmak, eti kemikten koparmak, eti kesmek, sözün kapalı taraflarını açıklamak, anlaşılır hale getirmek” anlamlarına gelmektedir.⁴⁸ Terim olarak ise herhangi bir ilim dalında genellikle muhtasar metinler ile alakalı kaleme alınan, metinlerde var olan kapalı ifadelerin açıklandığı, derine inerek metnin izah edildiği, hatalarının tespit edildiği, eksik bırakılmış olan yönlerinin eklenerek tamamlandığı eserlerdir. Şerh yapan kişiye “şârih” denilmektedir.⁴⁹

Müellifler, bir şerh çalışmasına ihtiyaç duymadan eserini ortaya koyduğu halde daha sonra gerek kendileri gerek başkaları tarafından onların yazmış oldukları eser için bir şerhe ihtiyaç duyulabilmektedir. Böyle bir durumun sebebi, eseri ortaya çıkaran müellifin ilmî kabiliyetinin derin olması, etrafındaki diğer insanlara oranla eserinde ele almış olduğu konuya fazla vâkıf olmasıdır. Dolayısıyla ele almış olduğu bir konuya sarâhaten değinmemesi, incelemiş olduğu konuyu izah ediliş hacminin kendince yeterli görülmesidir. Bir diğer sebep de müellifin konuyu izah ederken temel olarak kabul edilen bazı konulara yer vermemesi bazı kere de değişebilen ifadeleri fazla kullanıp yoruma muhtaç ibareler kullanmasıdır.

Hâşiye kavramı, sözlükte “doldurmak, gereğinden fazla söz söylemek veya yazmak” gibi anlamlara gelmektedir. Hâşiye kelimesinin çoğulu “havâşî” olup “haşv” mastarından türetilmiş bir isimdir. Terim olarak ise hâşiye, “sayfa boşluk ya

⁴⁸ Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükrim İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru'l-İhyâi Turâsi'l-Arabî, 1988), 73; Mecdüddîn Muhammed b. Yakup Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît* (Beyrut: Dâru'l-İhyâi Turâsi'l-Arabî, 1991), 1/467.

⁴⁹ Sedat Şensoy, “Şerh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/555; Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2011), 143-144.

da kenarlarına ilave edilen açıklayıcı not” demektir.⁵⁰ Hâşiye yazan kimseye “muhaşşî” denilir.

Hâşiye kavramını iki farklı şekilde tanımlamak mümkündür. Birincisi, kitapta bulunun boşluklara, satır aralarına, sayfanın altına ya da kenarlarına yazılan açıklayıcı notlardır. İkinci tanım olarak ise hâşiye; bir kitapta bulunan bilgileri daha açıklayıcı hâle getirmek, eksikleri tespit edip gidermek ve kitap üzerinde bir değerlendirmede bulunmak maksadı ile yazılan eserlerdir. Hâşiye türü çalışmalar, ilk zamanlar bir eser üzerinde yazılmış olan açıklama mahiyetindeki kısa notlardan oluşup ilerleyen süreçte ise müstakil bir eser kategorisinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁵¹

Hâşiye türü çalışmaların daha çok hocaların derslerde talebelerine okutmuş olduğu eserler üzerinde alınmış olan notların düzene çekilmesi sonucunda ortaya çıktığı da görülmektedir. Hâşiyenin bir diğer özelliği de, ibare izah edileceği zaman “ قوله ” lafzı ile başlanması ve ibare aktarılacağı zaman baş tarafı zikredilip devamı “ الخ ” olarak bitirilir. Hâşiye türü çalışmalar, Osmanlı Devleti döneminde yoğun bir şekilde yapılmıştır.⁵²

Hadis ilminde meşhur olmuş şerhler üzerine pek çok hâşiye te’lif edilmiştir. Abdülhâdî es-Sindî’nin *Sahîh-i Buhârî* üzerine yazmış olduğu hâşiye ile Nesâî’nin (ö. 303/915) *es-Sünen*’ine yazmış olduğu hâşiye, Abdülkâdir el-Fâsî’nin (ö. 1901/1680) *Hâşiye alâ Sahîhi’l-Buhârî*, Ahmed Hasan ed-Dihlevî’nin (ö. 737/1337) *Hâşiyetü’l-Dihlevî alâ Bulûğî’l-Merâm* adlı te’lifler rivâyet kitapları için yapılmış hâşiye türü çalışmalara örnek verilebilir.⁵³

Dirâyet türü eserler üzerine yapılan hâşiye çalışmalarına vereceğimiz en iyi örnek hiç şüphesiz çalışmamızın da konusunu oluşturan İbn Hacer el-Askalânî’nin *Nuhbetu’l-Fiker* ve *Nuzhetu’n-Nazar* isimli şerhine yapılan hâşiye çalışmalarıdır. Gerek *Nuhbe* olsun gerek *Nuzhe* olsun her iki eser üzerine pek çok hâşiye çalışması yapılmıştır. Ali b. Muhammed el-Kâri’nin *Şerhu Nuhbetu’l-Fiker fî Mustalâhi Ehli’l-Eser*, Ahmed b. Sadaka İbnu’s-Sayrafi’nin *Şerhu Nuhbetu’l-Fiker fî Mustalâhi Ehli’l-Eser*, Kasım Kutluboğa’nın

⁵⁰ Rüştü Tefk Topuzoğlu, “Hâşiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 16/419; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 69.

⁵¹ Şensoy, “Şerh”, 38/555.

⁵² Rüştü Tefk Topuzoğlu, “Hâşiye”, 16/419-420; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 69.

Hâşiye ‘alâ Şerhi Nuhbetu’l-Fiker Unvanu Me’ani Nuhbetu’l-Fiker, Abdurrauf b. Ali el-Münâvî’nin *Neticetu’l-Fikr fî Şerhi Nuhbetu’l-Fiker* ve *el-Yevakıt ve’d-Dürer fî Şerhi Nuhbetu’l-Fiker* isimli çalışmaları örnek olarak zikretmek mümkündür.

Ta’lik kavramı, çoğulu “tâ’likât” olup sözlükte “asılı olmak, yapışmak, ilişmek” ve “iliştirmek, iliştilen şey” anlamlarında olup “alak” kökünden türemiştir. Terim olarak ise bir kitabın muhtevasının bazı yerlerini açıklamak veya tenkid etmek maksadı ile yahut ekleme ve çıkarma yapmak amacıyla sayfaların kenar kısımlarına, sayfa boşluklarına yazılan notlardır. Kimi zaman bu notlar ayrı bir risale ya da kitapta toplanabilmektedir.⁵⁴ Bir kitabın anlaşılmayan hususlarını detaylıca izah edip konuya açıklık getirmek, bir kelimenin gramer tahlilini yapmak, bir ibarede geçen âyet ve hadis kaynaklarını belirtmek, onları izah etmek ta’liklerin işlevleri olarak söylenilebilir. İlk zamanlarda metnin aralarına ve sayfa kenarlarına kısa notlar şeklinde düşülen talikler daha sonraları müstensihler tarafından ana metin ile karıştırılmıştır. Hâşiye ve ta’lik kavramları, kimi zaman birbirinden ayırt etmek zor olsa da bazılarına göre hâşiye, ta’likten daha fazla rastlanan çalışmalardır.⁵⁵

3.2. Ali b. Muhammed el-Uchûrî’nin Hayatı ve Yaşadığı Dönem

Müellifin adı, Ali b. Zeyne’l-âbidîn Muhammed b. Ebû Muhammed Zeynü’d-dîn Abdurrahmân b. Ali Ebu’l-Îrşâd Nûrüddîn el-Uchûrî el-Mâlikî’dir. el-Uchûrî, 967 (1560) yılında Mısır’ın Uchûru’l-verd köyünde dünyaya gelmiş ve bu beldeye nispet edilmiştir. Künyesi Ebû’l-Hasan olup kendisi evlenmemiş, çocuk sahibi de olmamıştır.⁵⁶

el-Uchûrî’nin doğum tarihi bazı kaynaklarda 975 olarak kaydedilmiştir. Siyer ve terâcim kitaplarına baktığımız zaman doğum yerinin Mısır olduğuna dair bir ittifakın

⁵⁴ Şensoy, “Ta’likât”, 39/508; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 209; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 149.

⁵⁵ Şükrü Maden, *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzâde’nin Envâru’t-Tenzîl Hâşiyesi* (İstanbul: İsam Yay, 2015), 43-44; Şensoy, “Ta’likât”, 509-510.

⁵⁶ el-Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser fî Ayâni’l-Karni’l-Hâdî Aşer*, 3/157; Muhammed b. Salim el-Mahlûf (ö. 1360/1941), *Şeceretü’n-Nûri’z-Zekiyye fî Tabakâti’l-Mâlikiyye*, thk. Abdülmecid Hayalî (Beyrut: Darul’ Kütübi’l-İslamiyye, 1424/2003), 440; Kettânî, *Fihrisü’l-Fehâris*, 738.

olduğunu fakat hangi tarihte doğduğuna dair ihtilafın söz konusu olduğunu görüyoruz. Örneğin; Muhammed Mahlûf, (ö. 1360/1941) 967; Kettânî ise 975 olarak kaydetmiştir.⁵⁷

İmam el-Uchûrî, Osmanlı Devleti zamanında Mısır'da yaşamıştır. Onun yaşadığı zaman dilimi onuncu asrın sonu ile on birinci asrın ortasına tekabül etmiştir. Mısır, dönemin Abbasi halifesi olan Muhammed el-Mütevekkil'in hilafeti Yavuz Sultan Selim'e vermesi ile Osmanlı yönetimine tâbi olmuştur.⁵⁸ El-Uchûrî'nin yaşadığı dönemde tahta geçen padişahlar şunlardır: II. Selim (1566-1574), III. Murat (1574-1595), III. Mehmet (1595-1603), I. Ahmet (1603-1617), I. Mustafa (1617-1618), Genç Osman (1618-1622), IV. Mehmet (1648-1687).

el-Uchûrî'nin başından geçen şöyle bir olay rivâyet edilmiştir: el-Uchûrî, bir gün ders halkasında iken yanına bir talebesi gelir. Talebesi, eşi ile çıkan anlaşmazlık sonucunda onu üç talak ile boşadığını söyler. Boşanmadan pişmanlık duyunca hocası el-Uchûrî'den bu konuda fetva vermesini ister. O da eşinin başka biri ile evlilik akdi yapmadan onunla nikah akdi yapamayacağını söyleyince bu fetva talebenin hoşuna gitmez. Hocasına itiraz edip ölüm ile kendisini tehdit eder. Bir gün el-Uchûrî, ilim ile meşgul olurken o talebe ders halkasının bulunduğu meclise gelir. Hançerini çekerek hocasının başına vurur. Gözünden ağır yaralanan el-Uchûrî, talebeleri tarafından evine götürülmüş ve bu olaydan sonra ömrünün sonuna kadar bir gözü kör kalmıştır.⁵⁹

İmam el-Uchûrî, doksan dokuz yıl kadar bir ömür sürmüş ve ömrü boyunca ilim ile meşgul olmuş bir âlimdir. Başta fıkıh olmak üzere hadis, akâid, mantık gibi birçok alanda eser yazmıştır. Birçok talebe yetiştirmiş, kendisini ilme adamıştır.

3.2.1. İlmî Hayatı

İmam el-Uchûrî, ilmî gayreti ve hizmeti neticesinde döneminin en meşhur Mâlikî mezhebi imamları arasında yer almıştır. İmam el-Uchûrî, Mâlikî mezhebine mensup olup

⁵⁷ Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, 783; Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûri'z-Zekîyye fî Tabakâti'l-Mâlikîyye*, 502. Ali Hakan Çavuşoğlu, "Üchûrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 62/274.

⁵⁸ Muhammed Ferîd Bek (1338/1919), *Târîh-i'd-devleti'l-Osmaniyyeti'l-ulyâ*, thk. İhsan Hakkı, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1981, 1. Baskı, 195.

⁵⁹ el-Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, 158.

sadece kendi mezhebinin âlimlerinden değil Şâfiî, Hanbelî gibi diğer mezhep âlimlerinden de ders almıştır. Döneminin önder fakihlerinden olan el-Uchûrî, sadece fıkıh alanında değil akâid, belâgat, mantık, hadis gibi birçok ilimde söz sahibi olup eserler te’lif etmiştir. el-Uchûrî, Şer’i ilimlerde olduğu gibi âlet ilimlerinde de derin ilim sahibidir. İlim ve irşâd bakımından yüksek bir mertebeye ulaşan el-Uchûrî’nin çeşitli mezheplere mensup büyük âlimlerden ders alıp onların ilim meclislerinde bulunması ve birçok eser te’lif etmesi, onun derin ve detaylı bir ilme sahip olduğunun göstergesidir.⁶⁰

el-Uchûrî’nin derin bir ilme sahip olması ve gerek asrında gerek sonraki dönemlerde ün saldığından dolayı birtakım âlimler kendisi hakkında övgülerde bulunmuşlardır. Hanefî mezhep imamlarından olan Muhammed Emîn el-Muhibbî (ö. 1111/1699), imam el-Uchûrî hakkında: *“Kâhire’de dönemin Mâlikî mezhebinin şeyhlerinden, imamların imamı, dönemin bereketi ve yıldızıdır. Herkese faydalı olmuş, büyük bir titizlikle çalışmış, fıkıh, Arapça, belâgat, mantık gibi ilimlerde mâhir bir kimse olmuştur. Büyük bir muhaddis ve fakih, birçok rihlede bulunmuş hem ilimde hem de amelde âlim biri olup doğuda ve batıda meşhur olmuştur. Uzak diyarlardan insanlar kendisinden istifade etmek için yanına gelmişlerdir.”* demiştir.⁶¹

Şeyh Ali b. Huleyfe el-Mesâkinî (ö. 1172/1758), imam el-Uchûrî hakkında şunu söylemiştir: *“Ali el-Uchûrî, umûm ve husûs sorunların hepsini çözen İslam şeyhlerindendir. İyilikleri kulaktan kulağa dolan, çok ilim sahibi olması ve halîm biri olması hususunda herkesin hem fikir olduğu kimsedir.”*⁶²

el-Uchûrî’nin talebelerinden olan ve aynı zamanda ez-Zehrâtü’l-Verdiyyeti fî’l-Fetâva’l-Uchûrî isimli kitabın müellifi olan Abdullah b. Abdilmâlik el-Bûtici (ö.?), *“Asrının Mâlikî mezhebinin öncülerinden, hocam, kendisine îtimad ettiğim şeyhim Ali el-Uchûrî’dir.”*⁶³ demiştir.

Muhammed Mahlûf, *“Dönemin Mâlikî mezhebinin önderi. İmamların imamı, irşâd ehli, zamanın bereketi. Zâhidlerin kendisine tabi olduğu, muhaddsilerin kendisine*

⁶⁰ el-Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, 151.

⁶¹ el-Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, 157.

⁶² Ali b. Huleyfe el-Mesâkinî (ö. 1172/1758), *Fehrese Ali b. Huleyfe el-Mesâkinî*, thk. Muhammed Mahfuz (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslamî, 1992), 48.

⁶³ Uchûrî, *Hâşiyetu’l-Uchûrî*, 35.

*hadishususnuda müracaat ettiği kimsedir.”*⁶⁴ şeklinde imam el-Uchûrî’ye övgüde bulunmuştur.

Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657), “...İslâmın şeyhi, allâme, irşâd ehli...”,⁶⁵ Muhammed el-Hucvî es-Seâlibî (ö. 1376/1956) ise “*Kendi zamanının Mâlikî mezhebi önderi, tasavvuf ehli*” olarak vasıflandırmışlardır.⁶⁶ Abdüsselâm el-Hasenî el-Kâdirî (ö. 1187/1773), “*Meşhur büyük âlim, fakih, Muhtasarı’l-Halîl üzerine yazılan güzel şerhin sahibidir. Tasavvuf ehlinden olup kendisine tabi olunan bir zâttır. Uzun süre yaşadığı için torunlar ve dedeler kendisinden ilim almışlardır. İsnad ehlinin sonudur. Kâhire’de ve dünyada Mâlikî Mezhebinin şeyhidir.*”⁶⁷ şeklinde övgülerini ifade etmiştir.

el-Uchûrî, Osmanlı Döneminde Câmiu’l-Ezher’de ilim ile meşgul olmuştur. Şemseddin er-Remlî (ö. 1004/1596), Sâlim b. Abdullah es-Senhûrî (ö. 1015/1606) gibi birçok âlimin ders halkasında bulunmuştur. Döneminin büyük âlimleri arasında yer alan el-Uchûrî, birçok ilmî alanda kendisini geliştirmiştir.⁶⁸ el-Uchûrî’nin ilmî hayatına baktığımız zaman tek bir mezhebe mensup hocalardan ders almamasının onun önemli bir niteliği olarak öne çıktığını görüyoruz. Örneğin, Osmân b. Alî el-Gazzî (ö. 1009/1601), büyük bir Mâlikî âlimidir. Muhammed b. Tâceddîn Ahmed el-Vesîmî (ö. 1006/1598) Şâfiî âlimidir. Muhammed b. Muhammed Bedreddin el-Kerhî (ö. 1006/1598) Hanefî mezhebinin büyük âlimlerindendir.⁶⁹

3.2.2. Hocaları

Osmanlı döneminin öncü âlimleri arasında yerini alan el-Uchûrî fıkıh, hadis, mantık, belâgat tasavvuf gibi birçok alanda ve birçok hocadan dersler almıştır.⁷⁰ El-Uchûrî,

⁶⁴ Mahlûf, *Şeceretü’n-nûri’z-Zekiyye fî Tabakâtî’l- Mâlikiyye*, 2/157.

⁶⁵ Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657), *Keşfü’z-Zunûn an Esâmi’l- Kütüb ve’l- Fünûn* (Beyrut: Darü İhyai’t-Türas el-Arabî, 1628), 2/224.

⁶⁶ Muhammed el-Hucvî es-Seâlibî (ö. 1376/1956), *el-Fikri’s-Sâmî fî Târîh-i’l-Fıkhı’l-İslamî* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmîyye, 1995), 4/112.

⁶⁷ Abdüsselâm el-Hasenî el-Kâdirî el-Fâsî (ö. 1187/1773), *Neşrü’l-Mesânî li-Ehli’l-Karni’l-Hâdî Aşer ve’s-Sânî*, nşr. Muhammed Haccî -Ahmed Tevfik, (Rabat:1982), 2/80.

⁶⁸ Çavuşoğlu, “Üchûrî”, 62/274.

⁶⁹ Ehssan Dalal, *El-Üchûrî’nin Şerhu Muhtasari Sahihil Buhar ili ibn ebi Cemre İsimli Esereinin Tahkik ve Değerlendirilmesi (Cihat ve Kurban Bölümleri Arası*, (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020), 46.

⁷⁰ Çavuşoğlu, “Üchûrî”, 62/274.

çok uzun sene yaşadığı için dede ve torunlar dahi ondan birlikte ilmî istifadede bulunmuştur.⁷¹ Onun ilim aldığı hocalardan bazıları şunlardır:

1. Alî b. Ebu Bekr Nureddin el-Karâfî (ö. 980/1572).
2. Osmân b. Alî el-Gazzî (ö. 1009/1601).
3. Muhammed Abdurraûf b. Tâci'l-Ârifîn, el-Haddâdî (ö. 1031/1622).
4. Şemseddîn Muhammed el-Benevferî el-Malikî (ö. 998/1589).
5. Muhammed b. Tâceddîn Ahmed el-Vesîmî eş-Şâfiî (ö. 1006/1598).
6. Mahmud b. Muhammed el-Halâbî Ebû's-Senâî (ö. 1007/1599).
7. Abdülkerîm b. Nâsiruddin Kerîmuddin el-Bermûnî (ö. 998/1590).
8. Sâlim b. Muhammed Ebû'n-Necâ es-Senhûrî (ö. 1015/1606).
9. Muhammed b. Ebu'l-Abbâs Şehâbeddin er-Remlî (ö. 1004/1596).⁷²

3.2.3. Talebeleri

İmam el-Uchûrî'nin ders halkasında bulunan talebelerinden bazıları şunlardır:

1. Halîl b. İbrâhîm el-Lakkânî (ö. 1105/1693).
2. Muhammed b. Abdullâh el-Harâşî (ö. 1101/1690).
3. Ahmed b. Muhammed el-Hasenî el-Hamevî (ö. 1098/1687).
4. Burhânuddin Ahmed İbrahim b. Mer'î b. eş-Şebrâhîti (ö. 1106/1694).
5. Hâmid b. Sâlim el-Aclûnî eş-Şâfiî (ö. 1106/1695).
6. Yahyâ b. Ca'fer b. Ubeydullâh el-Huseynî el-Malikî (ö. 1065/1655).
7. İsa b. Muhammed Cârullâh Ebû Mektûm el-Mağribî (ö. 1080/1669).
8. Muhammed b. Atûk el-Hamasî eş-Şâfiî (ö. 1088/1677).
9. İsa b. Muhammed Cârullâh Ebû Mektûm el-Mağribî (ö. 1080/1669).
10. Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Ayyâşî (ö. 1090/1679).
11. Ahmed b. Ahmed el- 'Acemî eş-Şâfiî (ö. 1086/1675).
12. Fazlullâh b. Muhibbullâh b. Muhammed ed-Dımaşkî (ö. 1082/1671).⁷³

⁷¹ Kâdirî, *Neşru'l-Mesânî*, 2/ 80; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, 3/157.

⁷² el-Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, 3/157; Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, 2/782; Kâdirî, *Neşru'l-Mesânî*, 2/80; Alî Venîs, "Tercemetü's-Şeyhi'l-Allâmeti alâ Nureddin el-Üchûrî el-Malikî" (Erişim 12.01.2021).

⁷³ el-Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, 3/157; Venîs, "Tercemetü's-Şeyhi'l-Allâmeti alâ Nureddin el-Üchûrî el-Malikî"; Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, 2/782; Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûri'z-Zekiyye fî Tabakâti'l-Mâlikiyye*, 224.

3.2.4. Eserleri

Hadis ilmi ile ilgili eserleri:

- a) *Hâşiye (Ta'lika) alâ Nuzhetu'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbetu'l-Fiker*: Çalışma konumuz olan eser olup 2016 yılında Dâru'l Kütübi'l-İlmîyye'de (Beyrut) basılmıştır.
- b) *Şerhu Elfiyeti'l-Irâkî fî Mustalahi'l-Hadis*: Eserin nüshaları, Hasan Husnâ Paşa'da (11[267]) mevcuttur. Ayrıca Âtîf Efendî 23[372] ve Süleymâniye Kütüphanesi'nde de vardır.
- c) *Risâletün fî't-Ta'lik alâ Kısmı'l-Hadisi'd-Da'if*: Eserin nüshası, Câmi'atu'l-İmam Muhammed b. Suûd'da (3.1.407 [3826]) bulunmaktadır.
- d) *Senedu'l-Uchûrî*: Eserin bir nüshası, Kâhire'de bulunan Dâru'l-Kütüb'de (1/74 [8a]) mevcuttur.
- e) *el-Ervâhu Şerhu Hadis*: Eserin bir nüshası, Câmiatu'l-İmam Muhammed b. Suûd'da (3/2/507 [5937]) mevcuttur.
- f) *Şerhu Cem'i'n-Nihâye fî Bed'i'l-Hayri ve'l-Ğâye*: Bu eser üzerine Ehssan Dalal tarafından “el-Uchûrî'nin Şerhu Muhtasari Sahîhî'l- Buhârî li İbn Ebi Cemre İsimli Eserinin Tahkîk ve Değerlendirilmesi (cihat ve kurban bölümleri arası)” adında doktora tez çalışması yapılmıştır.
- g) *En-Nûru'l-Vehhâc fî'l-Kelâmi alâ'l-İsrâ ve'l-Mi'râc*: Eser, Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye'de (Beyrut) basılmıştır.⁷⁴

Akâid ilmi ile ilgili eserleri:

- a) *Şerhu Manzûmetü'l-akâid (Akîdetü'l-Uchûrî)*: Eserin nüshaları, Riyad'da Merkezi'l-Meliki'l-Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtı'l-İslâmiyye'de (rakamu'l-hıfz:11584) bulunmaktadır. Ayrıca Câmiatu Ummu'l-Kurâ'da (rakamu'l-hıfz:1356, vr.320.) mevcuttur.
- b) *Akîdetü'l-Allâmeti'l-Uchûrî fî't-Tevhîd*: Eserin nüshaları, el-Mektebetü'l-Ezheriyye'de (rakamu'l-hıfz: [328] 4433, [2652]) mevcuttur.
- c) *el-İlticâi ilâ'l-Mennân fî Esbâbı Hıfzı'l-İmân*: Eserin nüshaları, el-Mektebetü'l-Ezheriyyeti'de (rakamu'l-hıfz:[886]) vardır.

⁷⁴ Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-Zekiyye fî Tabakâti'l-Mâlikiyye*, 1/224; Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 3/158; Kâdirî, *Neşru'l-Mesânî*, 2/81; Venîs, “Tercemetü's-Şeyhi'l-Allâmeti alâ Nureddin el-Üchûrî el-Maliki”.

d) *el-Munkız Mine'd-Delâleti alâ Metni Akîdeti'r-Risalâ*: Eserin nüshaları, Riyad'da Merkezi'l-Meliki'l-Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye'de (rakamu'l-hıfz: (2805-2) mevcuttur.

e) *Manzûmetu fî Aksâmi'l-Hamd*: Eserin Riyad'da Merkezi'l-Meliki'l-Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye'de (rakamu'l-hıfz:3/269) nüshası mevcuttur.⁷⁵

Fıkıh ilmi ile ilgili eserleri:

a) *Manzûmetü'l-Uchûrî fî Ahkâmi'l-Ünsa'l-Müşkil fî'l-Fıkıhi'l-Malikî ve Şerhiha*: Bu eserin nüshaları, Kâhire'de, Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye'de (rakam: (21651/ب) ve Tûnus'ta, Dâru'l-Kütübi'l-Vataniyye'de (rakam:858) mevcuttur.

b) *Manzûmetü's-Şühedâ ve Şerhiha*: Bu eser, bir ta'lik türü olup nüshaları, ez-Zâhirîyye'de (rakamu'l-hıfz:3882) ve Mekketü'l-Mükerreme Câmiatu Ummü'l-Kurâ'da (4/1429 vr. 3, h.1033) mevcuttur.

c) *el-Ecvibetü'l-Muharrere li-Es'ileti'l-Berere*: Eserin nüshaları, Kâhire'de el-Mektebetü'l-Hudeyviye'de (Rakamu'l-Hıfz:3/153) ve Cidde'de el-Mektebetü'l-Merkeziyye'de (rakamu'l-hıfz:897) mevcuttur.⁷⁶

d) *Ez-Zehrâtü'l-Verdiyyeti fî'l-Fetâva'l-Uchûrî*. Bu eser, Dâru İbn Hazm'da (Beyrut) basılmıştır.

e) *Risâletün fî Esbâbi's-Şehâde*: Nüshası: Câmiatu'l-Melik Faysal el-Mektebetü'l-Merkeziyye'de (rakamu'l-hıfz:100/1/2) bulunmaktadır.

f) *Risalâtün fî Ahkâmi's-Sıyâm*: Eserin nüshası, Riyad'da Merkezi'l-Meliki'l-Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye'de (rakamu'l-hıfz:203, 120.) bulunmaktadır.

g) *Hâşiye alâ Şerhi Hitbeti Muhtasari Halîli*: Eserin nüshaları, Hizânetu Mağrib İbn Yusuf (Marakeş)'da (rakamu'l-hıfz: (36/-) mevcuttur. el-Uchûrî, bu muhtasar üzerine on ciltlik bir şerh çalışması yapmıştır.⁷⁷

⁷⁵ Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûri'z-Zekîyye fî Tabakâtî'l-Mâlikiyye*, 1/224; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, 3/158; Kâdirî, *Neşru'l-Mesânî*, 2/81; Venîs, "Tercemetü's-Şeyhi'l-Allâmeti alâ Nureddin el-Üchûrî el-Malikî".

⁷⁶ Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhü'l-Meknûn fî ez-Zeyl alâ Keşfi'z-Zünûn*, nşr. Kilisli Muallim Rıfat (İstanbul: Şerâfeddin Yalıtıkaya, 1945-47), 1/27.

⁷⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 2/1628; Muhammed el-Hucvî es-Seâlibî, *el-Fikri's-Sâmî fî Târîhi'l-Fıkhi'l-İslamî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1995), 4/112.

h) *Hâşiyetü alâ Şerhi't-Tetâî alâ Risalâti İbn Ebu Zeyd el-Kayrâvânî*: Eserin nüshası, Ribat'da el-Hizânetü'l-Amme'de (rakam,153) ve Mektebetü Câmîî'z-Zeytûniyyeti'de (rakam: 2474/2476) bulunmaktadır.

Siyer ilmi ile ilgili eserleri:

a) *Şerhu'd-Düleri's-Seniyye fî Nazmi's-Sîreti'n-Nebeviyye*: Eser, Mısır'da Vizaretü'l-Evkafî'l-Mısriyye'de basılmıştır.

b) *Kitab alâ's-Şemâili'l-Muhammediyye*: Eserin nüshası, Kâhire'deki Dâru'l-Kütüb'da (rakam 22586/b vr. 50) bulunmaktadır.⁷⁸

Fedâil ile ilgili eserleri:

a) *Urcûzetun fî Medhi'l-Kur'ân*: Eserin nüshaları, Mektebetü'l-Vataniyye'de (Paris, 137[5581]) mevcuttur.

b) *Manzûmetün fî Fedâili Ba'dî'l-Efâ'li ve'l-Akvâli'l-Me'mûr bi-Fi'liha*: Nüshası, Dâri'l-Kütübi'l-Vataniyye'de (Tunus, 7322/13, vr. 135) mevcuttur.

c) *Risalâtün fî Fedâili'l-Kahve ve Menâfi'iha*: Eserin bir nüshası, Almanya'da Mektebetü Cûte'de (rakamu'l-hıfz: 2101/2) mevcuttur.

d) *En-Nefahâtu's-Samediyye fî Şerhi's-Salâvâti'l-Ahmediyye*: Eserin nüshaları, Kâhire'deki Dâru'l-Kutub'da (rakam.22586/vr. 50) bulunmaktadır.

e) *Mukaddimetün fî Yevm-i Âşûrâ*: Eserin nüshası Dâri'l-Kütübi'l-Vataniyye'de (rakamu'l-hıfz:1376) mevcuttur.

f) *Mukaddimetün fî Fedâili Ramadân*: Eser, Kâhire'de Haceriyyetü Kadime'de 1277 yılında basılmıştır.

g) *Mi'râcu'l-Amel*: Eserin nüshası, Magrib'te bulunan Mektebetü'r-Ribat'da (rakamu'l-hıfz:499/2) mevcuttur.

h) *Hidâyetü'l-Mennân fî Fedâili Leyleti'n-Nısfî min Şa'bân*: Eserin nüshaları, el-Mektebetü'l-Ezheriyyeti'de (rakamu'l-hıfz:142), Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyyeti'de (rakamu-hıfz:1/49) ve el-Hadyûye'de (rakamu'l-hıfz:6/216, 7/435) mevcuttur.⁷⁹

⁷⁸ Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûri'z-Zekiyye fî Tabakâti'l-Mâlikiyye*, 1/224; el-Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, 3/158; Kâdirî, *Neşru'l- Mesânî*, 2/81; Venîs, "Tercemetü's-Şeyhi'l-Allâmeti alâ Nureddin el-Üchûrî el-Malikî", 32-40.

Arapça alanında çalışmaları:

- a) *Nazmün fî İrabi'l-Besmele*: Eserin nüshası, el-Mektebetü'l-Ezheriyye'de (rakamu'l-hıfz: 862 koleksiyonu) bulunmaktadır.
- b) *Evzânü'l-Buhûri'l-Hamseti Aşara*: Eserin nüshası, Mektebetü'l-Mescidi'n-Nebevî'de (1. 249/25-ب) mevcuttur.⁸⁰

Mantık alanında çalışmaları:

- a) *Şerhu't-Tehzîb li't-Taftâzânî fî'l-Mantık*: Eserin nüshası, el-Mektebetü'l-Vatanîyye'de (rakamu'l-hıfz:1405) bulunmaktadır.
- b) *Urcûzetü Manzûmetin fî İlmî'l-Hisâb ve Şerhuha*: Eserin nüshası, Riyad'da Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye'de (1066/2, vr. 18) bulunmaktadır.
- c) *Şerhu İsâgûcî*: Eserin nüshası, Mısır'da Mektebetü'l-İskenderiyye'de (rakamu'l-hıfz: (15) mevcuttur.⁸¹

el-Uchûrî'nin talebesi Ebu Sâlim el-Ayyâşî, *er-Rihletü'l-Ayyâşîyye* isimli eserinde hocası hakkında malumatta bulunurken vermiş olduğu bir bilgi dikkatimizi çekmiştir. el-Uchûrî'nin dönemin fakih ve tasavvuf ehlinde oduğunu söyleyen el-Ayyâşî, hocasından sonra gelen herkes onun *Muhtasaru Halîlî* üzerine yapmış olduğu şerhten istifade ettiğini söylemiştir. Hocasının yapmış oluğu bu şerh çalışmasını yetersiz gören ve her ne kadar eksik ve yanlışlar olsa da diğer çalışmalara ilham olduğunu, Mağribli bazı âlimlerin eserin eksik ve yanlışlarını tashih ettiğini söylemiştir.⁸²

Yukarıda da belirttiğimiz gibi müellifin *en-Nûru'l-Vehhâc fî'l-Kelâmi alâ'l-İsrâ ve'l-Mi'râc*, *ez-Zehrâtü'l-Verdiyyeti fî'l-Fetâva'l-Uchûrî*, *Şerhu'd-Düreri's-Seniyye fî*

⁷⁹ Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûri'z-Zekiyye fî Tabakâti'l-Mâlikiyye*, 1/224; el-Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, 3/158; Kâdirî, *Neşru'l-Mesânî*, 2/81; Venîs, "Tercemetü's-Şeyhi'l-Allâmeti alâ Nureddin el-Üchûrî el-Malikî", 32-40.

⁸⁰ el-Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûri'z-Zekiyye fî Tabakâti'l-Mâlikiyye*, 1/224; Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, 3/158; Kâdirî, *Neşru'l-Mesânî*, 2/81; Venîs, "Tercemetü's-Şeyhi'l-Allâmeti alâ Nureddin el-Üchûrî el-Malikî", 32-40.

⁸¹ Eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûri'z-Zekiyye fî Tabakâti'l-Mâlikiyye*, 1/224; el-Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, 3/158; Kâdirî, *Neşru'l-Mesânî*, 2/81; Venîs, "Tercemetü's-Şeyhi'l-Allâmeti alâ Nureddin el-Üchûrî el-Malikî", 32-40.

⁸² Muhammed el-Hucvî, *el-Fikri's-Sâmî*, 4/112; Ebu Sâlim Abdullah b. Muhammed el-Ayyâşî, *er-Rihletü'l-Ayyâşîyye*, thk. Sâid el-Fâdilî (Dârüs-süveyd, ts.), 2/49.

Nazmi's-Sîreti'n-Nebeviyye, Mukaddimetün fî Fedâili Ramadân gibi bazı eserleri basılmıştır. Görüldüğü gibi çok önemli çalışmalara sahip olan el-Uchûrî'nin eserlerinin çoğu henüz basılmamıştır. Dolayısıyla bu konuya yönelecek araştırmacılarını beklemektedir.

3.2.5. Vefatı

Evliyadan bazıları, el-Uchûrî'ye yüz yıl yaşayacağını söylediği rivâyet edilir. El-Uchûrî, ağır hastalanıp ölüm döşeğine düştüğünde doksan dokuz yaşında olduğu için hayrete düşmüştür. Çünkü evlîaların yanılma gibi bir duruma düşmeyeceğine inanıyordu. Şeyh Abdurraûf el-Bişbîşî (ö.?) 'ye göre imam el-Uchûrî, kendi doğumunu karıştırmış olabilir. Ya da yüz ile doksan dokuz yaşın arasında fazla bir zaman dilimi olmadığı için âlimler genel bir söylemde bulunmuş olabilir.⁸³

İlim dolu bir hayat süren İmam el-Uchûrî, 1066/1655 yılında Cemâziyelevvel ayının pazar gecesinde Mısır'da vefat etmiştir. Ezher Camii'nde cenaze namazı kılındıktan sonra İhvetü Seyyidinâ Yûsuf adı ile bilinen Meşhed yakınlarındaki kabristanda defnedilmiştir.⁸⁴

3.2.5. el-Uchûrî'nin Tasavvufi Yönü

el-Uchûrî, Sühreverdiyye tarikatının Büzgâşîyye (Necîbiyye) koluna mensup olup şeyhi Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Mutavvi'î el-Hımmisânî'dir.⁸⁵ el-Uchûrî'nin hayatını ele alan kaynaklara baktığımız zaman onun derin bir keşif ehlinde olduğunu görmekle beraber tasavvuf hayatına dair fazla bir bilgi mevcut değildir. Sadece zâhid kimselerden olduğu, ahlak ve edep sahibi olduğuna dair genel bilgiler aktarılmaktadır. Tasavvufi yönünün fazla bilinmemesi kanaatimizce onun bunu gizliden yaptığı ve çok fazla ilim ile meşgul olması dolayısıyladır.

el-Uchûrî'nin tasavvufi yönünün fazla bilinmemesinin başka bir sebebi belki de onu anlatan detaylı bir kaynağın olmaması yahut da mevcudiyetine ulaşamamamızdır. Örneğin,

⁸³ Mahlûf, *Şeceretü'l-Nûri'z-Zekiyye fî Tabakâti'l-Mâlikiyye*, 440; el-Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, 160.

⁸⁴ el-Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, 3/160.; Çavuşoğlu, "Üchûrî", 62/274.

⁸⁵ Çavuşoğlu, "Üchûrî", 62/274; Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbâti*, 452.

el-Uchûrî'nin talebelerinden olan Ebû Mehdi İsa b. Muhammed es-Sallâbi'nin (ö. 1080/1669) yazmış olduğu *Kenzü'r-Ruvât* isimli esere araştırmalarımız neticesinde ulaşamadık. Şâyet ulaşmış olsaydık talebesi, hocasının bu yönünden bahsetmiş olabilir.

el-Uchûrî'nin talebelerinden Ebû Sâlim el-Ayyâşî, 1604 yılında Şevval ayının yirmi üçüncü günü, pazar gecesı, hocasının kendisine Sühreverdî zikri ve vird telkininde bulunduğunu nakletmiştir.⁸⁶

el-Uchûrî'den birtakım duaların faziletine dair rivâyetler nakledilmiştir. Örneğin: her kim uyuyacağı zaman üç defa “جيم جماجم طهطيل جبال راسيات سندية هندية قدسية جيم جماجم” derse onun yatağına akrep ya da yılan yanaşmaz. Başka bir örnek de kim Recep ayının son cuma gününde hatip minberde iken 35 kere Peygamber Efendimiz'e salavat getirirse o yıl hiç yoksulluk görmez. Kim sürekli “Ya Rabbi! Bütün ihtiyaçları sen ancak giderirsin bismelenin hürmetine hâcetimi gider.” derse ihtiyacının giderileceğini söylemiştir.⁸⁷

Keşif ehlinden oduğunun bir delili de onun biyografisini ele alan kaynaklardan ziyade hâşiyesinde keşfen bilgiye muttali olan âlimlerin görüşlerine yer verip onları delil olarak kullanmasıdır.

3.2.6. el-Uchûrî'nin İlim Dünyasındaki Etkileri

Osmanlı döneminin öncü âlimleri arasında yerini alan el-Uchûrî fıkıh, hadîs, mantık, belâgat, tasavvuf gibi birçok alanda ve birçok hocadan dersler almıştır. Bu ilimlerde yetkin olduğundan ilk Ezher şeyhi Muhammed b. Abdullâh el-Harâşî (ö. 1101/1690), imam el-Uchûrî'den fıkıh, tefsir, mantık, hadis, nahiv gibi pek çok ilim okumuştur. O da *Nuhbe* üzerine *Muntehe'r-Rağbe fî Halli Elfâzi'n-Nuhbe* isimli bir şerh çalışması ortaya koymuştur. Bunun dışında hocasından almış olduğu ilmî istifade neticesinde hadis başta olmak üzere akâid, fıkıh gibi farklı alanlarda eserler yazmıştır.⁸⁸

el-Uchûrî, te'lif ettiği eserlerin ağırlıklı olarak fıkıh alanında olmasının yanı sıra hadis, Arap dili ve belâgatı, siyer, mantık ve fedâil ve diğer ilmî alanlarda da eserler

⁸⁶ Kâdirî, *Neşru'l- Mesânî*, 2/81.

⁸⁷ el-Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, 159.

⁸⁸ Cengiz Kallek, “Haraşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1997), 16/110.

kaleme almıştır. İmam el-Uchûrî, hayatını Mısır'da geçirmiştir. O, Kâhire'de ders veren, talebe yetiştiren bir âlim iken diğer bölgelerden pek çok kimsenin gelip kendisinden istifade ettiği bir âlimdir. Nitekim talebeleri arasında Şamlı, Mağribli, Türk gibi farklı bölgelere, farklı ırklara mensuptur.

el-Uchûrî'nin ilmî hayatı hakkında bilgi veren biyografi çalışmaları incelendiği zaman ölümüne kadar yüksek ilmî konuma sahip olduğunu görmek mümkündür. Asrının allamesi, Mâlikî mezhebinin meşhur imamı ve mezhebinin bayrağını taşıyan bir âlimdir.

el-Uchûrî'nin *Hâşiye ala Şerhi Nuhbetu'l-Fiker* isimli eseri, daha önce de hakkında bilgi verdiğimiz gibi İbn Hacer'in *Nuhbe* isimli eserine yine kendisinin kaleme aldığı şerhi olan *Nuzhe*'ye imam el-Uchûrî'nin yazmış olduğu *Hâşiye*'sidir. Denilebilir ki İbn Hacer, *Nuhbe* ve *Nuzhe*'yi kaleme aldıktan sonra müellifler, eserlerini çoğunlukla bu iki esere dayandırmışlardır. Kimi müellifler bu eserleri ana kaynak olarak kullanmış; kimi müellifler söz konusu eserler üzerine şerh, hâşiye, ta'lik, nazm, ihtisâr, nüket türü eserler yazmışlardır. Yapılan bu çalışmalardan biri de İmam el-Uchûrî'ye aittir.

Bizim esas konumuz İmam el-Uchûrî'nin hadis usulü alanındaki etkilerini incelemek olduğundan, bunun için tez konumuz olan hâşiyesini esas alacağız. Bu eserden yola çıkarak el-Uchûrî'nin hadis usulü alanına getirdiği yenilik var mı, ortaya koymuş olduğu tanım ve herhangi bir konuya getirmiş olduğu açıklama özgün mü, diğer hâşiyelerle mukayesesi, kendisinden sonra yazılmış olan hadis usulü eserlerinden kendisine ne gibi konularda atıflada bulunmuş, diğer hâşiye ve şerhler ile mukayese edildiğinde el-Uchûrî'nin ne gibi eksik durumları var gibi birtakım soruların cevabı incelenilecektir.

el-Uchûrî, içinde bulunduğu toplumun sorunlarını dikkate almış; halkın ihtiyaçlarına yönelik eserler kaleme almıştır. Sosyal hayatta ortaya çıkan sorunlara dine uygun bir şekilde çözüm getirmiştir. Âlimin *Risâletün fi Fedâili'l-Kahve ve Menafî'ha* isimli eseri ve sigara kullanımı hususunda yazdığı *Ğâyetü'l-Beyan bi Halli Şûrbi ma la Yüğayyibü'l-Akle mine'd-Dühan* eseri örnek olarak verilebilir.

Asrının büyük bir muhaddis, sûfî ve fakihi olan Muhammed Abdurrauf el-Münâvî, el-Uchûrî'nin hocalarındandır. İmam Münâvî'nin *el-Yevâkıt ve'd-Dürer Şerhu Şerhi*

Nuhbetu'l-Fiker ve Netîcetu'l-Fiker isimli iki eseri vardır. İmam el-Uchûrî, hâşiyesinde gerek hocası el-Münâvî'ye gerek onun bu iki eserine çok fazla atıfta bulunmuştur. Yine Lekkânî, el-Uchûrî'nin ders halkasında bulunmuş âlimlerdendir.

O, Osmanlı Döneminde Kâhire'de bulunan Câmiu'l-Ezher'de de ilim ile meşgul olmuştur. Şemseddin er-Remlî Sâlim b. Abdullah es-Senhûrî, Sâlih b. Ahmed el-Bulkinî gibi birçok âlimin ders halkasında bulunmuştur. Döneminin büyük âlimleri arasında yer alan el-Uchûrî, birçok ilmî alanda kendisini geliştirmiştir. Onun ilmî hayatına baktığımız zaman tek bir mezhebe ait hocalardan ders almadığını görüyoruz. Örneğin Osmân b. Alî el-Gazzî, büyük Mâlikî âlimidir. Muhammed b. Tâceddîn Ahmed el-Vesîmî, Şâfiî âlimidir. Muhammed b. Muhammed Bedreddin el-Kerhî, Hanefi mezhebinin büyük âlimlerindendir.

Müellifin hâşiyesine bakıldığı zaman sahabelerden birtakım nakiller yapması, Sünneti Kur'an veya Sünnet ile açıklaması, bir konuya dair delil getirirken Kur'an ve Sünneti kullanması, onun ehl-i hadisin görüşlerine yakın bir çizgide olduğunu söylemek mümkündür.

3.2.7. el-Uchûrî'ye Atıf Yapılan Eserler

Bu başlık altında el-Uchûrî'nin çağdaşı veya ondan sonra yaşamış olan âlimlerin gerek biyografik eser olsun gerek başka bir alanda olsun eserlerinde el-Uchûrî'ye yapmış oldukları atıflar tespit edilmeye çalışılmıştır. İmkanlar dâhilinde yapılan araştırmalar neticesinde bazı müellifler, söz konusu âlimin biyografisi hakkında bilgi vermiş; bazı müellifler de herhangi bir fikhî konuda bilgi verirken âlimin görüşüne yer verdiği görülmüştür. Tespit edilebildiği kadarıyla âlime atıfların yapıldığı müellif ve eser isimleri zikredilecektir:

a) *Hâşiyetu Halvetî alâ Münthehe'l-Îrâdât*: Kitabın müellifi Muhammed b. Ali b. el-Buhîrî el-Halvetî'dir (ö. 1888). Hanbelî fikhına dair bir eser olup Sami b. Muhammed Es-Sakif tarafından tahkik edilmiştir. Bu eserde Mâlikî âlimler hakkında bilgi verilirken el-Uchûrî'nin ismi, künyesi, doğumu, vefatı hakkında da kısaca bilgi verilmiştir.

b) *Hulâsatü'l-Eser*: Teracim ve tabakat kitap türünden olan bu eser, el-Muhibbî tarafından kaleme alınmıştır. İmam el-Uchûrî'nin hayatı hakkında bilgi veren her çalışmanın kaynağında Mubbibî'nin bu eserinin yer aldığı görülmüştür.

c) *Şezerâtü'z-Zehebi fî Ehbâri men Zehebe*: Abdulhay b. Muhammed b. İmâdî (ö. 1089) tarafından kaleme alınmıştır. Tarih alanında yazılmış bir eserdir. Mahmud el-Arnaût tarafından tahkik edilmiştir.

d) *Maslahatü'l- Mezâibi el-Fıkhiyyeti ve Esrarul'-Fıkhi el- Mermûzî*: Muhammed Sâlih ez-Zâfirî tarafından yapılmış bir doktora tezidir. 1402 yılında neşredilmiştir. Bu çalışmada ع-remzi ile İmam el-Uchûrî kastedilmiştir.

e) *el-Fevekihi ed-Devvâni alâ Risalâti İbn Ebû Zeyd el-Kayravânî*: Müellifi, Ahmed b. Ğuneym Şihabuddîn en-Nefrâvî'dir (ö. 1126). Mâlikî fikhî alanında yazılmış bir eserdir. Eserde Cuma namazının şartları ve fitır sadakası bahsi anlatılırken el-Uchûrî'nin görüşlerine de yer verilmiştir.

f) *el-Metâliu Nasriyye li'l- Metâbî el-Mısriyye fil Usuli'l-Hattiyye*: Bu eser, Ebû'l-Vefa Nasr b. Şeyh el-Eşârî (ö. 1291) tarafından kaleme alınmıştır. Doktor Tâha Abdulmaksûd tarafından tahkik edilmiştir. Müellif, bu eserinde İbn Kuteybe'nin hat ile alakalı otuz bablık bir kitap yazdığını ve imam el-Uchûrî'nin de bu eser ile alakalı 83 beyitlik bir kitap yazdığını belirtmiştir.

g) *Şerhu'l-Kifâyeti'l-Mutahaffiz*: Muhammed b. Tayyip el-Fâsî tarafından kaleme alınmıştır. Ali Hüseyin el-Bevvâb tarafından tahkik edilmiştir. Bu eserde müellif, imam el-Uchûrî'nin lügat ilmine derin bir şekilde vakıf olduğunu belirtmiştir.

3.3. Ali b. Muhammed el-Uchûrî'nin Nuhbetu'l-Fiker Şerhi Nuzhetu'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbetu'l-Fiker'e Hâşiyesi

3.3.1. Kitabın Adı ve el-Uchûrî'ye Nispet Edilmesi

Ali b. Muhammed el-Uchûrî, *Nuzhetu'n-Nazar* üzerine yapmış olduğu çalışmasına herhangi bir isim tayin etmemiştir. Dolayısıyla teracim kitaplarında veya *Nuhbe* ve *Nuzhe* üzerine yapılmış çalışmalar arasında İmam el-Uchûrî'nin çalışmasına farklı isimler konulduğunu, muayyen bir ismin olmadığı görülmektedir.⁸⁹

⁸⁹ el-Muhibbî, *Hulâsatü'l- Eser*, 158; Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûri'z-Zekiyye fî Tabakâti'l- Mâlikiyye*, 303; Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, 783.

Kitap üzerine çalışma yapan âlimlerin bazıları “*Hâşiyetü alâ şerhi Nuhbetu’l- Fiker*” başlığını kullanmıştır. Bazı âlimler de *Nuhbe*’nin şerhi *Nuzhe* olduğundan dolayı başlığı “*Hâşiyetü alâ Nuzhetu’n-Nazar*” şeklinde anmışlardır. Hâşiyeye “*el-Uchûrî alâ Şerhi Nuhbetu’l-Fiker: el- Müsemma Nuzhetu’n- Nazar*”, “*Hâşiyetü Nuzhetu’n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbetu’l-Fiker*” şeklinde isimler veren âlimler de olmuştur.⁹⁰ Esasında başlıklar her ne kadar farklı olsa da mânalar aynıdır. Nitekim *el-Uchûrî*’nin çalışması, *Nuzhe* üzerine bir hâşiyedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi farklı başlıkların konulması, imam *el-Uchûrî*’nin eserine bir başlık tayin etmediğinden kaynaklıdır.

Hâşiyeye üzerinde tahkîk çalışmasında bulunan Dr. Beşşar Muhammed el-Kaysî araştırmaları sonucunda hâşiyeye için “*Hâşiyetu’l-Uchûrî alâ Şerhi Nuhbeti’l-Fiker*” ismini kullanmayı uygun gördüğünü belirtmiştir. Çünkü müellifler kitap yazarken kısa başlıkları tercih eder, uzun ve zor ibareler tercih etmezler. Şâyet bir kitabın başlığı kısa olursa insanlar bunu daha çok benimser. İlmî konularda başlıklar ne kısa ne de uzun olmalıdır. *el-Kaysî*, insanların genelde uzun ibareden oluşan başlıklardan kaçtığı için kendisinin hâşiyeye böyle bir başlık seçtiğini söyler.⁹¹

Tez çalışmamızda kullanmış olduğumuz kitabın başlığı “*Hâşiyetu’l-Uchûrî alâ Şerhi Nuhbeti’l-Fiker*”dir. Kitabın çalışma alanı, hadis usulü olup müellifin çalışmasındaki izlediği yöntemi, İbn Hacer’in *Nuzhetu’n- Nazar* isimli kitabına bir hâşiyeye çalışmasıdır.

Müellifin, eserini kaç yılında te’lif ettiğine dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Lakin hakkında bilgi edindiğimiz nüshalardan *Mektebetü’l-Ezheriyye*’de bulunan nüshanın 1079 yılında, *Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye*’de bulunan nüshanın ise 1055 yılında yazıldığı kaydedilmiştir. Çalışmamızda hâşiyeye üzerine Dr. Beşşar Muhammed el-Kaysî’nin 2016 yılında yapmış olduğu tahkîk çalışmasından istifade edilmiştir.

Mevcut nüshalar incelendiğinde kitabın müellifinin *el-Uchûrî* olduğu açık şekilde görülmektedir. *Mektebetü’l-Ezheriyye*’de bulunan nüshanın ilk sayfasında şu ibare yazılmıştır: “هذه حواشي العلامة البحر المحقق والسيد ابي الارشاد الشيخ علي الاجهوري على النخبة للامام العلامة الحافظ ابن حجر في مصطاح الحديث نفعا الله بهما في الدنيا والاخرة. آمين”

⁹⁰ Uchûrî, *Hâşiyetu’l-Uchûrî*, 39-40.

⁹¹ Uchûrî, *Hâşiyetu’l-Uchûrî*, 40.

حاشية استاذنا و شيخنا العلامة ابو الضياء علي الاجهوري على شرح النخبة للحافظ ابن حجر العسقلاني في علم الحديث نفع الله بهما كاتبها وقارئها. آمين“

Ayrıca araştırmalarımız boyunca kullanmış olduğumuz kaynaklarda büyük terâcim kitaplarına sahip olan âlimlerin çalışmalarına, *Nuhbe* ve *Nuzhe* üzerine yazılan şerh ve hâşiyeleri bir araya getirip inceleyen çalışmalara baktığımızda da bu kitabın el-Uchûrî'ye ait olduğunu görmek mümkündür.

3.3.2. Kitabın Nüshaları ve Nüshaların zellikleri

Beşsar el-Kaysî, tahkikinin girişinde hâşiyenin nüshalarının mevcudiyetine dair bir araştırma yaptığını ve neticede dört nüshanın varlığının söz konusu olduğunu belirtmiştir.⁹²

1. Mektebetü'l- Ezheriyye: Bir nüsha.
2. Dr'l- Kütübi'l-Mısriyye: İki nüsha.
3. Hazânet'l-Âmme (Rabat): Bir nüsha.

el-Kaysî, mevcut olan bu nüshalardan sadece Mektebetü'l-Ezheriyye'deki nüshaya ve Dr'l-Kütübi'l-Mısriyye'de bulunan nüshalardan birine ulaşabildiğini söyler. Ve tahkikinin giriş kısmında bu iki nüshanın özellikleri hakkında bilgi vermiştir. Muhakkikin nüshalar hakkında vermiş olduğu bilgilerin aktarılması faydalı grlmştir.⁹³

Mektebetü'l- Ezheriyye'de bulunan nüsha:

Beşsar el-Kaysî'nin tahkikinde kullanmış olduğu nüshadır. Nüsha 331./10015 rakamlı resimlendirilmiş nüshadır. 1079 yılında Ahmet el-Garîbi isimli bir zat tarafından yazılan nüsha, 115 yapraktan oluşmuştur. Her yaprakta 23 satır olup her satırda yaklaşık 9 adet kelime vardır. Normal bir hat üzere okunaklı, güzel bir yazı ile yazılmıştır. Bazı yaprakların kenarında notlar mevcuttur. Bazı sayfalarda rutubetlenme olmuştur. İlk sayfada

⁹² Uchrî, *Hâşiyetu'l-Uchrî*, 44-47.

⁹³ Uchrî, *Hâşiyetu'l-Uchrî*, 44-47.

yumurta şekline benzer büyük bir mühür vardır. Bu mühür, son sayfada da mevcuttur. Nüshada kitabın vakfedildiğine dair kitabın sahibi tarafından bir not yazılmıştır.

Bu nüshanın en bâriz ayırt edici özelliği herhangi bir hazfın olmamasıdır. Bütün yapraklarda yazılan yazının okunaklı ve net olmasıdır. Sayfalarda herhangi bir eksiklik yahut yırtılma yoktur. Nüshada kusur olarak ancak şunu söylemek mümkündür: Diğer nüsha ile karşılaştırıldığında bu nüshanın bazı ibarelerinde sâkıtlık olup harf ve harekeleme hataları vardır.⁹⁴

Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye'de bulunan nüsha:

Dârü'l- Kütübi'l-Mısriyye'de bulunan nüsha, 1/216 (257/113) rakamlı konumdadır. Yahya Şerafeddin Şeyhü'l-İslâm Zekerîyya'ya ait olan bu nüshanın 113 sayfası vardır. Her sayfada 21 satır, her satırda ise ortalama 10 kelime vardır. Nüsha, okunaklı güzel bir tarzda yazılmıştır. Bu nüshanın diğer nüshaya kıyas ile farklı bir sayfa düzeni vardır. Nüshayı yazan zat, sayfalarda çizgi çizerek kitabı sınırlandırmış. Bu çizgiler, kitaba bir düzen katmıştır. Bazı sayfaların kenarlarında talikler vardır. Nüshanın ne zaman yazıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat nüshanın son varakasinda şöyle bir not yazılmıştır: “1055 yılında Zilhicce ayının 18'inde pazar günü sabah namazı vaktine doğru bitirdim.” Yahya Şerafeddin Şeyhü'l-İslâm Zekerîyya, bu nüshayı kendisi için yazdığını kendisinden sonra kime nasip olursa ona ait olduğunu not olarak düşmüştür. Diğer nüshada olduğu gibi bu nüshada da birtakım harf ve harekeleme yanlışları vardır. Bazı sayfaları eksiktir. Bazı sayfalarda beyazlama meydana gelip yazılar okunmayacak düzeydedir.⁹⁵

Yukarıda zikredilen nüshalar dışında imam el-Uchûrî'nin hâşiyenin nüshaları; Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Murad Molla Kütüphanesi'nde ve İzmir Millî Kütüphanesi'nde mevcuttur. Tezde kullanılan baskıda Mektebetü'l-Ezheriyye'deki nüsha esas alınmıştır.

⁹⁴ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 44-45.

⁹⁵ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 45- 47.

3.3.3. el-Uchûrî'nin Kaynakları

İmam el-Uchûrî, eserini te'lif ederken birçok âlimden ve kaynaktan istifade etmiştir. O, konuyu izah ederken birden fazla âlimin kaynaklarından nakilde bulunup konuya dair birtakım itiraz ya da delil getirmiştir. Onun eserinde takip ettiği bu sistem, kendisinin ne kadar keskin bir ilmî zekaya sahip olduğunu gösterir.

el-Uchûrî eserini te'lif ederken hadis usulü alanının yanı sıra tarih, tefsir, Kur'an ilimleri, biyografi, fıkıh ve fıkıh usulü, kelâm, tasavvuf, belâgat ve edebiyat gibi birçok farklı alandaki kaynaklardan istifade etmiştir. O, hâşiyesinde inanılmaz derecede alıntılarda bulunmuştur. Örneğin *Nuzhe*'nin bir ibaresini açıklarken ibareye yapmış olduğu itirazına delil olarak bir kaynaktan alıntı yapmış ya da bir konuda İbn Hacer'e itirazı olan bir âlimin görüşünü nakledip o âlimin itirazına bir red mahiyetinde cevap vermiştir.

el-Uchûrî, neredeyse yapmış olduğu alıntılarının tümünde ya bir âlimi ya da bir kitabı kaynak olarak göstermiştir. Ancak bazı kaynak göstermede problemlerin olduğu kanaatindeyiz. Örneğin, bazı alıntılarında bir âlimin ismini ya da sadece künyesini vermiştir. Dolayısıyla kastedilen âlimin kim olduğu hususunda bir belirsizlik ortaya çıkmaktadır. el-Uchûrî bazen sadece âlimin ismini vererek alıntı yapmıştır. Örneğin, "*Kâle İbn Cerîr*"⁹⁶ diyerek bu âlimin görüşünü hangi kitaptan naklettiğini belirtmemiştir. Onun yapmış olduğu bu gibi örnek alıntılarının, âlimlerin hangi kitabından alıntı yaptığını tespit etmenin zor olacağı kanaatindeyiz. Kitabı tahkîk eden el-Kaysî, yapılan bu tür alıntılarının bazısına ulaşmak ile ilim yolcularına büyük bir kolaylık sağlamıştır. Kanaatimizce muhakkık uzun ve yorucu süren araştırmaları neticesinde bu kaynakları tespit edebilmiştir.

el-Uchûrî, bazen eser ya da şahıs vermeden alıntı yapmıştır. Örneğin, "*Kâle bazuhum*"⁹⁷ - *Kâle bazı ekâbiri ulema* - *Kâle bazı ehli hadis* - *Kâle ehlu hadis* - *kâle ehlu tefsir* - *Kâle gayruhu*" şeklinde lafızlar kullanmıştır.⁹⁸ Bazen de âlimin ismini vermeyip "*sahibu'l-kamûs*" diye zikre gitmiştir.⁹⁹ O, kimi zaman da isim vermeden bir konu üzerine

⁹⁶ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 283.

⁹⁷ Kaysî eserin tanıtım bölümünde mühim bir bilgi aktarmıştır. Uzun süren araştırmaları neticesinde Uchûrî'nin "*kalâ bazuhum*" diyerek hocası Muhammed Abdurraûf el- Münâvî'yi kastettiğini belirtmiştir, 43.

⁹⁸ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 40, 72, 85, 98, 99, 125.

⁹⁹ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 98

tenkidde bulunan âlimlere “*Kâle bazı men tekelleme alâ şerhil akâid* ” diyerek alıntıda bulunmuştur.¹⁰⁰ Tabii onun, atıfta bulunurken sadece âlimin ya da eserin ismini zikretmesi, söz konusu âlim ya da eserin kendi döneminde meşhur olmasından kaynaklı olup bunun için de eserinde sarâhaten isim zikretme gereği duymamış olabilir.

Çok az da olsa el-Uchûrî’nin yapmış olduğu alıntının bir kısmı zikrettiği kaynakta bulunmamaktadır. Örneğin Muhte’lifü’l-hadis konusunda İbn Hacer’in konuya dair bir ibaresi hakkında bilgi verirken *Bastü’l-Minhâc* isimli bir eserden nakillerde bulunmuştur. Muhakkik el-Kaysî, el-Uchûrî’nin zikretmiş olduğu bu kitapta konuya dair böyle bir ibare ya da görüş görmediğini kaydetmiştir. Onun zikretmiş olduğu bu bilginin Beydavî’nin *Minhâcü’l-Vusûl* isimli eserinde geçtiğini söylemiştir.¹⁰¹

Her şeye rağmen el-Kaysî’nin çalışmaları ışığında, el-Uchûrî’nin alıntılarının çoğunun işaret ettiği kaynaklarda mevcut olduğunu görmekteyiz. Onun, yukarıda verdiğimiz örnek gibi yanlış eser belirtmesi çok az görülen bir hata olduğunu söyleyebiliriz. Böyle bir hatanın oluşması el-Uchûrî’den kaynaklı olduğu kesin bir şekilde söylenemez. Onun hata yaptığı ihtimalinin olduğu gibi nüshalardan kaynaklı bir eksiklik de olması mümkündür.

el-Uchûrî’nin en çok istifade ettiği kaynakların İbn Hacer’in talebelerinin yazmış olduğu eserler olması, el-Uchûrî’nin bilinçli bir seçimi olduğu söylenilebilir. İbn Hacer’in talebelerinden olan İbn Kutluboğa’nın *el-Kavlü’l-Mübteker alâ şerhi Nuhbetu’l-Fiker* isimli eseri, Ali el-Kârî’nin *Şerhu Şerhi Nuhbetul-Fiker* isimli eseri ve Şâfîî ulemasından olan İbn Ebû Şerîf’in *Hâşiyeye alâ Nuzheti’n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbetu’l-Fiker* isimli eseri, el-Uchûrî’nin en fazla atıflarda bulunduğu kaynaklardır.

Tâceddin es-Sübkî’nin (ö. 771/1370) fıkıh usulü ile alakalı yazdığı eseri olan *Cem’u’l-Cevâmi* ve Abdürrahmân el-İrâkî’nin (ö. 806/1404) *Elfiyye*’si de imam el-Uchûrî’nin çok fazla kullanmış olduğu kaynaklardır. O, bazı eserleri birçok kez, bazı eserleri de sadece bir kereliğine kullanmıştır. el-Uchûrî’nin kullanmış olduğu kaynakları bir tasnife tâbi tutularak aktarmak uygun görülmüştür.

¹⁰⁰ Uchûrî, *Hâşiyetu’l-Uchûrî*, 108

¹⁰¹ Uchûrî, *Hâşiyetu’l-Uchûrî*, 249.

Hadis Usulü Alanındaki Kaynakları

1. *el-Kavlü 'l-Mübtaker alâ Şerhi Nuhbetu 'l-Fiker*: İbn Kutluboğa'ya aittir.
2. *Tedribu 'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi 'n-Nevevî*: İmam Süyûtî'nin (ö. 911/1505) Nevevî'nin eserine yazdığı şerhtir.
3. *Fethü 'l-Bâkî bi şerhi Elfiyyeti 'l-İrâkî*: İrâkî'nin *Elfiyyetü 'l-Hadis* adlı manzumesine Zekeriyyâ el-Ensârî'nin yazmış olduğu şerhtir.
4. *Şerhu şerhi Nuhbetu 'l-Fiker*: Ali el-Kârî'nin İbn Hacer el-Askalânî'nin *Nuzhetu 'n-Nazar* isimli kitabına yazmış olduğu şerhtir. Bu şerh b Muhammed Nizâr Temîm ve Heysem Nizâr Temîmi tarafından tahkik edilmiştir.
5. *el-Yevâkît ve 'd-Dürer fî Şerhi Nuhbetu İbn Hacer*: Abdurraûf Münâvî'nin (ö. 1031/1622) İbn Hacer' in *Nuzhetu 'n-Nazar* eserine yazdığı şerhtir.
6. *Şerhu Elfiyyeti 'l-İrâkî*: İmam Süyûtî'nin, İrâkî'nin *Elfiyye*'si üzerine yaptığı şerh çalışmasıdır. Eser Abdullah Muhammed ed-Dervîş tarafından neşredilmiştir.
7. *el-Elfiyyeti 'l-İraki fî 'l-Hadîs*: Kitabına *et-Tabsira ve 't-Tezkira* ismini veren Abdurrahmân el-İrâkî, bu çalışmasında İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sini 1002 beyit ile özetlemiştir. El-Uchûrî, bu esere çok kez “*İrâkî dedi ki ...*” şeklinde başlayarak, beyitler getirip konuları bu beyitler ile izah etmiştir.¹⁰²
8. *el-Aliyyü 'r-Rütbe fî Şerhi Nazmi 'n-Nuhbe*: Hanefi fakihlerinden olan Muhammed eş-Şümunnî'nin İbn Hacer el-Askalânî'nin *Nuhbe*'sini manzum haline getirdiği çalışmasıdır.
9. *Şerhu Nevevî alâ Sahihi Müslim*: Müslim b. Haccâc'ın (ö. 261/875) *Sahih*'i üzerine İmam Nevevî'nin kaleme aldığı şerhtir.
10. *Hâşiye alâ Nuzhetu 'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbetu 'l-Fiker*: Şâfi âlimi olan İbn Ebû Şerîf'in çalışmasıdır. İmam el-Uchûrî'nin hâşiyesinde en çok alıntılarda bulunduğu âlimlerden biridir.
11. *Fethü 'l Muğis Şerhu Elfiyyeti 'l-Hadîs*: İrâkî'nin *Elfiyye*'sini daha sonra da bu isim ile de şerh etmiştir.
12. *el-Bedrü 't-Tâli fî Halli Cemi 'l-Cevâmi*: Bu eser, Şâfi fakih ve müfessiri olan Celâlüddîn Muhammed el-Mahallî (ö. 864/1459) tarafından yazılmıştır.
13. *el-Menhelü 'r-Revî fî Ulûmi 'l-Hadîsi 'n-Nebevî*. İbn Cemaa'ya (ö. 733/1333) ait bu eser, İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü 'l-Hadîs*'ine dair ilk muhtasar çalışmalarıdır.

¹⁰² Beyit örnekleri için bkz. Uchûrî, *Hâşiyetu 'l-Uchûrî*, 127, 229.

14. *Teşnifu'l-Mesami bi Cem'i-l'Cevâmi*: Bedruddin Muhammed b. Bahadır ez-Zerkeşi (ö. 794/1392).
15. *el-Hidaye ila Ulumi'd-Diraye*: Muhammed b Ali b. Yusuf b. el-Cezeri (ö. 833/1429).
16. *Mukaddimetu İbnü's-Salâh*: İbnü's-Salâh.
17. *Marifetü Ulumi'l- Hadis*: Hâkim en-Nîsâbü'rî (ö. 405/1014).
18. *et-Takyid ve'l-İzah*: Zeynuddîn el-Irakî.
19. *Etrafûl Garaib Ve'l-Efrad Min Hadîsi Rasulillahi Li'd-Darekutnî*: Ebû'l Fadl el-Makdisî (ö. 448/1056).
20. *el-Mukni fî Ulûmi'l-Hadîs*: Şâfiî mezhebinin büyük fakih ve muhaddislerinden olan Sirâcüddîn b. İbn Mulakkin'e (ö. 804/1401) aittir.
21. *Takrîb ve Teyisir*: İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sine imam Nevevî'nin yazmış olduğu *İrşâdü Tullâbi'l-Hakâik* adındaki muhtasarın yine kendisinin yaptığı ihtisârıdır.
22. *el- Kifayye fî İlmi Rivâye*: Hatîb el-Bağdâdî.
23. *Hâşiye ala Nuzhe*: Bîkâî.
24. *Marifetü's-Sünen ve'l-Âsâr*: Muhaddis ve Şâfiî fakihi olan el-Beyhakî (ö. 458/1066) tarafından kaleme alınan eserdir.
25. *Kamûsi'l Muhît*: Muhammed Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415).
26. *Minhâcül Vusul ila İlmi'l-Usul*: Ebû Said Nasîrüddîn El Beydavî (ö. 685/1286).
27. *Nihâyetü's-Sûl fî Şerhi Minhâci'l-Usûl*: Hasan b. Ali İsnevî (ö. 772/1370).
28. *En-Nüketü'l-Vâfiye bi-Mâ fî Şerhi'l-Elfiyye*: Hasan er-Ribât b. Ebû Bekr (ö.?)
29. *En-Nüket alâ Mukaddimetü İbnü's-Salâh*: Bedreddin Zerkeşi (ö. 794/1392)

Tefsir ve Tefsir Usulü Alanındaki Kaynaklar

1. *Envârü't-Tenzîl*: Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) Kur'an tefsiridir.
2. *Hâşiye alâ Envâri't-Tenzîl ve Esrâri't-Te'vîl*: Muhammed Muslihiddin Mustafa'nın (ö. 950/1543), Beyzâvî'nin eseri üzerine yazmış olduğu bir hâşiyesidir. (*Hâşiyetu Şehzade alâ Tefsiri'l Beydavî*).
3. *Şerhu'l-Kirmanî ala Sahihi'l-Buhârî*: Bu eser, Ali el-Kirmânî'ye (ö. 786/1384) ait olup eserin diğer adı *el-Kevâkibü'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* 'dir.

Fıh ve Fıkıh Usulü Alanındaki Kaynaklar

1. *el-Misbâhu'l-Münîr fî Garîbi'sh-Şerhi'l-Kebîr li'r-Râfiî*: Ali el-Feyyûmî el-Hamevî (ö. 770/1368-69) tarafından kaleme alınan eserdir. Şâfi mezhebi fıkhının önemli kaynakları arasında yer alan bu eser imam Gazzâlî'nin *el-Vecîz* isimli kitabının şerhi olan Râfiî'nin (ö. 623/1226) *Fethu'l-Azîz* isimli eserinde geçen garîb kelimeleri açıklayan bir sözlük çalışmasıdır.
2. *Cem'u'l-Cevâmi*: Tâceddin es-Sübki'nin (ö. 771/1370) fıkıh usulü ile alakalı yazdığı eseridir.
3. *Hâşiyetu'l-Attar alâ Cem'il-Cevami*: Muhammed ibn Attar (ö. 354/965).
4. *Tenkihu'l-Fusûl*: Şehâbeddin el-Karâfi'nin (ö. 684/1285) fıkıh usulü ile ilgili eseridir.
5. *Kevkebû's-Sâti'*: İmam Süyûtî (ö. 911/1505).
6. *el-Beyan fî Delâili Usuli'l-Âhkam*: Hanefi fakihlerinden olup aynı zamanda Arap dili ve edebiyatında söz sahibi bir âlim olan Abdullâh b. Merzûbân es-Sayrâfi'nin (ö. 368/979) kaleme aldığı eserdir.
7. *et-Takrîb ve'l-İrşâd es-Sağîr*: Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkillânî (ö. 403/1013).
8. *el-İbhac fî Şerhi'l-Minhac*: Takiyuddîn Abdulkâfi es-Subkî (ö. 756/1355).
9. *Şerhu Cemi'l-Cevâmî*: Veliyuddîn Ebû Zûr'a Ahmet el-İrâkî (ö. 826/1423).
10. *ed-Dürerü'l-Levâmî fî Şerhi Cem'il-Cevâmi*: Ahmed b. İsmail el-Kûrânî (ö. 1101/1690).
11. *el-Ümm*: İmâm Şâfiî'nin (ö. 204/820) yazmış olduğu meşhur eseridir.
12. *er-Risâle*: İmâm Şâfiî.

Akâid ve Kelam Alanındaki Kaynaklar

1. *el-kava'idu's- Seniyye fî Tevhidi Ehli Hususiye*: Alî eş-Şârânî el-Mısrî'nin (ö. 973/1565) sufilerin tevhid anlayışından bahseden bir eseridir.
2. *Şerhu'l-Mevâkıf*: Adudüddin el-Îcî'nin (ö. 756/1355) kelâm ilmi alanında yazmış olduğu *el-Mevakıf* adlı eserine Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) yazmış olduğu bir şerhidir.
3. *Hâşiyetü't-Tecrîd*: Nasîrüddîn et-Tûsî (ö. 672/1274).

Belâgat Alanındaki Kaynaklar

1. *el-Külliyât*: Ebü'l-Bekâ el-Kefevî'nin (ö. 1095/1684) yazmış olduğu terimler sözlüğüdür.
2. *Muhtârü's-Sihâh*: İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin (ö. 400/1009'dan önce) *Tâcü'l-Luga* isimli kitabına Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî'nin (ö. 666/1268'den sonra) yapmış olduğu muhtasar çalışmasıdır.
3. *Vefeyâtü'l-Âyân*: İbn Hallikân (ö. 681/1282).
4. *et-Telhis fi Ulûmi'l Belağâ*: El-Hatib el-Kazvînî (ö. 739/1338).
5. *es-Sihâh*: İsmâil b. Hammâd el-Cevherî (ö. 400/1009'dan önce).

Tasavvuf Alanındaki Kaynaklar

1. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*: Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240).
2. *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*: el-Gazzâlî (ö. 505/1111).

Diğerleri

1. *el-Muvatta'*: İmâm Mâlik'in (ö. 179/795) sahih rivâyetleri bir araya getirdiği eseridir.
2. *el-Müsned*: Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855).
3. *el-Câmi'us-Sahîh*: Buhârî (ö. 256/870).
4. *es-Sünen*: Ebû Dâvûd (ö. 275/889).
5. *es-Sünen*: İbn Mâce (ö. 273/887).

Sonuç olarak, her müellif gibi imam el-Uchûrî de İslami temel kaynakların hemen hemen hepsinden istifade etmiştir. Onun kullanmış olduğu kaynaklarındaki müellif ve eserlere baktığımız zaman şu husus dikkatimizi çekmektedir: el-Uchûrî, Kâsım İbn Kutluboğa, el-Bikâî, İbn Ebû Şerîf, Zekeriyya el-Ensârî gibi İbn Hacer'in ders halkasında bizzat bulunmuş; onun rahlesinde ilim alan talebelerin yazmış oldukları şerh ve hâşiye eserlerinden istifade etmiştir. Onun böyle bir kaynak sistemi oluşturmasının ayırt edici bir özelliği olduğunu söylemek mümkündür.

el-Uchûrî, sadece hadis usulü kaynaklarından değil büyük bir fakih âlimi olması hasebiyle fıkıh usulü kitaplarından da istifade etmiştir. Fakihlerden istifade ederken de sadece mensubu olduğu mezhep imamlarından değil; Hanefî, Şâfiî, Hanbelî âlimlerinden de istifade etmiştir. Bu da gösteriyor ki imam el-Uchûrî, farklı eğilimlere sahip âlimler vasıtasıyla derin bilgi birikimine sahip olmuştur.

3.3.4. el-Uchûrî'nin Kitabında İzlediği Yöntem

Bu başlık altında el-Uchûrî'nin eserinde izlemiş olduğu yöntem ve eserin özellikleri hakkında bilgi verilecektir. İmam el-Uchûrî'nin *Nuzhetu'n-Nazar* üzerine eserini te'lif etmedeki amacın ne olduğuna dair herhangi bir bilgiye ulaşamadık. el-Uchûrî'nin eserinde mukadimme kısmının olmadığını görüyoruz. Hâşiyenin mukaddimesinin olmaması, müellifin eserini hangi amaç ile te'lif ettiğine dair bilgiye ulaşamadığımız sonucunu beraberinde getirmektedir. Ancak her hâşiyede olduğu gibi onun da amacının ele aldığı eserde kendince gördüğü kapalılıkları açıklamak, eksik gördüğü konuları tamamlayıp detaylandırmak veya yanlış gördüğü hususlara dikkat çekip tartışarak katkıda bulunmak olduğu görülmektedir.

Yapılan incelemeler neticesinde, el-Uchûrî'nin kitabında izlemiş olduğu yöntem hakkındaki tespitler örnekleriyle birlikte zikretmek yerinde olurdu, ancak bu tezin hacmini aşacağı için yalnızca temel prensip olarak uygulanan hususları tespit edilecektir. Onun yöntemi şu şekilde zikredilebilir:

- Üzerinde çalışmış olduğumuz tahkikte İbn Hacer şerhinde meşhur hadis hakkında birtakım bilgiler sunmuştur. Lakin imam el-Uchûrî, bunlara dair herhangi bir görüşte bulunmamıştır. O, İbn Hacer'in her konuya dair görüşünde mutlaka ya savunduğu ya da karşı olduğu bir görüşü olmuştur. Şâyet konuya dair kendi görüşü yok ise bu durumda başka âlimlerin konuya dair görüşlerine yer vermiştir. Dolayısıyla onun bu konuda hiçbir fikir beyan etmemesi dikkat çekici bir durumdur.¹⁰³

- İmam el-Uchûrî, hâşiyesinde ana başlık ve alt başlıklar olmak üzere 126 başlıkta hadis usulü konularına değinmiştir. O, hâşiyede kimi konulardan bahsederken

¹⁰³ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 165.

birkaç kelime veya kısa cümlelerle yetinmiştir. Müellif neredeyse bütün hadis konularına detaylıca değinmiştir.

- İbn Hacer'in görüşünü açıklarken el-Uchûrî'nin, âlimlerin sözlerinden delil getirip konuyu izah etmesi, bezen getirmiş olduğu görüşlere itiraz edip o görüşü çürütmesi yahut o görüşü savunması, onun ilimdeki kabiliyetini ortaya koymaktadır. Çünkü hangi konuda, hangi görüş, almış olduğu nakildeki itiraz hangi âlimden ve ne şekilde getireceğini iyi bilmektedir.

- Haşiyede hem *Nuhbe* hem de *Nuzhe*'den ibareler nakletmiştir. Daha ziyada *Nuzhe*'den nakillerde bulunduğunu söylemek mümkündür. O, bazen *Nuhbe*'nin ibaresini de şerh etmiştir. el-Uchûrî “ قال المصنف ” lafzı ile İbn Hacer'i kastetmiştir. Müellif “ قوله ” lafzından sonra hangi ibareyi şerh etmek istiyorsa ona yer vermiştir ve bazen, “ قوله ” lafzını kullandığı zaman *Nuzhe*'den ibareler şerh etmiştir. *Nuzhe*'den bir ibare getirdikten sonra ibareyi “ الخ... ” şeklinde sonlandırıp ibareye şerhte bulunmuştur. “ عبارة المتن ” ya da “ عبارة ” lafzını kullandığı zaman ise *Nuhbe*'den birtakım ibareler getirip o ibareler üzerinde birtakım değerlendirmelerde bulunmuştur. el-Uchûrî, herhangi bir âlimin görüşünü naklettikten sonra “ انتهى ” lafzını kullanmıştır. Böylece naklettiği ibare ile kendi ibaresini birbirinden ayırmıştır.¹⁰⁴

- Bazen naklettiği bir görüşe “ قال بعضهم ” diyerek başlamıştır. Muhakkik, kitabın giriş kısmında imam el-Uchûrî'nin bu lafız ile hocası Münâvî'yi kastettiği ve bu iddiasına da yoğun süren çalışmaları neticesinde ulaştığını söylemiştir. Fakat kastedilen bu âlimin niçin Münâvî olduğuna dair bir gerekçe de belirtmemiştir. Muhakkikin yapmış olduğu tespit şâyet doğru ise imam el-Uchûrî'nin hocasının ismini sarâhaten niçin belirtmediği hususunda birtakım soru işaretleri doğmaktadır.¹⁰⁵

- Onun, atıflarda bulunduğu müellif ve eserler titizlikle seçilmiştir. Daha önce dikkat çekildiği gibi o, İbn Hacer'in direkt ders halkasında bulunmuş, onun ağzından direkt ilim alan talebelerin yazmış olduğu şerh ve hâşiye çalışmalarından istifade etmiştir. Örneğin İbn Hacer'in hocası olan Zeynuddin el-İrâkî, talebeleri olan Kâsım b. Kutluboğa

¹⁰⁴ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 58, 382.

¹⁰⁵ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 42- 43, 236.

el-Bikâî, İbn Ebû Şerîf, Zekerîyya el- Ensârî gibi âlimlerin eserlerinden çokça atıflarda bulunmuştur.¹⁰⁶

- el-Uchûrî, İbn Kutluboğa ve İbn Ebû Şerîf'in haşiyelerine daha çok atıflarda bulunmuştur. Bir konuya dair görüşünü izah ederken *Nuzhe* ve *Nuhbe* üzerine yapılmış şerh yahut hâşîye kitaplarından alıntılar yapmış ve bu alıntılar şâyet kendi görüşü ile çelişiyorsa birtakım eleştiriler getirmiştir. Ve onlar ile münakaşaya girer gibi bir sohbet havası tarzında görüşlerini izah etmiştir. Bazen de savunmuş olduğu görüşüne şerhler ya da hâşiyelerden delil getirmiştir. El-Uchûrî, konuyu izah ederken kaynak olarak seçmiş olduğu hâşiyelerden mukayeseli bir şekilde yardım almıştır. Kullanmış olduğu kaynak hâşiyeler arasında konuya dair farklı görüşler varsa bunları da nakletmiştir. O, örneğin sahih li gayrihî konusunu incelerken böyle bir metot izlemiştir.¹⁰⁷

- el-Uchûrî'nin, yazmış olduğu eserin alanı hadis usulü olmasına rağmen İmam Şâfiî, Beydâvî gibi müelliflerin fıkıh alanına dair yazmış oldukları eserlerden de istifade ettiğini görüyoruz. Kendisi aynı zamanda büyük bir Mâlikî mezhebi fakihi olduğu için bu alana dair eserlere de atıflarda bulunması doğal olup onun ilmî zenginliğini ortaya koymaktadır. İslami ilimleri arasında bir konuya dair genel bilgileri bir araya getirerek tümevarım bir yöntemi izlediğini söylemek mümkündür. el-Uchûrî'nin fıkıh usulü alanında da nakillerde bulunarak onlara gerek görüşüne deliller getirmede gerek getirmiş olduğu nakillere itrazlarda bulunup ilmî münakaşalar yapmıştır.¹⁰⁸

- el-Uchûrî, herhangi bir görüşü nakledeceği zaman, o görüşün hangi âlime ait olduğunu yahut hangi kitaptan naklettiğini belirtmiştir. Bazen, âlimin ismini zikredip hangi görüşü eserinden aldığına dair kayıt düşmemiştir, bazen de sadece eseri zikredip müellifini zikretmemiştir.¹⁰⁹

- Bazı kelimelerin, özel isimlerin yanlış okunmasına engel olmak için el-Uchûrî, okunma şekillerine dair ve kelimenin manası hakkında bilgi vermiştir.¹¹⁰

¹⁰⁶ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 58, 382.

¹⁰⁷ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 211-212, 218-219.

¹⁰⁸ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 108, 197.

¹⁰⁹ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 99, 101, 106, 109.

¹¹⁰ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchuri*, 79, 81.

• el-Uchûrî, kimi zaman İbn Hacer'in ibarelerinin tertibine itirazlar getirmiştir. İbarelerinde takdim-tehir yapması gerektiği kanaatinde olduğunu sık sık ifade etmiştir.¹¹¹

• Şerh ya da hâşiye çalışması yapan âlimler, genellikle bir sıralamaya göre üzerinde çalıştıkları metni şerh ederler. İmam el-Uchûrî, çalışmasının bazı yerlerinde sıralamayı gözetmediği görülmektedir. Bu durum, muhakkikin farklı bir nüsha kullandığından kaynaklı olabilir.¹¹²

• el-Uchûrî, kelime ya da ibareleri açıklarken bazen takdim-tehir yapmıştır. Bu da kanaatimizce konuyu dağıtmıştır. *Nuzhe*'ye paralel bir sıra halinde gitseydi açıklamaların daha uygun olacağı kanaatindeyiz.¹¹³

• el-Uchûrî, İbn Hacer'in görüşlerini hadis usulü terimleri açısından inceleyip eleştirdiği gibi çoğu kere nahiv kuralları üzerinden eleştirmiştir. Bazen de bir tanımın tahlilini yaparken, ibarenin sonunu getirmeden ibareyi yarıda kesip eleştiri yapmıştır.¹¹⁴

• el-Uchûrî, bazen sadece âlimin ismini zikredip “*Zekeriyya dedi ki*”¹¹⁵, “*İbn Tâhir dedi ki*”¹¹⁶, “*Cevherî anlattı*”¹¹⁷ diyerek, alıntı yaptığı kitabın adını vermeyerek sadece âlimin ismini vermiştir.¹¹⁸ Yapmış olduğu bu naklin âlimin hangi eserinden aldığını tespit etmek ya da o eserin hangisi olduğunu tespit etmek büyük bir uğraş gerektirmektedir. Örneğin, “*Kemâ eşêra şeyh Kasım*” ibaresini el-Kaysî, yaptığı incelemeler sonucu müellifin zikrettiği âlime dair eserlerde böyle bir ibare bulamadığını yahut bu ibareyi zikredilen kitapta bulamadığını belirtmiştir.¹¹⁹

¹¹¹ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 269, 288, 291, 375.

¹¹² Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 156, 157.

¹¹³ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 156, 157, 369.

¹¹⁴ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 269, 288, 291, 375.

¹¹⁵ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 86.

¹¹⁶ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 171.

¹¹⁷ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 98.

¹¹⁸ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 86, 149.

¹¹⁹ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 98, 100.

- el-Uchûrî, nakilde bulunurken bazen de “*şu kitabın sahibi*” gibi âlimin ismini zikretmeyip eserin ismini vermiştir. Onun döneminde kitabın meşhur olmasından kaynaklı olduğu için böyle bir nakil metodunda bulunmuş olabilir.¹²⁰ Muhakkik, yapmış olduğu araştırmaları neticesinde el-Uchûrî’nin yapmış olduğu bazı alıntılara ulaşamadığını dipnotunda kaydetmiştir. Mesela, el-Uchûrî, İstahrî (ö. 340/951-952’den sonra) ve İbn Kutluboğa’dan birtakım alıntılarda bulunmuştur. Fakat bu alıntıları onların hangi eserlerinden aldığını belirtmemiştir. Muhakkik de el-Uchûrî’nin yapmış olduğu bu gibi alıntılara ulaşamadığını dipnot kısmında belirtmiştir. Yine aynı şekilde el-Uchûrî, eseri zikretmeden “Kâle İbn Tâhir” diyerek alıntı yapmıştır. Atıf yapılan konu lügat ile alakalı olduğu için ve bu konuda Cevherî’nin *es-Sihâh* isimli meşhur bir eseri olduğundan el-Uchûrî, kitabın ismini zikretme gereği duymamış olabilir.¹²¹

- İmam el-Uchûrî, eserinde birtakım görüşleri çürütmek için ya da kendi görüşünü delillendirmek için manzum türü eserlerden de istifade etmiştir. Bu hususta en çok istifade ettiği kaynak, Irâkî’nin *Elfiyye*’sidir. El-Uchûrî, bir konuya dair beyit örnekleri verirken el-Kaysî’nin bir tenkidi dikkatimizi çekmektedir. O, *Tavdîh*’ten bir beyit nakletmiştir. El-Kaysî ise böyle bir beytin zikredilen eserde bulunmadığını söylemektedir.¹²²

- el-Uchûrî, Seyramî’nin *Hâşiyetu Mutavvel* isimli eserini zikredip buradan bir ibare aktarmıştır. Muhakkik, araştırmaları neticesinde böyle bir esere ulaşamadığını söylemiştir. Fakat Hacî Halife’nin *Mutavvel* üzerine yapılan mühim hâşiyelerin zımnında el-Uchûrî’nin bu naklettiklerinin oralarda geçtiğine dikkat çekmektedir.¹²³

- el-Uchûrî yapmış olduğu nakillerin bazısını yazar eser olarak, bazısını sadece yazar olarak zikrettiği için ya da bazen eser ve yazar zikretmeden alıntı yapmıştır. El-Kaysî bunların bazılarını ulaşmış bazılarını da ulaşamamıştır.¹²⁴

¹²⁰ Uchûrî, *Hâşiyetu l-Uchûrî*, 98.

¹²¹ Uchûrî, *Hâşiyetu l-Uchûrî*, 102, 135, 171.

¹²² Uchûrî, *Hâşiyetu l-Uchûrî*, 113.

¹²³ Uchûrî, *Hâşiyetu l-Uchûrî*, 230.

¹²⁴ Uchûrî, *Hâşiyetu l-Uchûrî*, 68, 69, 231, 365.

- el-Uchûrî, bir konuyu izah ederken klasik kitaplarda da görülen genel bir yöntem olduğu gibi “*fein kile... ucîbu*”, “*Fe in kulte... Kultu*” şeklinde soru cevap metodunu kullanmıştır.¹²⁵

- İmam el-Uchûrî, hâşiyesinde bazen *tenbih*, *tenbihân*, *tenbihat* diyerek uyarı mahiyetinde bilgiler vermiştir.¹²⁶

- el-Uchûrî, hâşiyesinde yalnızca bir yerde rumuz kullanmıştır. İbn Hacer’in talebelerinden olan Zekeriyya el-Ensârî’den nakilde bulunurken “ج” işaretini kullanmıştır.¹²⁷

el-Uchûrî’nin ayırt edici özelliklerinden biri onun hadis usulü ile alakalı konuların hemen hemen hepsinde açıklamada bulunurken sadece hadis usulü literatürü ile sınırlı kalmayıp fıkıh, lügat literatürden açıklamalar getirmiş olmasına önemine binaen bir kez daha dikkat çekmek isteriz. Onun ayırt edici başka bir özelliği de birçok âlimin, hadis usulü terimleri ile alakalı herhangi bir konudaki dağınık görüşlerini sistematik bir şekilde nakletmiş olmasıdır.

3.3.5. el-Uchûrî’nin Hadis Usulündeki Bazı Konulara Yönelik Görüşleri

Bu başlık altında el-Uchûrî’nin bazı hadis usulü konularına dair görüşlerini izah etmeyi amaçladık. Burada bütün konulardan zikretmenin aksine müellifin bir konuyu ele alırken şâyet o konuyu daha anlaşılır kılmış ise veya özgün bir görüş beyan etmişse o görüşü aktarmak faydalı görülmüştür.

İbn Hacer, *Nuhbetu’l-Fiker* ve *Nuzhetu’n-Nazar* isimli eserlerine hadis usulü terimlerinden olan mütevâtir hadis ile başlamıştır. Hadis usulü terimlerini ele alma açısından el-Uchûrî de İbn Hacer ile bazen aynı yöntemi izlemiş bazen de çok farklı başlıklar kullanmıştır. Örneğin mütevâtir konusunu anlatmadan önce “haber ve hadis

¹²⁵ Uchûrî, *Hâşiyetu’l-Uchûrî*, 106, 109, 110, 129, 261.

¹²⁶ Uchûrî, *Hâşiyetu’l-Uchûrî*, 119, 180, 279, 483, 506.

¹²⁷ Uchûrî, *Hâşiyetu’l-Uchûrî*, 188.

arasındaki fark” başlığını atmıştır. Bunun gibi birçok başlık örneğini hâşiyede görmek mümkündür.

Mütevâtir Hadis

İbn Hacer’e göre mütevâtir hadisin şartlarından birisi de kesrettir. Yani sayılamayacak kadar çok râvi tarafından muayyen bir adet ile hasredilmeyecek şekilde rivâyet edilen hadistir. Kastedilen ise mütevâtir hadisin, sayılamayacak derecede çok sayıdaki râvi tarafından, mütevâtirin tüm şartlarını taşıyarak hadisi nakletmesidir. Yani bir hadise mütevâtir hadis denilmesi için o hadisin birçok yolla bize aktarılması gerekir. Sayısı belirlenmeyecek kadar fazla hadis rivâyet edilmemişse bu hadis mütevâtir kategorisinde sayılmaz.¹²⁸

İbn Hacer, kesreti mütevâtir hadisin şartlarından biri olarak değerlendirmiştir. El-Uchûrî ise bu görüşe katılmamaktadır. Ona göre yalan üzere toplanması muhal olan bir topluluk tarafından aktarılan habere mütevâtir denir ve bunda sınırsız kesret şartı aranmaz.¹²⁹ İmam el-Uchûrî, bu başlık altında birçok âlimin konuya dair görüşüne yer verdikten sonra râcih görüşe göre bir hadisi mütevâtir hadis olarak kabul etmek için o hadisin dörtten fazla yolla gelmesi gerektiğini söylemiştir.¹³⁰

İmam el-Uchûrî, bazı âlimlerin bir hadisin tariklerinin en az dört olması gerektiği görüşünde olmasının sebebinin Kur’an-ı Kerim’in ve İslam’daki bazı cezaların uygulanmasında aranan sayıyı dikkate almalarından kaynaklı olduğunu söyler. Örneğin İslam’da zina için dört şahit olunca ceza infaz edilmektedir. Dolayısıyla bazı âlimler bu ve bunun gibi İslami hükümlerden yola çıkarak dört yolla gelen bir hadisin mütevâtir hadis olarak değerlendirildiği görüşündedir.¹³¹

¹²⁸ İbn Hacer, *Nuhbetu’l-Fiker Şerhi*, 22-23.

¹²⁹ Uchûrî, *Hâşiyetu’l-Uchûrî*, 101.

¹³⁰ Uchûrî, *Hâşiyetu’l-Uchûrî*, 104.

¹³¹ Uchûrî, *Hâşiyetu’l-Uchûrî*, 103.

Meşhur Hadis

İbn Hacer, meşhur hadisi ikiden daha fazla sınırlı yollarla bize gelen hadis şeklinde tanımlamıştır. Müellifin tercih ettiği görüş en az üç yol olması gerektir şiği yönündedir. el-Uchûrî, usulcülerin ıstılahında meşhur hadis tanımının üç yoldan fazla yol ile bize gelen hadisler şeklinde olduğunu ve kendisinin de bu görüşte olduğunu söyler.¹³²

el-Uchûrî, bazı âlimlerin bir hadisin meşhur hadis olması için üç yolla gelmesini yeterli bulmaları görüşünde garabet söz konusu olduğunu söyler. O, bu tanımın usulcülerin ıstılahında olan bir tabir olup hadisçilerin ıstılahı olmadığını belirtir. İmam el-Uchûrî, kendisine itimat edilen râviler olmak şartıyla üç yolla gelen hadis, azîz hadis; en az üç yolla gelen hadis, meşhur hadis; bir yolla gelen hadis de garîb hadis olduğuna dikkat çeker.¹³³

Meşhur Hadisin Müstefiz Hadisten Farkı

el-Uchûrî'ye göre senedi olmayan bir hadise de meşhur diyebiliriz. Çünkü her ne kadar senedi olmasa da insanların dillerinde şöhret bulmuştur. Çünkü meşhur müstefizden daha geneldir. Müstefiz ise başı ve sonu eşit olan hadistir. el-Uchûrî'ye göre meşhur hadisin başı ve sonu aynı da olabilir, farklı da olabilir. Halbuki hadis usulünde meşhur, senedi olmayana şamil gelmez yani senedi olmayana meşhur denilmez. Üç ve üçten fazla yolla gelmeyen hadislere de meşhur denilmesinin sebebi insanların dillerinde şöhret kazandığı içindir. Normal durumda bunlara meşhur denilmez. el-Uchûrî'ye göre meşhur hadis, müstefiz hadisten daha umumidir. Bir hadise meşhur hadis denilebilmesi için en az üç yol ile bize aktarılması gerekir.¹³⁴

Azîz Hadis

İbn Hacer'e göre azîz hadis, her tabakadan en az iki kişiden nakledilen hadistir. İmam el-Uchûrî, İbn Hacer'in azîz hadise yapmış olduğu tariftan yola çıkarak bu ikiliğin

¹³² Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 139.

¹³³ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 139.

¹³⁴ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchuri*, 141.

nasıl muhafaza edildiğine dair beş kısımdan oluşan bir değerlendirmede bulunarak hadis usulü ilmine önemli bir katkı sunar. Ona göre bu beş kısım şunlardır:

1. Bu hadisi iki râvi daha önce rivâyet etmiştir. Ve bu her tabakada da ikişer râvinin rivâyeti vardır.
2. Hadisi, iki râvi bir bir râviden rivâyet etmiştir. Bir râvi de başka bir râviden rivâyet etmiştir. Böylece ikilik muhafaza edilmiştir.
3. Hadisi, bir râvi iki râviden nakledip bir râvi de iki başka râviden rivâyet etmiştir.
4. Hadisi, ilk râvi diğer iki râvinin her birisinden rivâyet etmiştir.¹³⁵

İbn Arâbi'nin Azîz Hadis Hakkındaki İddiasına el-Uchûrî'nin Reddiyesi

İbn Hacer ve el-Uchûrî'ye göre bir hadisin sahih ya da mütevâtir olması için o hadisin azîz hadis ya da meşhur hadis olması şart değildir. Çünkü garîb hadisler içinde de sahih olan hadisler mevcuttur ve hatta إنما الأعمال بالنيات hadisi mütevâtir hadis derecesinde garîb hadistir. İbn Arâbi'ye göre إنما الأعمال بالنيات hadisi azîz hadistir. Azîz hadis olmasaydı İmam Buhari bunu kitabında zikretmezdi. Buhari'nin bu hadisi kitabında zikretmesi bu hadisin azîz hadis olduğunu gösterir şeklinde bir iddia ortaya atmıştır.

İbn Arâbi'nin bu görüşü el-Uchûrî tarafından tenkid edilmiştir. el-Uchûrî'ye göre Hz. Ömer bu hadisi minberde iken okumuştur. Orada dinleyenler ise bu hadisi duyunca sükût edip herhangi bir itirazda bulunmamışlardır. İbn Hacere göre cemaatin sükût etmesi, itirazda bulunmaması sahabenin, bu hadisi bildikleri ya da daha önce duydukları anlamına gelmez. el-Uchûrî bu konuda İbn Hacer ile aynı görüşte olup ona göre sahabe, Hz. Ömer'in dışında başka kişilerden de duysalardı ve bu da bir karine ile bilinseydi o zaman İbn Arâbi'nin bu iddiası doğru olurdu.¹³⁶

¹³⁵ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 143.

¹³⁶ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 147-148.

İbn Hibbân'ın Azîz Hadis Hakkındaki İddiasına el-Uchûrî'nin Reddiyesi

Cumhura göre bir hadisin azîz olabilmesi için râvi sayısının herhangi bir tabakada iki olması gerekir. İbn Hibban'a göre, bir hadisin azîz olması için o hadisin baştan sona kadar her tabakada ikişer olarak nakledilmesi gerekir. el-Uchûrî, böyle bir hadis şeklinin olamayacağını iddia eder. Ona göre İbn Hibban, bu tanımı yanlış algılamıştır.¹³⁷

Garîb Hadisin Kısımları

Garîbin, mutlak ve nisbî olmak üzere iki kısmı vardır. İbn Hacer'e göre nisbî olarak isimlendirilmesinin nedeni, tefferüdün muayyen birisine nispet edilmesidir.¹³⁸ İmam el-Uchûrî, İbn Hacer'in yapmış olduğu bu tanımın eksik olduğunu iddia etmiştir. Bunu, soru cevap metodu ile şöyle izah etmiştir: “Şâyet biri, hadisin münferid olması muayyen bir şahsa nisbet edildiğinden dolayıdır derse bu durumda ben de derim ki bazen bir şahıstan dolayı değil de senedin tamamında teferrüd vâkî olabilir.” Dolayısıyla ona göre İbn Hacer'in, teferrüdün muayyen birisine nispet edilmesi şeklindeki kaydı eksiktir.¹³⁹

el-Uchûrî'ye göre, garîb hadis için sahabeden rivâyet eden râvi senette rivâyetin teke düştüğü hadis olarak belirtmekle sahabe dönemini kapsam dışı bırakmıştır. Çünkü garîb haberden maksat hadisin makbûl mü merdûd mu olduğu ile ilgilidir. Sahabeden bir kişi bile Peygamber Efendimiz'den bir hadis nakletmişse o katımızda makbûldür. Çünkü sahabeler cerh ve tâ'dilden muaf olup hepsi âdildir.

Sahabe tabakası için azîz hadiste sayının iki, meşhurda üç olduğu gibi bir sayı belirtmek el-Uchûrî'ye göre doğru değildir. Çünkü bir sahabi dahi olsa Peygamber Efendimiz'e bir şey isnad etmişse doğrudur. Şâyet sahabe tabakasında bir râvi nakilde bulunmuşsa bu hadisi kabul eder; daha sonraki tabakalarda bulunan râvilerin sayısına göre ona garîb, azîz, meşhur gibi kategorilerde değerlendiririz.¹⁴⁰

¹³⁷ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 152.-153.

¹³⁸ İbn Hacer, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, 31-32.

¹³⁹ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 169-170.

¹⁴⁰ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 167-168.

Özetle, el-Uchûrî'ye göre gerek azîz gerek meşhur gerek garîbte olsun hiçbir tabakada sahabenin adedine bakılmaz. Cerh ta'dil ilminde sahabeyi incelemek uygun değildir. Bizi ilgilendiren husus, hadisi sahabeden alan tabaka ve ondan sonrasıdır. Tabîîn ve daha sonraki bize doğru uzanan silsile bizim değerlendirmemiz kapsamında olduğu görüşündedir.¹⁴¹

Muttasıl Hadisin Tarifi

İbn Hacer'e göre muttasıl, her râvinin haberi kendi şeyhinden kulaktan kulağa işitmiş olması dolayısı ile râvi düşmesinden sâlim olan isnadın vasfıdır.¹⁴² İmam el-Uchûrî, İbn Hacer'in muttasıl hadise yapmış olduğu bu tanıma “بلا واسطة” kaydını getirmiştir. el-Uchûrî, râvinin haberi vasıtasız bir şekilde hocasından bizzat işitip nakletmesi gerektiğini belirtmiştir. Çünkü bazı durumlarda râvi hocasından işitmiş, daha sonra bu işittiğini unutmuştur. Başka bir kişiden o hadisi tekrar duyup naklederken kendi şeyhinden ihtimalli bir lafız kullanıp sanki direkt hocasından işitmiş gibi aktarabilir. Hâlbuki o hocasından duymuş olduğu hadisi unutmuştu. Daha sonra başka birinden duyunca unutmuş olduğu hadisi hatırladı. Sonra da sanki hiç unutmayıp hocasından ilk duyduğu gibi aktarmış olabilir. Dolayısı ile imam el-Uchûrî böyle bir durumun önüne geçmek için “vasıtasız” kaydını getirmiştir.¹⁴³

Muallel Hadisin Tarifi

İbn Hacer'e göre lügat bakımından muallel, kendisinde illet bulunan demektir. İstilahta ise kendisinde gizli olup zarar veren bir illetin bulunduğu hadistir. el-Uchûrî, konuya dair “muallel hadisin tarifi” şeklinde bir başlık atmış; İbnü's-Salâh'ın *Ulûmu'Hadîs*'inde konuya dair vermiş olduğu malumatı aktarmıştır. İbnü's-Salâh'a göre muallel hadis, sıhhatine zarara verecek bir illetin tespit edildiği ve zahiren sahih görünen hadistir.¹⁴⁴

¹⁴¹ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 169.

¹⁴² İbn Hacer, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, 34.

¹⁴³ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 180.

¹⁴⁴ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 181; Usmân b. Abdurrahman eş-Şehrazûrî, *Ulûmu'l-hadîs li ibni's-Salâh ve nüketü'l-hâfi el-İrâkî el Müsemmatü bi et- takyidu ve'l-izah ve Nüketü'l-hâfiz el-Askalânî* (Kâhire: Dâru ibn Affân, 2020), 3/196.

İmam Uchûrî'ye göre illetin tespiti şu şekildedir: Hadisin bütün tarikleri toplanarak, râviler tek tek kontrol edilip, bunların zaptta mutkin vasıfları detaylıca elden geçirerek, kısaca râvileri tek tek incelemeye tabi tutarak mümkündür. Âlimlerin çoğu gibi imam el-Uchûrî'ye göre de muallel hadise herkes muttali olamaz. Bu işi ancak tam ehil olan kimselerin bilmesi mümkündür.¹⁴⁵

İsnadlar Arasındaki En Sahih İsnad

İmam el-Uchûrî, *Elfiyye* üzerine çalışmalar yapan bazı âlimlerin şöyle iddialarının olduğunu söylemiştir: İsnadların en sahihi, Buhârî ve Müslim'in rivâyet etmiş olduğu hadislerdir. İmam Şâfi'nin, “*Yeryüzünde Allah'ın kitabından sonra en sahih kitap imam Mâlik'in Muvattâ'idir*”.¹⁴⁶ Âlimin bu sözü ile cumhur arasında bir ihtilafın olmadığını söyleyen el-Uchûrî, imam Şâfi daha diğer iki kitap yazılmadan önce *Muvatta* için bu sözü söylemiştir. Ancak daha sonra Buhârî ve Müslim'in kitapları rütbe bakımından *Muvattâ*'yı geride bıraktığı kanaatindedir.¹⁴⁷

İbn Hacer, bazı âlimlerin, bütün isnadlar içerisinde en muteber olan senet şudur veya şunlardır, senedler içinde en sahih olan şudur şeklinde bir mukayeseye girmesinin uygun olmadığını belirtir. el-Uchûrî, bu konuda İbn Hacer'e tabi olduğunu ve Irâkî'nin de aynı görüşü benimsediğini söylemiştir.¹⁴⁸ Irâkî, *Elfiyye*'de böyle bir tabiri söyleyenlerin azarlanması gerektiğini söyler. Ona göre böyle bir söylemde bulunmak zordur. Ancak şöyle bir söylemde bulunmak mümkündür: İsnadlar içerisinde İbn Ömer'in senetleri en üstün olandır, şeklinde bir kayıtlama yapılabilir. Aksi halde genelleme yapmanın doğru olmadığını savunmuştur.¹⁴⁹

Sahihayn Arasındaki Üstünlük Çekişmesi

İbn Hacer, cumhurun sıhhat bakımından en sahih kitabın Buhârî'nin kitabı olarak kabul ettiklerini söyler. Sıhhat bakımında en üstün olan konusuna dair imam el-Uchûrî'ye göre Buhârî'nin kitabı, sahih olma bakımından Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en sahih kitaptır.

¹⁴⁵ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 182.

¹⁴⁶ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 183.

¹⁴⁷ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 184.

¹⁴⁸ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 188.

¹⁴⁹ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 188.

Ancak bazıları Müslim'in kitabını daha üstün olarak tercih etmişlerdir. O da sahihlik bakımından değil, tertip bakımından tercih edilmiştir. Müslim'in kitabı daha tertipli olduğu için ve tertip bakımından daha çok tercih edildiği için üstün görülmüştür. Lakin sahih olması hasebiyle Buhârî'nin kitabı daha üstündür.¹⁵⁰

el-Uchûrî'nin tespiti, Müslim'in kitabının Buhârî'nin kitabından daha üstün olduğunu iddia edenler gerek hadisler arasındaki siyak-sibak ilişkisi gerek hadis konularını tertip etme şekli olsun birçok yönü ile Buhârî'nin kitabının tertibine oranla daha üstün görülmüştür. Lakin hiçbir zaman Müslim'in kitabının daha sahih olduğu söylenilmemiştir.

İmam el-Uchûrî, Buhârî'nin kitabının Müslim'in kitabından daha üstün geldiğine dair birkaç örnek vermiştir:

1. Buhârî, daha ağır şartlar koşarak kitabını yazmıştır. Örneğin Buhârî, bir kişinin hadisini nakletmesi için onun hocası ile kesin görüşmüş olmasını şart koşmuştur. Müslim ise aynı asır ya da aynı bölgede yaşamalarını yeterli görmüştür. Buhârî daha ağır bir şart koşmuştur.

2. Buhârî, kitabında 430 küsur âlimden hadis rivâyet etmiştir. Bu râviler arasında sadece 80 tanesinin aleyhinde bir konuşma olup eleştiriye tabi tutulmuştur. Müslim'in kendilerinden hadis aldığı hocaları ise 620 kişi olup bunlardan 160'ı aleyhine zayıf olduğuna dair eleştiriler olmuştur. Bu husus da Buhârî'nin kitabının üstünlüğünü ortaya koyan bir durumdur.¹⁵¹

el-Uchûrî, *Ulûmü'l-hadis*'in ihtisârı olan İbnü'l-Mülakkın'ın, *el-Mukni fî ulûmi'l-hadîs* adlı eserinde bazı âlimlerin söz konusu iki kitabı eşit seviyede tuttuklarının nedenlerine değindiğini söylemiştir. el-Uchûrî, Buhârî ve Müslim'in kitaplarının eşit bir mertebede olduğu kanaatindedir.¹⁵² İbn Kutluboğa da bu görüşün en âdil görüş olduğunu belirtmiştir.¹⁵³

¹⁵⁰ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 195.

¹⁵¹ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 197-199.

¹⁵² Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 202.

¹⁵³ Zeynü'd-dîn el-Hanefî Kâsım b. Kutluboğa, *Nuzhetü'n-Nazar ve Meahû el-Kavlü'l-Mübtaker alâ Şerhi Nuhbetü'l-Fiker* (Şam: Dâru'l-Fârâbî, 2008), 55.

Hasen li Zâtihi

el-Uchûrî'ye göre diğer şartlar ile beraber bir hadisin zaptında hafif bir arıza vâki olursa hasen hadis olarak kabul edilir. Dolayısıyla bu tarifi ile hasen hadisi diğer hadis çeşitlerinden ayırt edebiliriz. Ancak konuya dair el-Uchûrî, İbn Hacer'e şuradan bir itiraz getirmiştir. İbn Hacer, sahih hadisin tanımını yaparken bahsetmiş olduğu zapt hem sahihi hem de diğer hadisleri kapsamaktadır. İbn Hacer'in sahih hadis için söylemiş olduğu zaptı eleştirmiştir.¹⁵⁴ el-Uchûrî'ye göre hasen li zâtihi hüccet olma bakımından aynı sahih hadis gibidir fakat mertebe bakımından biraz daha düşüktür.¹⁵⁵

Âlimlerin “Hasenun Sahîhun” Sözünün Anlamı

İbn Hacer'e göre hasen ve sahih lafzı, imam Tirmîzî'nin “*hadisun hasenun sahihun*” sözü gibi bir hadisin vasfında birleşirse bu durum müçtehidin râvi hakkında hâsıl olan tereddüdünden dolayıdır.¹⁵⁶ İbn Hacer, “hasenun sahihun” sözü için hadisi nakleden kişi bir tereddüt yaşadığı dolayısıyla hadisi nakleden râvinin sika ya da hıfzında problem gördüğü için direkt o hadise ne hasen hadis ne de sahih hadis demiştir. Yani bir tereddüt etme söz konusu olduğunu belirtmiştir. İbn Hacer'in bu görüşüne İmam el-Uchûrî ise şâyet kişi bir hadis hakkında tereddüt etmişse o zaman “*hadisun hasenun sahihun*” lafzının kullanılması gerektiğini söyler.¹⁵⁷

İbn Hacer, imamların tereddüdü olduğu için “hasenun sahihun” lafzını kullanmışlar derken, el-Uchûrî ise şâyet böyle bir tereddüt olursa bu durumda mânânın farklı olacağını ve böyle bir hadis bir kısım âlime göre sahih, bir kısım âlim göre de hasen hadis olacağını iddia etmiştir.¹⁵⁸

Hadislerde Sikanın Ziyadesi

İbn Hacer'e göre sahih ve hasen hadis rivâyet eden râvinin yapmış olduğu ziyadelik makbûldur. Fakat bu ziyadeyi yapmayan başka sika bir râvinin rivâyetine ters düşmemek

¹⁵⁴ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 205-206.

¹⁵⁵ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 210.

¹⁵⁶ İbn Hacer, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, 39.

¹⁵⁷ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 212-213.

¹⁵⁸ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 212.

gerekir. Aksi takdirde böyle bir ziyade makbûl değildir.¹⁵⁹ İmam el-Uchûrî'ye göre ise sikanın ziyadesi makbûldur. Fakat Hz. Peygamber bir hadisi farklı meclislerde söylemişse ve bu hadisi bir mecliste ziyade söyleyip başka bir mecliste söylememişse bu hadisi farklı meclislerde söylediği bilinmese de yine makbûl olur.¹⁶⁰

Konu ile alakalı farklı âlimlerin görüşlerine de yer veren imam el-Uchûrî, genel olarak âlimlerin ekserisi sikanın ziyadesinin makbûl olduğunu savunmuştur. el-Uchûrî, İbn Ebû Şerîf, imam Şâfi, Bağdâdî gibi birçok muhaddis ve fakihin sikanın ziyadeliğini kabul etme hususunda ittifak üzere olduklarını ifade etmiştir.¹⁶¹

İmam el-Uchûrî, sikanın ziyadesi hakkında üç farklı görüşün var olduğunu da şöyle nakleder:

1. Sikanın ziyadeliği mutlak olarak makbûldur.
2. Sikanın ziyadeliği makbûl değildir. Çünkü hata yapılmış olabilir.
3. Tevakkuf etmek gerekir. Bu gibi hadisler ile direkt amel edilmez.¹⁶²

Ma'rûf-Münker

İbn Hacer'e göre hadisteki nekâretin zaaf ile olması halinde daha üstün olan hadise maruf hadis, mukabiline ise münker hadis denir.¹⁶³ el-Uchûrî, buradaki zaafın, muhâlif olan kişinin zaafı olarak değerlendirir. Ona göre münker, zayıf olan râvinin sika olan râviye muhalâfet etmesidir.¹⁶⁴

Konuya dair el-Uchûrî, eş-Şumunnî'nin görüşlerini nakletmiş ve kendisinin de onun ile aynı görüşe sahip olduğunu belirtmiştir. eş-Şumunnî'ye göre zâfiyet iki tarafa muhâlif olana da yansımıştır. Yani maruf hadisin râvisine ve münker hadisin râvisine bu zâfiyet yansıtılmıştır. Fakat birisi daha çok zayıftır. el-Uchûrî'ye göre şâyet zâfiyeti iki

¹⁵⁹ İbn Hacer, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, 41.

¹⁶⁰ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 218-219.

¹⁶¹ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 218-220; Muhammet Murâbî, *Nuzhatün Nazarî fi Tavdihi Nuhbetu'l-Fikeri fi Mustahlahi Ehli Eseri ve Meahü Hâşiyetu Kasım İbn Kutluboğa, Hâşiyetu ibn Ebû Şerîf alâ Şerhi Nuhbetu'l-Fiker, Hâşiyetu İbrahim el-Kûranî* (Darü İbn Kesir, 2021), 140.

¹⁶² Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 220-221.

¹⁶³ İbn Hacer, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, 44-45.

¹⁶⁴ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 228.

tarafa da nispet edersek böyle bir durumda hadis usulü ilminde başka bir bab açılması gerekir. O da zayıfın kendisinden hiç zâfiyet olmayana muhalefeti söz konusu olur. Eğer zayıflığı iki tarafa da nispet edersek daha zayıf olanın az zayıf olana muhalefeti söz konusu olur. Burada zayıf olanın hiç zayıf olmayana muhalefeti söz konusudur.¹⁶⁵

Hadiste İ'tibar

İbn Hacer, itibarı şöyle tanımlamıştır: “*Bir hadîste mutâbi' bulunup bulunmadığının anlaşılması için, o hadisin turuk veya isnâdlarının câmi, musned ve cüz denilen hadis kitaplarında araştırılmasına itibar denir.*”¹⁶⁶ İmam el-Uchûrî hâşiyesinde i'tibar konusu ile ilgili musannif ile farklı bir görüşte değildir, ona katılmaktadır.¹⁶⁷

İbn Hacer'e göre makbûl haberler başlığı altında bahsedilen bütün kısımlar, haberler arasında bir ihtilaf, bir aykırılık söz konusu olduğu zaman derecelerine itibar etmek bakımından faydası ortaya çıkacaktır.¹⁶⁸ Örneğin aralarında aykırılık vuku bulunca sahih li zâtihî, sahih li gayrihîye tercih edilir ya da hasen li zâtihî, hasen li gayrihîye tercih edilir.

Fakat imam el-Uchûrî, âlimlerin İbn Hacer'in dediği bu hususa riâyet etmediğini ve böyle bir kaidenin varlığını kabul etmediklerini ifade etmiştir.¹⁶⁹

İmam el-Uchûrî'ye göre tercih sebepleri şunlardır:

1. İki hadisten birinde ulûv varsa, o hadis diğerine tercih edilir.
2. Râvinin fakih olması, takva ehli olması, lügatta üstün bilgilere sahip olması gibi nedenlerle bir hadis diğerine tercih edilir.
3. Râvinin adaleti meşhur ise diğer hadise tercih edilir.
4. Rivâyeti hıfzeden râvi hıfzetsinene tercih edilir.
5. Râvinin hadisin esbabını izah edenin izah etmeyene tercih edilir.
6. Hıfzından rivâyet eden kitaptan rivâyet edene tercih edilir.

¹⁶⁵ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 229.

¹⁶⁶ İbn Hacer, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, 46.

¹⁶⁷ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 241.

¹⁶⁸ İbn Hacer, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, 47.

¹⁶⁹ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 242-243.

7. Rivâyeti direkt hocasından müşahade ederek alan vasıtalı alana tercih edilir.
8. Râvinin ekâbiri sigarına tercih edilir.
9. Erkek râvi kadın râviye tercih edilir.
10. Hür râvinin rivâyeti köle râvinin rivâyetine tercih edilir.¹⁷⁰

Tâbiîni Sınıflandırma

el-Uchûrî, tâbiîni irsal yapma bakımından dört şekilde sınıflandırmaktadır:

1. Tâbiînin, sikalardan irsal yapması. (Sika olan râviyi devre dışı bırakıp Peygamber Efendimiz'den rivâyette bulunması.)
2. Tâbiînin hem sikalardan hem de sika olmayanlardan irsal yapması.
3. Tâbiînin sika olmayanlardan irsâl yapması. (Sika olmayan râviyi devre dışı bırakıp Peygamber Efendimiz'den rivâyette bulunması.)
4. Tâbiînin meçhul olan râvilerden irsal yapması.¹⁷¹

el-Uchûrî'ye göre tâbiîn, hem âdil hem de âdil olmayan râvilerden rivâyet etmiş olduğu hadisi irsal ederse bu müstesna tutulur. Bu şekilde rivâyet edilen bir hadisin hazfedilen râvisi tespit edilene dek delil olarak kabul edilemez. Eğer sika ise amel edilir, sika değilse amel edilemez.¹⁷²

Müdreç

el-Uchûrî'ye göre kasıtlı bir şekilde idrâc yapanın adaleti sâkıt olur, bu kimseye âdil denilmez. Bu gibi kimseler, kelimeleri yerlerinden tahrif edenlerden sayılır ve kezzaba ilhâk edilir. Böyle bir durum câiz değildir.¹⁷³

¹⁷⁰ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 224,225.

¹⁷¹ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 280.

¹⁷² Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 281.

¹⁷³ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 310.

Mübtedînin Rivâyeti

İmam el-Uchûrî, *Cem' u 'l-Cevâmi* 'den birtakım çıkarımlarda bulunarak mübtedi kişinin rivâyetinin kabul edilebilmesi için birtakım şartlar öne sürmüştür:

1. Mübtedi, yalanı helal kabul etmemelidir.
2. Mübtedi, kendi bidatına çağırıcı olmamalıdır.
3. Mübtedi, bidatını güçlendirecek bir rivâyeti kabul etmemelidir. ¹⁷⁴

el-Uchûrî'ye göre mübtedi, eğer yalanı helal kabul eder, bidatına çağırır ya da bidatını güçlendiren bir rivâyette bulunursa o zaman rivâyeti kabul edilmez. Bu görüş hadis ulemâsı tarafından da kabul edilen görüştür.¹⁷⁵

¹⁷⁴ Uchûrî, *Hâşiyetu 'l-Uchûrî*, 368-374.

¹⁷⁵ Uchûrî, *Hâşiyetu 'l-Uchûrî*, 375.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İBN HACER'E İTİRAZLAR

Bu başlık altında İbn Hacer'e başka âlimlerin ve el-Uchûrî'nin itirazlarını ve onun itirazlarının nitelik ve türleri ele alınacaktır.

4.1. el-Uchûrî'nin İbn Hacer'e İtirazları

İmam el-Uchûrî'nin *Nuzhetu'n-Nazar* üzerine yazmış olduğu hâşiyesini incelediğimiz zaman onun şöyle bir metot izlediğini görmekteyiz: O, hadis usulü terimlerini izah ederken bazen İbn Hacer'in yapmış olduğu tanıma itiraz etmiştir. Bazen de mânâyı bir kenara bırakıp lafza önem vermiş ve bu yönde eleştiride bulunmuştur. Kimi zaman da gramer açısından İbn Hacer'e itirazda bulunmuştur. el-Uchûrî, bazı konularda şâyet İbn Hacer ile hemfikir ise bu sefer de başka âlimlerin İbn Hacer'e olan tenkitlerini nakletmiştir.

İbn Hacer'e itirazlar başlığı altında evvela İmam el-Uchûrî'nin İbn Hacer'e olan itirazlarını, daha sonra da diğer âlimlerin itirazlarını ele alacağız.

4.1.1. Zarûrî İlim ile Nazarî İlim Arasındaki Fark

İmam el-Uchûrî, İbn Hacer'in zarûrî ilim, delilsiz ilmi ifade eder; nazarî ilim ise delilli olan ilmi ifade eder şeklindeki tanımına bir itirazda bulunmuştur. O, İbn Hacer'in bu tanımının bozuk bir tanım olduğunu, ifadenin doğrusu ise delilsiz hâsıl olan ilmin, zarûrî ilim olduğunu söyler. Nazarî ilme gelince delil ile istidlal ile anlaşılan ilim olduğunu belirtir.¹⁷⁶

4.1.2. Garîb Hadis

İbn Hacer'e göre garîb hadis, mutlak ve nisbî olmak üzere iki kısımdır. İbn Hacer şerhinde ahad hadisi azîz, meşhur ve garîb olmak üzere üç kısma ayırmıştır. el-Uchûrî, İbn Hacer'in şerhinde garîb hadis için yapmış olduğu taksime itiraz etmiştir. O, İbn Hacer'in

¹⁷⁶ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 126.

ibaresine baktığımız zaman hem garîb-i mutlak hem de garîb-i nisbî kendi arasında ikiye ayrılıyor ve sanki dört kısım varmış gibi oluşuna itiraz eder ve garîb hadisın iki kısma ayrıldığını söyler.¹⁷⁷

4.1.3. Âhad Hadis ve Kısımları Olan Makbûl-Merdûd Hadis

Âhad hadis, makbûl ve merdûd olmak üzere iki kısma ayrılır. İbn Hacer, ulemâyâ göre makbûl hadis ile amel edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁷⁸ el-Uchûrî, bu ibarenin zahiri makbûl için yapılmış bir tarif olduğunu söyler. Ona göre, İbn Hacer makbûl hadisi tarif ederken, onun hükmünü tarif olarak zikretmiştir. Kendisi ise tarîfin, hüküm ile yapılmasının uygun olmadığını söyleyerek İbn Hacer'e karşı çıkmıştır.¹⁷⁹

İbn Hacer'e göre merdûd hadis, doğruluğu tercih edilmeyen râvinin rivâyet ettiği hadistir.¹⁸⁰ el-Uchûrî'ye göre bu tarif, efradını câmi ağyârını mâni olması gerekir. Yani merdûdun, nâkilin yalanı sabit olan hadise de şâmil olması veya râvisinin ne doğruluğu ne de yalancılığı sabit olmayan hadise de şâmil olmasıdır. el-Uchûrî, merdûdu böyle taksim ederek İbn Hacer'in taksiminin kapsayıcı olmadığını söylemiştir. Yine ona göre bu gibi durumlarda direkt redde gidilmez. Bunlarda tevakkuf etmek gerekir. Ayrıca bir hadisın merdûd olması için nâkilin yalancılığının tespit edilmesi gerekir. Üzerinde tevakkuf edilen hadise dair şâyet bir karîne olursa yani karîne, râvinin sıdkını gerektiriyorsa onun durumu hadisini makbûle ilhak etmemizi gerektirir. Eğer hiçbir karîne yoksa o zaman onun hadisi merdûd hadis olarak kabul edilir. Lakin burada gerçek manada bir merdûdluk söz konusu olmaz. Sadece tam emin olunmadığı için hadis, merdûd kategorisinde değerlendirilir.¹⁸¹

4.1.4. Ferd ve Nisbî Garîb Arasındaki Fark

İbn Hacer, garîbin, mutlak ferd ve nisbî ferd olmak üzere ikiye ayrıldığını ifade etmiştir. İmam el-Uchûrî, nisbî garîb ve ferd arasındaki fark başlığı altında İbn Hacer'i eleştirmiştir. İbn Hacer'e göre, garâbetin senedin sahabe tarafında olması halinde mutlak

¹⁷⁷ İbn Hacer, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, 154.

¹⁷⁸ İbn Hacer, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, 28.

¹⁷⁹ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 155.

¹⁸⁰ İbn Hacer, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, 28.

¹⁸¹ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 155-157.

ferd olur.¹⁸² İmam el-Uchûrî, İbn Hacer'in bu tarifinin eksik olduğunu söylemiştir. el-Uchûrî'ye göre musannifin ibaresi eksik olup, muayyen bir şahsa nispet edildiğinden dolayı nisbî ferd olarak isimlendirilmiştir.¹⁸³

İbn Hacer, *Nuzhe*'sinde garîb ile ferdin lügat ve ıstılahta eş anlamlı olduğunu belirtmiştir. el-Uchûrî, İbn Hacer'in bu düşüncesinin problem arz ettiğini söyleyerek itirazda bulunmuştur. O, lügat ehlinin görüşlerine göre bu iki kelimenin eş anlamlı olmayıp bu iki kelimenin manalarının farklı olduğunu söylemiştir. el-Uchûrî, bu iki kelime arasında umum-husus ilişkisi farkı olduğu kanaatindedir.¹⁸⁴ Sonuç olarak o, söz konusu iki kelimenin lügat açısından müterâdif olduğunu söylemenin bâtıl olduğu görüşündedir. İmam el-Uchûrî, Zekerîyyâ el-Hemedânî'nin (ö. 395/1004) ve İbn Kutluboğa'nın da kendisi ile aynı görüşte olduklarını nakletmiştir.¹⁸⁵

4.1.5. Sahih li Gayrihî

İbn Hacer'e göre hasen li gayrihî olan bir hadis, hasen li zâtihî olan hadislerin birkaç yoldan gelip tashih edilmesi ile sahih li gayrihî mertebesine ulaşır. Hadisler iki yolla da gelmiş olsa hasen li zâtihî olan hadis, diğer bir yoldan ondan daha üstün olan ya da ona eşit seviyede senetlerle gelirse birbirini destekleyip bir üst mertebeye çıkabilir. Hasen li zâtihî olan bir hadis, başka yolla hasen li gayrihî olan hadisle tashih edilemez. Yani hasen li zâtihî, ancak hasen li zâtihî olan bir hadis aracılığı ile sahih li gayrihî olur.¹⁸⁶

el-Uchûrî, İbn Hacer'in metinde geçen “yolların çok olması”, bir hadisin birden çok yolla rivâyet edilmesiyle tashih edilir, şeklindeki görüşüne itirazda bulunmuştur. el-Uchûrî'ye göre hasen li zâtihînin sahih li gayrihî derecesine çıkarılabilmesi için diğer yoldan gelen hadislerin de en az hasen li zâtihî mertebesinde olmaları veya hasen li zâtihî mertebesinde daha kuvvetli olmaları gerekir. Diğer yollardan gelen hadislerin hasen li

¹⁸² İbn Hacer, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, 31.

¹⁸³ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 169.

¹⁸⁴ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 171.

¹⁸⁵ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 168. Ayrıntı bilgi için bkz. Kutluboğa, *el-Kavlü'l-Mübtaker alâ Şerhi Nuhbetu'l-Fiker*, 46-47.

¹⁸⁶ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 211.

gayrihî ya da zayıf olması durumunda hasen li zâtihiyi sahih li gayrihî mertebesine çıkarmaz.¹⁸⁷

Hasen li gayrihî, zayıf hadis kategorisinde olup kendisinden daha güçlü yollardan gelen hadislerle desteklenmesi neticesinde hasen li gayrihî mertebesine çıkmıştır. Böyle bir hadis, tekrardan desteklenip sahih li gayrihî mertebesine çıkarılamaz. Ancak hasen li zâtihi olan bir hadis, kendisi gibi ya da kendisinden daha kuvvetli olan hadislerle desteklenirse o zaman sahih li gayrihî mertebesine çıkar. Şâyet İbn Hacer'in dediği gibi olursa kuvvetlendiricisi olan her zayıf hadis, sahih li gayrihî mertebesine çıkabilir. Bu da kabul edilemez bir durumdur. Dolayısıyla el-Uchûrî'nin görüşü daha isabetlidir.

4.1.6. Mahfûz ve Şâz

İbn Hacer'e göre bir râvinin rivâyet etmiş olduğu hadisinde ya zapttan dolayı bir fazlalık ya adet çokluğu ya da diğer tercih sebeplerinden dolayı kendisinden daha üstün olan bir râvi yönünden muhalefet söz konusu olursa râcihe mahfûz; mercûha ise şâz denir.¹⁸⁸ İmam el-Uchûrî, bu muhalâfetin ya senedde ya da metinde olduğunu söyler. Yani İbn Hacer, muhalâfetin sened ile sınırlı olduğu şeklinde bir tarif vermiştir. el-Uchûrî ise böyle bir durumun bazen senedde bazen de metinde olup ikisine de şâmil olduğunu ifade eder.¹⁸⁹

4.1.7. Şâz ve Münker Arasındaki Fark

İbn Hacer, *Nüzhe*'de ma'rûf-münker başlığı altında şâz ile münker hadis arasında bir ayrım yapmıştır. Musannife göre şâz ile münker arasında umum-husus ilişkisi farkı vardır. Çünkü ikisi de muhâliftir. Şâz, mahfuza muhâlif; münker ise ma'rûfa muhâliftir. Dolayısıyla ikisinin ortak vasfı muhâlif olmalarıdır. Şâzın râvisi sika münkerin râvisi ise zayıf olma hususunda birbirinden ayrılır.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 211-212.

¹⁸⁸ İbn Hacer, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, 43-44.

¹⁸⁹ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 225-227.

¹⁹⁰ İbn Hacer, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, 45.

İmam el-Uchûrî, yukarıda şâz ve münker için yapılan tarife dair bir hususta itiraz etmiştir. İbn Hacer'in yaptığı tarife göre umum-husus bakımından şâz ve münker arasında bir zıtlık vardır. İbn Hacer'in yapmış olduğu bu umum-hususta zıtlık tarifi, hadis usulü âlimlerinin katındaki umum-husus manasına uygun değildir. Ebü'l-İmdâd Hasan el-Lekânî'nin (ö. 1041/1632) kendisi ile aynı görüşü savunduğunu aktarmıştır.¹⁹¹

4.1.8. Mütâbi'

İbn Hacer, mütâbi' terimini, “*Nisbî ferd, ferd olduğu zannıyla başka muhaddislerin ona muvâfakat ettiği görülürse, ikinci hadise mütâbi' denilir.*” şeklinde tanımlamıştır.¹⁹² İmam el-Uchûrî, İbn Hacer'in yapmış olduğu tanımı eksik bulup bir itirazda bulunmuştur. İbn Hacer'in terimi, nisbî ferd ile tahdîd etmesi anlamsız olup gereksiz olduğunu ifade eden İmam el-Uchûrî, mutlak ferdde de mütâbeât olabileceğini söylemiştir. el-Uchûrî'ye göre mütâbi' hadiste de şâhid hadiste de hem mutlak ferd hem de nisbî ferd durumu söz konusu olabilir. O, İbn Hacer'in tanımı nisbî ferd ile kayıtlamış olmasını bir eksiklik olarak görmüştür.¹⁹³ Burada imam el-Uchûrî'nin görüşünde daha isabetli olduğunu görülmektedir. Çünkü İbn Hacer'in mütâbi'yi sadece nisbî ferd ile sınırlandırması uygun değildir.

İbn Hacer, *Nuzhe*'sinde mütâbi' hadisi kısımlara ayırmıştır. Kendisi, “*Eğer mutâbe'ât, râvinin bizzat kendisi için hâsıl olursa buna mutâbe'ât-ı tâmme, râvinin şeyhi ve üstündekiler için hâsıl olursa, buna da mutâbe'ât-ı kâsıra denir.*” şeklinde bir tanım yapmıştır.¹⁹⁴

İbn Hacer'e göre ister mutâbe'ât-ı tâmme olsun, ister mutâbe'ât-ı kâsıra olsun, lafız ile gelmesi şart değildir. Aynı sahabenin rivayetinden olmak şartı ile mâna yönünden ittifak söz konusu olması mutâbe'ât için kâfidir.¹⁹⁵ el-Uchûrî, İbn Hacer'in mutâbe'ât için rivayetin aynı sahabeden olmasını şart koşmasına da itiraz etmiştir. el-Uchûrî İbn Ebû Şerîf, el-Münâvî (ö. 1031/1622) ve el-İrâkî'nin (ö. 806/1404) İbn Hacer'e muhalif bir

¹⁹¹ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 230.

¹⁹² İbn Hacer, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, 45.

¹⁹³ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 231.

¹⁹⁴ İbn Hacer, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, 45.

¹⁹⁵ İbn Hacer, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, 46.

görüŖ benimsediğini belirtmiŖtir. Zikrettiğimiz bu âlimlere göre mütâbi için aynı rivayetin sahabeden olma Ŗartı yoktur.¹⁹⁶

4.1.9. Mürsel Hadis

İbn Hacer'e göre senedin son kısmında tâbîinden sonra bir râvi düşerse buna mürsel hadis denir.¹⁹⁷ el-Uchûrî, İbn Hacer'in bu tanımına itiraz etmiŖtir. Ona göre bir hadisi tâbîin dıŖında baŖka biri de bu Ŗekilde rivâyet ederse ve tâbîinden sonra rivâyet eden râvi de düşerse buna da mürsel hadis denir.¹⁹⁸

el-Uchûrî, yukarıda zikredilen konu ile alakalı olarak Ŗöyle bir örnek vermiŖtir: Bir gün Kayser'in elçisi Peygamberimiz ile sohbet etmiŖtir. Lakin henüz Müslüman değildir. Peygamber Efendimiz'in vefatından sonra Müslüman olan bu elçi, Peygamber Efendimiz'den duyduklarını daha sonra rivâyet etmiŖtir. Peygamber Efendimiz'den sonra Müslüman olduğu için tâbîinden sayılan bu elçi, Peygamberimiz'den rivâyet ettiği sözler, mürsel hadis olarak kabul edilmiŖtir. el-Uchûrî'ye göre, daha önce kâfir olarak Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunduğu için rivâyetleri mürsel değil mevsul olarak kabul edilmelidir.¹⁹⁹ Onun bu hususta ilginç bir detayı tespit ettiği görölmektedir.

İbn Hacer'in mürseli sadece tâbîine has kılmasını eleŖtiren el-Uchûrî, konuya dair bir örnek vermiŖtir. Muhammed b. Ebu Bekr (ö. 38/658), mümeyyiz değilken Peygamberimiz'den birtakım sözler iŖitmiŖ ve bunları rivâyet etmiŖtir. el-Uchûrî'ye göre mümeyyiz olmayan sahabenin rivâyeti mürsel olarak kabul edilmiŖtir. Hâlbuki onlar sahabedir, lakin rivâyet ettikleri mürseldir.²⁰⁰

4.1.10. Müdelles

İbn Hacer'e göre bir râvide tedlis sabit olmuŖsa bunun hükmü Ŗu Ŗekildedir: Bu râvi, Ŗâyet âdil bir râvi ise hadisi Ŗeyhinden iŖittiđine delâlet edecek sarâhaten bir sîga

¹⁹⁶ Uchûrî, *HâŖiyetu el-Uchûrî*, 236.

¹⁹⁷ İbn Hacer, *Nuhbetu'l-Fiker Ŗerhi*, 53.

¹⁹⁸ Uchûrî, *HâŖiyetu'l-Uchûrî*, 276.

¹⁹⁹ Uchûrî, *HâŖiyetu'l-Uchûrî*, 279.

²⁰⁰ Uchûrî, *HâŖiyetu'l-Uchûrî*, 286.

kullanmadığı müddetçe rivâyeti makbûl değildir.²⁰¹ Bu konuda el-Uchûrî, İbn Hacer’e karşı çıkmıştır. Ona göre bir râvide tedlis sabit olmuşsa bu râvi, âdil râvi olarak nitelendirilemez. Çünkü âlimler şöyle bir kanaate sahiptirler: “Tedlis, yalanın kardeşidir.” O nedenle tedlise karşı çıkmışlardır.²⁰² Halbuki âdil bir râvi, şeyhinden sarâhaten işittiğini ifade ederse onun haberi makbûldür. Dolayısıyla İmam el-Uchûrî’nin görüşü isabetli değildir.

4.1.11. Muzdarîb

İbn Hacer’e göre rivayette muhâlefet, râvinin değiştirilmesi ile olursa ve iki rivâyetten birini diğerine tercih etme imkânı da yoksa bu tür hadislere muzdarîb denir.²⁰³ el-Uchûrî’ye göre İbn Hacer’in sözünün gerektirdiği şey, sadece bu gibi bir durum olursa muzdarîb olur. Hâlbuki muzdarîb rivâyet, sadece bu şekil ile sınırlı olmadığından itirazda bulunmuştur. el-Uchûrî, eğer bir râvi bir hadisi farklı şekillerde rivâyet ederse ona da muzdarîb hadis denileceği görüşündedir. Yine ona göre aynı hadisin muhtelif bir şekilde rivâyet edilmesi durumunda da muzdarîb hadis olur.

Bir hadisin diğer bir hadise tercih edilememesi durumunda da o hadis, el-Uchûrî’ye göre muzdarîb hadis olur. Fakat bir hadis diğer bir hadise tercih edilebilirse bu durumda kabul edilecek olan hadis, tercih edilen hadistir. Bu hadise muzdarîb denilemez. Mercûh olan görüş, bu durumdaki hadisin şâz ya da münker olarak kabul edilmesidir.²⁰⁴

4.2. el-Uchûrî’nin Yararlandığı Kaynakların Müelliflerinin İbn Hacer’e İtirazları

4.2.1. Mütevâtir Hadis

İbn Hacer, şerhinde mütevâtir hadis ile alakalı olarak bir hadis şâyet ilim ifade etmezse o zaman meşhur hadis olur şeklinde bir görüş ortaya atmıştır. Kâsım Kutluboğa’ya göre İbn Hacer’in “*muayyen bir sayı olmaksızın*” ibaresini de ilave etmesi gerekir ki

²⁰¹ İbn Hacer, *Nuhbetu’l-Fiker Şerhi*, 55.

²⁰² Uchûrî, *Hâşiyetu’l-Uchûrî*, 293.

²⁰³ İbn Hacer, *Nuhbetu’l-Fiker Şerhi*, 63.

²⁰⁴ Uchûrî, *Hâşiyetu’l-Uchûrî*, 226-227.

meşhur hadis mütevâtir hadise şâmil gelmeyip birbirinden ayırt edilsin,²⁰⁵ şeklinde bir ilavenin yapılması gerektiğini belirtmiştir.

el-Uchûrî, İbn Hacer'in, mütevâtir konusu ile ilgili olarak doğuda ve batıda kullanılan meşhur kitapların Müslim, Buhârî gibi müelliflerine nispeti de kesinlik arz eder ifadesine karşı, burada bahsedilen konunun bu olmadığı şâyet nispet edilse bile hadislerin sıhhatinin sahih olduğuna dair kesinlik göstermez der ve münazara yapılırken deliller ile konuşulması gerektiğini, mücerred iddiaların işe yaramadığını söylerek bu hususta İbn Hacer'i eleştirir. ²⁰⁶ Aslında o, bu görüşü İbn Kutluboğa'dan nakleder ve kendisinin de aynı kanaatte olduğunu ortaya koyar. İbn Kutluboğa, aynı zamanda mütevâtir hadis şartlarından birinin kesret olması, söz konusu hadisin sahih olmasını gerektirmeyeceği kanaatindedir. ²⁰⁷

4.2.2. Garîb ve Ferd

İbn Ebû Şerîf, hâşiyesinde hocası hafız İbn Hacer'in nisbî ve ferdî garîb kelimelerinin eş anlamlı olarak kabul etmesinde bir problem teşkil ettiğini söyler. Çünkü ferdin lügat bakımından vitr manasına gelir, garîb ise vatanından uzak kalmak anlamındadır. Lügat açısından bu iki kelimenin muteradif olduğunu söylemenin bâtil olduğunu savunur. İmam el-Uchûrî, İbn Fâris'in de (ö. 395/1004) söz konusu görüşe sahip olup *Mücmelü'l-Luğa* isimli eserinde naklettiğini söyler. Bu konuda Ali el-Kârî'nin de İbn Hacer ile aynı görüşte olduğunu ve hocasını savunduğunu görmekteyiz. ²⁰⁸ İmam el-Uchûrî, İbn Kutluboğa'nın da kendisi ile aynı görüşe sahip olduğunu belirtmiştir. ²⁰⁹

4.2.3. Şâz Hadisin Tarifi

İbn Hacer'e göre şâz kelimesi, lügat olarak “ferd” anlamındadır. Istılâh olarak ise râvînin kendisinden daha üstün pozisyonda olan daha güvenilir bir râviye muhâlif

²⁰⁵ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 110.

²⁰⁶ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 135.

²⁰⁷ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 136.

²⁰⁸ Ayrıntı bilgi için bkz. Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbetu'l-Fiker*, 239; Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 168.

²⁰⁹ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 168. Ayrıntı bilgi için bkz. Kutluboğa, *el-Kavlü'l-Mübteker alâ Şerhi Nuhbetu'l-Fiker*, 46-47.

olmasıdır.²¹⁰ Konuya dair İbn Kutluboğa'nın İbn Hacer'e bir itirazı olmuştur. İbn Kutluboğa, İbn Hacer'in şâz hadis için bu tarifi yapmak ile dolaylı bir şekilde münker hadisi de dâhil etmiş olduğu kanaatindedir.²¹¹ el-Uchûrî'ye göre İbn Kutluboğa'nın bu itirazı doğru olmayıp kendisinin böyle bir itiraz hakkının olmadığını çünkü münkerde zayıf racihe muhalâfet edilmediğini ifade eder. İbn Hacer ibaresinde râcihin ercehe muhalâfet ettiği görüşündedir.²¹²

İmam el-Uchûrî, İbn Hacer'in şâz hadise yaptığı tarifi, Irâkî'nin şâz hadise yapmış olduğu tarife de muhâlif olduğunu söyler.²¹³

4.2.4. Çıkış Yerleri İtibari ile Sahihin Mertebeleri

İbn Hacer'in Buhârî'nin kitabının daha üstün olduğuna dair iddiasına İbn Kutluboğa karşı çıkmıştır. İbn Kutluboğa, râvilerin durumu hakkında rivayet silsilesine bakılıp ona göre bir karar verilmesi gerektiğini söyler. Hocasına itiraz eden Kutluboğa, hadisin Buhârî ya da Müslim'de olması veya Kütübü Sitte'den birinde olması o hadisin başka bir kitapta olan hadisten üstün olmasını gerektirmez. Kutluboğa, ricallerin durumuna bakıp öyle değerlendirmesi gerektiğini ifade eder²¹⁴ ki hadis âlimlerinin çoğu aynı kanaattedir.

Özetle el-Uchûrî, İbn Hacer'in kitaplara göre hadisleri değerlendirdiğini söylemiştir. Talebesi İbn Kutluboğa ise hocasını sert bir itham ile eleştirmiştir. Bu gibi bir derecelendirmenin mukallitlere ait bir derecelendirme olduğunu iddia eden Kutluboğa, asıl derecelendirmenin senetlere, râvi zincirlerine bakılarak yapılması gerektiği kanaatindedir.²¹⁵

²¹⁰ İbn Hacer, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, 34.

²¹¹ Kutluboğa, *el-Kavlü'l-Mübteker alâ Şerhi Nuhbetu'l-Fiker*, 50.

²¹² Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 182.

²¹³ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 182.

²¹⁴ Kutluboğa, *el-Kavlü'l-Mübteker alâ Şerhi Nuhbetu'l-Fiker*, 57-58.

²¹⁵ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 203.

4.2.5. Hasen li Zâtiî

İbn Hacer'e göre sahih haberin şartlarından yalnız zapt şartı azalırsa buna hasen li zâtiî denir.²¹⁶ Yani râvinin zaptında az kusur varsa bu hadis hasen li zâtiîdir. Burada Kasım Kutluboğa, hocasının yapmış olduğu tarife itiraz etmiştir. O, hasen li zâtiî için yapılan tarifi hasen li zâtiîyi diğerlerinden ayırt edici bir tarif olmadığını söyler.²¹⁷ Dolayısıyla o, hasen li zâtiîyi bu tarifle diğerlerinden ayırt edilemeyeğini söyleyerek tenkit etmiştir. el-Uchûrî de hâşiyesinde Kutluboğa'ya itiraz ederek diğer şartlarla beraber zaptın biraz hafif olması hasen li zâtiî için yeterli bir tarif olduğunu ileri sürer.²¹⁸

4.2.6. Muallâk hadis

İbn Hacer'e göre muallâk ve mu'dal arasında tek yönden umum-husus farkı vardır. Bu fark ise mu'dal hadiste isnadta iki ya da daha fazla râvinin düşmesiyle muallâk hadisin bazı şekilleriyle birleşmesi, muallâk hadiste ise tasnif edenin tasarrufu şeklinde düşmesi yönü ile mu'dal hadisten ayrılır.²¹⁹ Kasım b. Kutluboğa, onun, muallâk hadisi mu'dal hadisten bu şekilde ayırt ettiği tarife karşı çıkmıştır. Bu tarzda bir ayrımın yapılmasını uygun bulmayan İbn Kutluboğa, muallâk hadisin bir râvinin hazfedilmesi mu'dal hadisin ise iki veya daha fazla râvinin peş peşe hazfe edilmesidir, der.²²⁰

İbn Hacer'e göre muallâk ve mu'dal arasından umum husus min vecih vardır. el-Uchûrî'ye göre ise burada umum husus min mutlak vardır. el-Uchûrî'ye göre muallâk ile mu'dal arasında umum husus min vech olması, muallâk ile Munkatı' arasında umum husus min vecih olmasını gerektirmez, çünkü muallâk ile Munkatı' arasında umum husus min mutlak vardır. Bu sebeple mu'dal ile muallâk arasında umum husus min vecih vardır. Ama bu, muallâk ile Munkatı' arasında umum husus min vecih olmasını gerektirmez. Çünkü ikisinin de senedi muttasıl değildir. Munkatı', sahabe ile senedin evvelinden bir kişinin hazfedilmesi durumunda muallâktan ayrılır.²²¹

²¹⁶ İbn Hacer, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, 39.

²¹⁷ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 206; Kutluboğa, *el-Kavlü'l-Mübteker alâ Şerhi Nuhbetu'l-fiker*, 59.

²¹⁸ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 205-206.

²¹⁹ İbn Hacer, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, 52.

²²⁰ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 271.

²²¹ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 274.

4.2.6. Müdelles

Müdelles konusunda Irâkî'nin bir itirazı bulunmaktadır. İbn Hacer'e göre tedlis yapan râvi serahaten “*haddesenâ*” derse o zaman onun yapmış olduğu tedlis işlemi kabul edilir.²²² Irâkî, *Elfiyye*'sinde şârihin bu görüşüne karşı çıkmıştır. Ona göre böyle bir durumda rivâyet edilen hadis makbûl değildir. Tedlis yapan ravi sarâhaten dahi “*haddesenî*” demiş olsa kabul edilemez.²²³

4.2.7. Hadislerin Rivâyeti

İbn Hacer'e göre hadisler, yazılıp tasnif edildikten sonra mâna ile rivâyet edilebilir. İbn Hacer'in bu görüşüne bazı âlimler muhâlif olmuştur. İbn Dakîkî'l-'îd'e göre hadisler yazıldıktan sonra artık değiştirilemez, eş anlamlı bir kelime ile bir lafız rivâyet edilemez. el-Uchûrî'ye göre ise bilen, ehil olan âlimler için hadisin mâna ile rivâyeti câizdir.²²⁴ Nitekim hadis âlimlerinin çoğu bu görüştedir. Fakat rivayet yetkisi/icâzet verilecekse yazılı da olsa hadislerin değiştirilmeden, kitaptaki gibi okunması gerektiği hususu da âlimlerin ittifak ettiği konulardandır.

4.3. Hâşiyede Olup da Nuzhe'de Bulunmayan Konular

Hâşiyede geçen konu ve başlıklar incelendiğinde, konu başlıkları hususunda büyük farklılıklar olduğu görülmüştür. Eser, *Nuzhe* üzerine yapılan bir hâşiyeye çalışması olduğu için konuların alt başlıklar halinde detaylıca incelenmiş olması doğaldır. Fakat konular karşılaştırıldığında bir konu hariç-ilk maddede izah edilecektir-herhangi bir farklılık yoktur. Aşağıda bu hususlar verilmeye çalışılacaktır.

- el-Uchûrî, hadisler arasında sâlih hadis diye bir hadis çeşidinin mevcut olduğunu, İbn Hacer'in bunu zikretmediğini söyler. Ona göre sâlih hadis, zayıf ile hasen arasında bir mertebededir. Ebû Davûd, Mekke ehline göndermiş olduğu *Risâletü Ebi Dâvûd ilâ ehli Mekke fî vasfi Sünenihî* adlı risalesinde sâlih hadise değinmiştir. Fakat İbn

²²² İbn Hacer, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, 55.

²²³ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 293.

²²⁴ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 346.

Hacer'in bu hadis çeşidine değinmemiş olmasını tenkit etmiştir.²²⁵ Fakat sâlih hadis konusu önemli olduğu halde gerek eski gerekse yeni hadis usulü kaynaklarımızda ele alınmadığı görülmektedir.

- İbn Hacer şerhinde “ثم الغرابة” şeklinde bir başlık atmıştır. İmam el-Uchûrî ise “اقسام الغريب” şeklinde direk taksîm yaparak nonuya başlamıştır.²²⁶ İbn Hacer, garîbi kısımlandırsaydı ve bunu imam el-Uchûrî gibi başlıkta belirtseydi daha uygun bir başlık olurdu.

- İbn Hacer'in, hasen hadis konusuna hasen haberler başlığını atarak konuya direkt girmiştir. İbn Hacer'in başlıkta bir taksim yapmadığını, el-Uchûrî ise hasen li zâtihî ve hasen li gayrihî şeklinde ayrı ayrı başlıklar atarak konuyu incelemeye tabi tuttuğu görülmektedir.²²⁷

4.4. Eserin Hadis İlmindeki Yeri

Çalışmamızın konusu olan Ali b. Muhammed el-Uchûrî'nin *Hâşîye alâ Nuzhetu 'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbetu 'l-Fiker* eserini İbn Hacer'in *Nuhbetu 'l-Fiker* ve *Nuzhetu 'n-Nazar* kitapları ile bir karşılaştırma yaptıktan sonra hâşiyenin hadis usulüne olan katkıları tespit edilmiştir.

el-Uchûrî, *Nuzhe* üzerine yapmış olduğu hâşîye çalışması ile hadis usulü alanına önemli bir hizmette bulunmuştur. O, çalışmasında her şeyden önce *Nuzhe*'nin anlaşılmasına gayret etmiş, eksiklerini gidermeye, kendine göre yanlış görülen hususları düzeltmeye ve ilave bilgilerle konuyu tamamlaya gayret etmiştir. Çoğu kere *Nuzhe*'den farklı görüşler de ortaya koymuştur. Nitekim müellif, kendi orijinal görüşünü izah etmekten geri durmamıştır. el-Hatîb el-Bağdâdî, İbnü's-Salâh, İbn Hacer, İbn Kutluboğa, İbn Ebû Şerîf, Ali el-Kârî gibi birçok âlimden kendi görüşünü desteklemek için delil getirmiş yahut onların görüşüne itirazlarda bulunmuştur. Bazı zaman da bir konuya dair İbn Hacer'e itirazda bulunan âlimlerin görüşüne yer vererek onların itirazına red mahiyetinde cevap da vermiştir.

²²⁵ Uchûrî, *Hâşiyetu 'l-Uchûrî*, 216.

²²⁶ Uchûrî, *Hâşiyetu 'l-Uchûrî*, 167.

²²⁷ Uchûrî, *Hâşiyetu 'l-Uchûrî*, 205.

el-Uchûrî, âlimlerin görüşüne itirazda bulunurken saygılı bir üslup kullanmıştır. Hiçbir zaman bir âlimi ya da âlimin görüşünü hafife almamış aşağılayıcı bir üslup kullanmamıştır. el-Uchûrî, hâşiyesini kaleme alırken yüzden fazla kaynak kullanmıştır. Onun her konuya dair birbirinden farklı âlimlerin eserlerinden nakilde bulunması, kendisinin hadis usulü konularına ve ulemânın konulara yönelik görüşlerine ne kadar vâkıf olduğunu göstermektedir.

Müellif, İbn Hacer'in *Nuzhe*'sine açıklık getirirken en çok kullandığı kaynakları özenle seçtiği kanaatindeyiz. Denilebilir ki o, bizzat birinci kaynaktan bilgileri alıp aktarmıştır. Çünkü müellifin en çok nakillerde bulunduğu âlimler, İbn Hacer'in ders halkasında bizzat bulunmuş olan İbn Ebû Şerîf, İbn Kutluboğa gibi âlimlerdir. Söz konusu âlimlerin İbn Hacer'den bizzat ilim alması ve el-Uchûrî'nin de bu âlimlerden nakilde bulunması, İbn Hacer'in hadis anlayışını ve *Nuzhe*'sini daha iyi anlamamıza hizmet etmektedir.

el-Uchûrî, hadis usulü ile alakalı bir terimi izah ederken İbn Hacer'in görüşünü verdikten sonra konu ile alakalı kullandığı kaynaklarda âlimlerin konuya dair görüş ve itirazlarından muhakkak bahsetmiştir. Bu da konunun her yönü ile anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

el-Uchûrî'nin hâşiyesinin özellikle baş tarafı, neredeyse reddiye haline dönüşen bir çalışmadır. el-Uchûrî, atmış olduğu yaklaşık her başlık altında gerek İbn Hacer'e gerekse talebelerine birçok itirazda bulunmuştur. Bu durum, hâşiyeyi her ne kadar reddiye mahiyetine dönüştürse de kimi zaman konunun daha iyi anlaşılıp ve çok yönlü değerlendirilip bir sonuca varılmasına hizmet etmektedir.

Genellikle şerh ve hâşiyeye çalışmalarında çalışma sahibi, bir konuda metne açıklık getirdikten sonra en sonda kendi görüşünü belirtir. İmam el-Uchûrî, bazı konuları ele alırken sadece bir yahut iki âlimin görüşüne yer verip başka konuya geçmiştir. Fakat şöyle bir kaide de var ki müellif en son görüşünü naklettiği kişinin görüşüne tabidir. el-Uchûrî, bazı yerlerde bu kaideye uymuştur. Şerh ve hâşiyeye geleneğinde şârihler sıralamaya göre

metni şerh eder. Fakat el-Uchûrî'nin bu kaideye bazen riâyet etmediği, metni açıklarken metninin sırasını gözetmediği görülmektedir.²²⁸

Tezimizin konusu olan kitap, hâşiye türü bir çalışma olduğu için ve hâşiyelerde hâşiye yazarı esas itibariyle eserin müellifinin sistemine tabi olduğundan gerek konular gerekse başlıklarda bir bütünlüğün olmadığını söylemek mümkündür. el-Uchûrî'nin hâşiyesinin tabiatı gereği hadis usulü alanında özgün bir eser ve doğrudan çok katkısının olduğunu söylemek zordur. Fakat şunu söylemek gerekir ki *Nuzhe* ve dolayısıyla da *Nuhbe*'nin anlaşılabilmesi için el-Uchûrî'nin *Nuzhe*'yi bazı kere de *Nuhbe*'yi cümle halinde ya da kelime kelime açıkladığı için hadis usulü konularının daha iyi anlaşılmasına değerli bir katkı sunduğu açıktır.

el-Uchûrî'nin ülkemizde çok fazla bilinmeyen bir âlim olmasının nedeni Mâlikî fakihi olmasından kaynaklı olabilir. Müellifin hâşiyesinin günümüzde yaygın olarak bilinmemesinin sebebi ise hadis usulü açısından hadis usulü terimlerine yeni bir sistem kazandırmamış olmasından kaynaklı olabilir. Eserinin yaygın olmamasındaki bir diğer sebep ise *Nuhbe* ve *Nuzhe* üzerine birçok eser yazılmış olup bu yazılanlardan daha çok İbn Hacer'in talebelerinin şerh ve hâşiyelerine rağbet edilmesi olabilir. Şunu da söylemek gerekir ki bu alanda yazılmış en küçük bir risale dahi hadis edebiyatı için önem arz edip üzerinde çalışılmayı gerektirmektedir. Çünkü her bir çalışma hadis literatürü için ayrı bir zenginlik ifade eder.

²²⁸ Uchûrî, *Hâşiyetu'l-Uchûrî*, 156-157.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

Çalışmamızın konusu Ali b. Muhammed el-Uchûrî'nin *Nuhbetu'l-Fiker*'in şerhi olan *Nuzhetu'n-Nazar fi Tavzîhi Nubhetu'l-Fiker* üzerine yazmış olduğu hâşiye çalışmasıdır. el-Uchûrî hakkında şunları söylemek mümkündür: Ezher'de görev yaptığı için Ezher'e birçok farklı bölgeden talebe gelmiş ve kendisinden istifade etmiştir. Onun doğum tarihi hususunda farklı rivâyetler mevcut olup râcih görüş, Muhibbi'nin naklettiği 976 tarihidir. el-Uchûrî, tasavvufi yönü pek bilinmeyen bir âlim olarak kalmıştır. el-Uchûrî, Mâlikî mezhebine mensup ehl-i hadis çizgisinde bir ilim anlayışını benimsemiştir.

Araştırmamızı mühim kılan durum, XI. yüzyılda yaşamış olan Ali b. Muhammed el-Uchûrî'nin, zühd ehlinden olmasının yanı sıra ilmî şahsiyetiyle de dönemine damgasını vuran bir âlim olmasıdır. İslam âlimleri arasında büyük şahsiyetlerden biri olan el-Uchûrî başta fıkıh olmak üzere hadis, tefsir, Arap dili ve belâgatı, kelâm, siyer gibi birçok farklı alanda eser yazmıştır. Âlimin birçok alanda kendisini geliştirip eser te'lif etmiş olması, onun derin bir ilme sahip olduğunu, şerî ilimlere vâkıf olduğunu ve sağlam bir altyapısının bulunduğunu göstermektedir. Araştırmamızı mühim kılan bir diğer durum da el-Uchûrî'nin muhaddis yönü ile fazla tanınmamasıdır. Zaten bu çalışmanın önemli gâyelerinden biri de onun ve eserinin tanınmasına bir katkı sunmaktır.

el-Uchûrî hâşiyesinde *Nuzhetu'n-Nazar* metnini (bazı yerlerde de *Nuhbe* metnini) genişçe incelemiştir. O, metinde bazı lafızların nasıl okunması gerektiğine dair bilgiler vermiş ve nahiv-dil bilgisi tahlilleri yapmıştır. el-Uchûrî, kimi zaman âyet ve hadislerden deliller getirmiştir. Başta İbn Ebû Şerif, İbn Kutluboğa ve Irâkî olmak üzere birçok âlim ve eserden nakilde bulunmuştur. Nakil yapılan eserler, sadece bir alana özgü olmayıp fıkıh, hadis, belâgat vb. farklı alanlara aittir.

el-Uchûrî'nin asıl alanının fıkıh olması hasebiyle o, hadis sahasında ismi ve eseri çok bilinmeyen bir âlimdir. Hadis ve sünnete olan bakış açısı hususunda onun zâhid ve mutasavvuf olduğu, dolayısıyla çoğu sûfî gibi onun da ehl-i sünnet çizgisinde olduğu görülmektedir. Onun tasavvufi yönünün hadis alanına da yansıdığını söylemek mümkündür.

Hâşiyeyi değerlendirmek gerekirse:

1. Hâşiyeye türü çalışmalar, metinden ziyade şerhteki bazı güç ve kapalı ifadeleri açıklama, tamamlayıcı bilgi verme ve yerine göre eleştirme amacı taşıyan çalışmalardır. Fakat el-Uchûrî'nin hâşiyesinin büyük bir kısmı reddiye mahiyetinde olduğundan birçok konuda İbn Hacer'i ya konuya dair görüşünde ya da ibaresinde eleştirmiştir. Bu eleştiri metodu, kimi zaman da nakilde bulunduğu âlimlerin görüşleri üzerine yapılmıştır. Bu durumun mensup olunan farklı mezheplerden kaynaklandığını birkaç yer hariç söylemek zordur.

2. el-Uchûrî, eserinde zayıf ve mevzu haberlere yer vermiştir.

3. el-Uchûrî'nin en çok nakillerde bulunduğu kaynaklar: Irâkî'nin *Elfiyye'si*, Kasım b. Kutluboğa ve İbn Ebû Şerîf'in hâşiyeleridir.

4. el-Uchûrî, eserini tasnif ederken hadis usulüne dair konuları kaynaklarda geçen klasik düzene göre işlemiştir.

5. Nadiren de olsa nakil işleminde hatalar mevcuttur. Müellif nakilde bulunacağı zaman kaynak olarak verdiği eserde zikredilen nakil geçmemekte ya da yanlış müellif-eser ismi verilmektedir.

6. el-Uchûrî hâşiyesinde "Zarûrî İlmin Tarifi" başlığı altında zarûrî ilme dair bilgiler vermiş lakin onun mukabili olan nazarî ilmin tarifi başlığını vermemiştir. Nazarî ilme dair görüşlerini zarûrî ilim başlığı altında vermiştir. Yine O, *Nuzhe*'de geçen bazı ibareleri açıklamamıştır.

7. el-Uchûrî, bazen konuları karışık bir tarzda sistemli olmadan izah etmiştir. Örneğin, İbn Hacer'in muallâk-mu'dal ile ilgili görüşlerini inceleyen el-Uchûrî, muallâk ve mu'dal hadisten bahsederken direkt Munkatı' hadis hakkında birtakım izahlara girmiştir. Munkatı' konusundan sonra tekrar muallâk ve mu'dal hadise dönmüştür. Yani konu, muallâk- mu'dal iken o, Munkatı' hadis hakkında görüşler beyan etmiştir.

8. İmam el-Uchûrî, hâşiyesinde ana başlık ve alt başlıklar olmak üzere 126 başlıkta hadis usulü konularına değinmiştir. Hâşiyede konulardan bahsedilirken kimi zaman birkaç ibare ile yetinilmiştir. O, neredeyse bütün hadis konularına detaylıca değinmiştir.

9. Gerek el-Uchûrî'nin gerekse onun nakillerde bulunduğu başka âlimlerin İbn Hacer'e basit ve gereksiz itirazlarda bulundukları da görülmektedir. el-Uchûrî'nin ve incelediğimiz başka âlimlerin İbn Hacer'in, örneğin metni zahirinden çıkardığı, ibarede

takdim-tehir yapması gerektiği gibi eleştirilerde bulunmaları yersizdir. Bize göre şârihler, mâna ile ilgili İbn Hacer'in bir açığının bulamayınca lafız ya da nahiv konusunda eleştirme yoluna gitmişlerdir. Sanki metnin yazarı İbn Hacer değilmiş gibi ona uygun olmayan gereksiz itham ve itirazlarda bulundukları da görülmektedir.

10. el-Uchûrî, muhaddislerden farklı yöntem ortaya koymamış ve hadis usulü kurallarına bağlı kalmıştır.

KAYNAKÇA

- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2011.
- Ayyâşî, Ebû Sâlim. *er-Rihletü'l-Ayyâşîyye*. Dârüs-Süveyd, thk. Saîd el-Fâdılî, ts.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *İzâhü'l-Meknûn fi'ez-Zeyl alâ Keşfi'z-Zünûn*. nşr. Kilisli Muallim Rıfat. İstanbul: Şerâfeddin Yaltkaya, 1945-1947.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Edebiyatı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, 2021.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Usulü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, 2018.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Ana Hatlarıyla Hadîs*. İstanbul: Ensar, 2015.
- Çavuşoğlu, Ali Hakan. "Üchûrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/274-276. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Dalal, Ehssan. *el-Uchûrî'nin Şerhu Muhtasari Sahihil Buhari li İbn Ebi Cemre İsimli Eserinin Tahkik ve Değerlendirilmesi (Cihat ve Kurban Bölümleri Arası)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.
- Dihlevî, Abdulazîz b. Şah Velîyullah. *Büstânu'l-Muhaddisîn*. trc. Ali Osman Koçkuzu. Ankara: TDV Yayınları, 1986.
- Ebu Davud. *Risâletü Ebî Dâvûd ilâ Ehli Mekke fî Vasfî Sünenihî*. thk. Muhammet b. Lütfi es-Sebbağ. Beyrut: el-Mektebu'l-İslami, 1394.
- Emîn b. Fazlillâh el-Muhibbî Muhammed. *Hulâsatü'l-Eser fî Ayâni'l-Karni'l-Hâdî Aşer*. Beyrut: Dâru Sadr, ts.
- Engin, Sezai. "Hadîs Literatüründe Hâşiyeler: Nuhbetul-Fiker ve Nuzhetu'n-Nazar Üzerine Yapılan Hâşîye Çalışmaları Bibliyografyası", *Hadîs ve Siyer Araştırmaları*. 1/1 (2015), 82.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakup. *el-Kâmûsu'l-Muhît*. Beyrut: Dâru'l-İhyâi Turâsî'l-Arabî, 1991.

Gökçe, İbrahim. *Nuhbetu'l-Fiker ve Nuzhetu'n-Nazar Özelinde İbn Hacer'in Hadis Usulü Alanında Yaptığı Çalışmaların Değerlendirilmesi*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

İbn Hacer, Ebu l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî (ö. 852/1449). *İnbâu'l-Gumr bi Enbâi'l-Umr*. nşr. Hasan Habeşî. Kâhire: el-Meclisü'l-Alâ liş'-Şuûni'l-İslâmiyye, 1389-1392/1969-1972.

İbn Hacer. *Hadis Istılahları Hakkında Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*. trc. Talat Koçyiğit. Ankara: b.y., 1971.

Hâcevî es-Seâlibî, Muhammed. *el-Fikri's-Sâmî fî Târîh-i'l-Fıkhı'l-İslamî*. nşr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1995.

Hanbelî, Radiyyuddîn Muhammed b. İbrahim. *Kafvu'l-Eser fî Safvi Ulumi'l-Eser*. thk. Abdulfettah Ebu Gudde. İstanbul: Âsitane Yayınları, ts.

Haşimî, İbn Fahd Muhammed b. Muhammed b. Muahmmmed Ebu'l-Fadl Takıyuddin. *Luhazü'l-Elhâz bi-Zeyli Tabakâti'l-Huffâz*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1419/1998.

Kâdirî el-Fâsî, Abdusselâm el-Hasenî. *Neşrü'l-Mesânî li-Ehli Karni'l-Hâdî Aşer ve's-Sânî*. nşr. Muhammed Haccî-Ahmed Tevfîk. Rabat: b.y., 1982.

Kallek, Cengiz. “Haraşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/110. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Kandemir, Mehmet Yaşar. “İbn Hacer el-Askalânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/ 514-531. Ankara: TDV Yayınları, 2006.

Kandemir, Mehmet Yaşar. “Mukaddimetü İbni's-Salâh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/ 121-124. Ankara: TDV Yayınları, 2006.

Kârî, Ali b. Muhammed Ebu'l-Hasan Nureddin. *Şerhu Şerhi Nuhbetu'l-Fiker fî Mustalahât Ehli'l-Eser*. thk. Muhammed Nezzâr-Heysem Nezzâr Temim. Beyrut: Dârü'l-Erkâm, ts.

Kâsım b. Kutluboğa, Zeynü'd-dîn el-Hanefî. *Nuzhetü'n-Nazar ve Meahû el-Kavlü'l-Mübteker alâ Şerhi Nuhbetu'l-Fiker*. Şam: Dâru'l-fârâbî, 2008.

- Kâtip Çelebi (Hacı Halife), Mustafa b. Abdullah, *Keşfu 'z-Zunûn an-Esâmi'l-Kütüb ve'l-Funûn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Kazan, Tahsin. *İbn Hacer el-Askalânî'nin Hadis Usûlündeki Özgünlüğü*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018.
- Kettânî, Muhammed Abdulhay Haseni. *Fihrisül-Fehâris ve'l-Esbât ve Mu'cemu'l-Meâcim ve'l-Meşihât ve'l-Müselâât*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1402/1982.
- Kettânî, Muhammed b. Cafer. *Hadis Literatürü*. trc. Yusuf Özbek. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Koçak, Muhsin. "Münâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/574. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Maden, Şükrü. *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzâde'nin Envâru't-Tenzîl Hâşiyesi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Mahlûf, Muhammed (ö.1360/1941). *Şeceretü'n-Nûri'z-Zekiyye fî Tabakâti'l-Mâlikiyye*. thk. Abdülmecid Hayalî. Beyrut: Daru'l- Kütübi'l- İslamiyye, 1. Baskı, 1424/2003.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrim. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru'l-İhyâi Turâsi'l-Arabî, 1988.
- Mar'aşlî, Yûsuf Abdurrahman. *el-Mecma'u l-Müesses li'l-Mu'cemi'l-Müfehres*. 1-4. Cilt. Beyrut: Dâru' l-Ma'rife, 1413-1415/1992-1994.
- Mesâkinî Ali b. Huleyfe. *Fehrese*. thk. Muhammed Mahfuz. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1992.
- Murabi, Muhammed; *Nuzhetu'n- Nazarî fî Tavdihi Nuhbetu'l- Fiker fî Mustalahi Ehli Eseri ve Meahü Hâşiyetü Kasım İbn Kutluboğa, Hâşiyetü İbn Ebû Şerîf alâ Şerhi Nuhbetu'l-Fiker, Hâşiyetu İbrahim el Kûranî*. Darü İbn Kesir, 6. Baskı, 2021.
- Öztürk, Betül Şimşek. *İbn Hacer el-Askalânî'nin Hadis Usûlcülüğü*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

- Şehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 902/1497). *el-Cevâhir ve'd-Dürer fî Tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer*. nşr. İbrâhim Bâcis Abdülmecîd. 3. Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1419/1999.
- Şehrazûrî, Osmân b. Abdurrahman. *Ulûmu'l-hadîs li İbni's-Salâh*. 3. Cilt. Kâhire: Dâru İbn Affân, 3. Baskı, 2020.
- Şensoy, Sedat. “Şerh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/555-558. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Şensoy, Sedat. “Ta'likât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/508-510. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Şerif, Muhammed b. Muhammed. *Hâşiye alâ Nuzhetu'n- Nazar*. thk. İbrahim b. Nasır. Kâhire: Dâru'l-Vatan, 1999.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. “Hâşiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/419-422. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Uchûrî, Alî b. Muhammed. *Hâşiye alâ Şerhi Nuhbetu'l-Fiker*. thk. Halil el-Kaysî. Kerkük: Dâru İbn Hazm, 2016.
- Venîs, Alî, “Tercemetü's-şeyhi'l-allâmeti alâ Nureddin el-Üchûrî el-Malikî” <https://www.alukah.net/library/0/97513/> (Erişim tarihi: 12.01.2021)
- Yılmaz, Muhammet. *İbn Hacer'in Hocaları Bağlamında Kadın Hadisçiler*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2008.
- Yurdagür, Metin. “Lekânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/130-131. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.